Inv. A. 25632

ISTORIA ROMÂNILOR

PENTRU ŞCOLI ŞI PUBLIC

INTOCMITĂ DUPĂ ULTIMELE METODE ŞI CERCETĂRI ISTORICE

DE

TH. AVR. AGULETTI

PROFESOR

DIRECTOR ÎN MINISTERUL INSTRUCŢIUNII ŞI A CULTELOR

Aprobată din nou

ca

manual didactic pentru

clasa IV secundară

EDIŢIA VII

Cu două hărţi şi numeroase ilustraţiuni

BUCUREŞTI

EDITURA SOCIETĂŢII „LIBRĂRIA NAŢIONALĂ"

Bulevardul Academiei, 2.

1912

9(R)(075.2)
371.671.11:372:9(R)
372-67:9(R)

1947
CONTROL 1953
Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 49737
Inventar 50507
1956
RC 112/00
Rc 28/10
B.C.U. "Carol I" - Bucuresti
C50507

ÎNTRODUCERE

Aşezarea geografică a poporului român

1. Aşezarea geografică a poporului român. — Poporul român, al cărui număr total se urcă la aproape 11 milioane suflete, nu este aşezat întreg în unul şi acelaşi loc, sub una şi aceiaşi stăpânire. El este presărat, mai dens, sau mai rar, pe tot întinsul regiunii din nordul şi din sudul Dunării de jos şi e supus la diferite state.

Partea lui cea mai numeroasă şi mai însemnată locueşte aproape compact ţinutul dintre Tisa, Nistru, Dunăre şi Marea Neagră, numit odinioară *Dacia*. Suprafaţa acestui ţinut e de peste 300 mii km. p. şi numărul total al Românilor de aci se urcă la aproape 10 milioane, fără a socoti şi pe cei revărsaţi şi răzleţiţi peste apele de hotar ale ţinutului (adică dincolo de Tisa, sau peste Nistru, ori pe lângă Dunăre prin Serbia şi Bulgaria).

Dintre ei, numai vre-o $5^1/_2$ milioane sunt neatârnaţi şi alcătuiesc regatul actual al *României*, cu o suprafaţă de aproape 130 mii km. p.

Restul sunt supuşi *Austro-Ungariei* şi *Rusiei*, fiind împărţiţi astfel: cam $1\,^1/_2$ milion prin *Transilvania*, unde constituiesc majoritatea populaţiunii; cam alt $1^1/_2$ milion prin *Maramureş*, *Crişiana* şi *Temişiana*, pe unde alcătuiesc o treime din numărul locuitorilor; cam $^1/_4$ milion prin *Bucovina*; şi cam 1 milion prin *Basarabia*, în care formează 2 treimi din întreaga populaţie.

Ţinutul astfel locuit prezintă şi din punct de vedere geografic o deplină unitate. Forma lui generală e o elipsă, îndreptată cu axa cea mare dela vest spre est. Inlăuntru are

ÎNTRODUCERE

Aşezarea geografică a poporului român

1. Aşezarea geografică a poporului român. — Poporul român, al cărui număr total se urcă la aproape 11 milioane suflete, nu este aşezat întreg în unul şi acelaşi loc, sub una şi aceiaşi stăpânire. El este presărat, mai dens, sau mai rar, pe tot întinsul regiunii din nordul şi din sudul Dunării de jos şi e supus la diferite state.

Partea lui cea mai numeroasă şi mai însemnată locueşte aproape compact ţinutul dintre Tisa, Nistru, Dunăre şi Marea Neagră, numit odinioară *Dacia*. Suprafaţa acestui ţinut e de peste 300 mii km. p. şi numărul total al Românilor de aci se urcă la aproape 10 milioane, fără a socoti şi pe cei revărsaţi şi răzleţiţi peste apele de hotar ale ţinutului (adică dincolo de Tisa, sau peste Nistru, ori pe lângă Dunăre prin Serbia şi Bulgaria).

Dintre ei, numai vre-o $5^1/_2$ milioane sunt neatârnaţi şi alcătuiesc regatul actual al *României*, cu o suprafaţă de aproape 130 mii km. p.

Restul sunt supuşi *Austro-Ungariei* şi *Rusiei*, fiind împărţiţi astfel: cam $1\,^1/_2$ milion prin *Transilvania*, unde constituiesc majoritatea populaţiunii; cam alt $1^1/_2$ milion prin *Maramureş*, *Crişiana* şi *Temişiana*, pe unde alcătuiesc o treime din numărul locuitorilor; cam $^1/_4$ milion prin *Bucovina*; şi cam 1 milion prin *Basarabia*, în care formează 2 treimi din întreaga populaţie.

Ţinutul astfel locuit prezintă şi din punct de vedere geografic o deplină unitate. Forma lui generală e o elipsă, îndreptată cu axa cea mare dela vest spre est. Inlăuntru are

o ridicătură muntoasă, aproape triunghiulară, alcătuìtă din lanţul munţilor *Carpaţi*. De jur împrejurul acestei ridicături, ca şi în interiorul ei, se întind şiruri de dealuri, care mai apoi se sfârşesc în şesuri. Acestea din urmă sunt brăzdate de numeroase cursuri de apă, ce se scurg de prin văile munţilor şi dealurilor către marginile ţinutului, ca: *Jiul*, *Oltul*, *Argeşul*, *Ialomiţa*, *Siretul*, *Prutul*, *Şomeşul*, *Crişul*, *Mureşul*, etc.

Cealaltă parte a poporului român, mai puţin numeroasă şi mai puţin însemnată, locueşte resfirată şi despărţită după limbă în două grupe prin *Peninsula Balcanică*.

Unii din aceşti Români, în număr de vreun $^1/_4$ milion trăiesc prin: *Turcia*, mai ales prin *Macedonia* şi *Albania*; prin *Serbia*; prin *Bulgaria*; şi prin *Grecia*, mai cu osebire prin *Thesalia*. Ei se zic şi *Aromâni* sau *Macedo-Români*.

Alţii, foarte puţini, d'abià câteva mii, trăiesc în mica peninsulă *Istria*, de lângă golful Veneţiei, ca supuşi austriaci. Ei sunt cunoscuţi sub numele de *Istro-Români*, sau, după particu laritatea limbei lor, de *Rumeri* şi *Ciribiri*.

2. Influenţa aşezării geografice a poporului român asupra soartei sale. — Aşezarea geografică a Românilor a avut şi are încă puternice influenţe, în bine sau în rău, asupra întregei lor vieţi.

Prima influenţă bună a fost şi este uşurarea traiului. Munţii cu minele de tot soiul, pădurile vaste cu abundenta lor lemnărie, văile şi plaiurile cu minunatele lor păşuni, dealurile cu îmbelşugatele livezi şi podgorii, şesurile cu întinsele lor lanuri de cereale, râurile, Dunărea şi Marea cu darul lor de a fi artere de comunicaţie; toate au ajutat şi ajută încă la buna stare şi la dezvoltarea economică a poporului român.

Afară de aceasta, în faţa primejdiei năvălirilor barbare din toţi timpii, culmile muntoase şi nepătrunsele păduri au fost locul de scăpare al Românilor. Acolo ei şi-au putut păstrà şi viaţa, şi firea, şi limba, scutind'o totdeodată pe aceasta din urmă de multe dialecte.

Pe de altă parte solul locuit şi împrejurările amintite au făcut din Români oameni puternici, vânjoşi, iuţşi mai ales războinici îndărătnici.

Apoi aşezarea teritoriului român, în apropiere de centrul civilizat şi negustoresc al Europei, a adus şi aduce mari foloase Românilor. In vechime ei erau în legătură cu centrul imperiului roman, în evul mediu cu civilizaţia genoveză şi veneţiană, iar în timpul de faţă cu Apusul luminat. Totdeo-

dată fiind aproape şi de Orient, ei au mare viitor economic şi civilizator în acerstă parte.

In fine, tot ca o urmare bună a situaţiunii geografice, poate fi socotită crearea regatului român, destinat a servì ca barieră contra întinderei prea mari a rasei slave.

Trecând la influenţele rele, primul rând îl ocupă suferinţele pricinuite de năvălirile barbare. Puhoiul acestora şi-a descărcat prima furie asupra Românilor, cari erau în drumul lor şi aveau ţări mănoase, şi numai în urmă s'au revărsat asupra Apusului, de unde respins revenià tot pe aici. Printr'aceasta existenţa Românilor s'a îngreuiat, iar starea lor culturală a dat înapoi. Acestei împrejurări trebuiesc atribuite împrumuturile culturale streine, ce fură siliţi a face ei mai târziu.

Dar nu fu numai aceasta. Aşezarea geografică a Românilor a avut încă, şi va aveà în totdeauna un alt neajuns. Ei sunt foarte îndepărtaţi de celelalte popoare înrudite neo-latine — Italienii, Francezii, Spaniolii, Portugezii — şi nu s'au putut răzimà nici odată pe sprijinul acestora. Aşa că ei au fost şi sunt ameninţaţi să fie dasnaţionalizaţi de neamurile înconjurătoare.

Şi pe lângă toate acestea, piedicile naturale au silit şi silesc poporul român de a nu formà, un tot compact, ci a fi frânturat în grupe, sub-grupe şi grupuleţe. Pe deoparte Dunărea a împiedicat desele legături între Românii din nordul şi din sudul ei; pe de alta, şesul văii sale a întrerupt pe timpul năvălirilor comunicaţiunile dintre ei şi a prilejit stabilirea barbarilor. Celelalte sub-împărţiri geografice ale regiunii din cauza munţilor şi apelor au contribuit şi ele la o despicare tot mai mare a trunchiului românesc. Munţii mai ales au avut o foarte mare influenţă în această privinţă. Din această împrejurare a decurs şi îmbucătăţirea politică, veche şi actuală.

3. Obiectul istoriei Românilor. — Deşi Românii din cauza aşezării lor geografice sunt despărţiţi şi nu se aseamănă nici prin peripeţiile prin care au trecut, nici prin rezultatele la care au ajuns, totuşi istoria lor îi îmbrăţişează pe toţi. Ei formează unul şi acelaşi popor, căci au legături comune de origină, limbă, datini şi obiceiuri. Prin urmare *Istoria Românilor* are ca obiect viaţa întregului *popor român*.

Negreşit însă, că atenţiunea principală a acestei istorii se va îndreptà mai mult asupra acelor Români, a căror viaţă a fost şi este mai bogată în fapte şi rezultate. Aşà sunt cei din actualul regat al României. Aceştia au dus în trecut o viaţă

aproape neatârnată, iar astăzi alcătuiesc un puternic şi respectat stat în răsăritul Europei.

La Românii supuşi — de peste Carpaţi, Prut şi Dunăre — istoria se va referì numai atunci, când împrejurările îi vor îngăduì sau îi vor silì să facă a se vorbì şi de dânşii.

Istoria Românilor astfel înţeleasă se poate subdivide în 3 părţi:

I. **Istoria vechie,** până la întemeierea Principatelor—Muntenia şi Moldova — având ca subîmpărţiri:

a) *epoca romană* şi

b) *epoca năvălitorilor.*

II. **Istoria mijlocie**, până la unirea Principatelor, cu următoarele epoce:

a) *epoca dinastiilor,*

b) *epoca pretendenţilor,*

c) *epoca domnilor pământeni,*

d) *epoca Fanarioţilor* şi

e) *epoca restauraţiunii.*

III. **Istoria contimporană**, dela constituirea *României* până astăzi, cu cele două epoce ale ei:

a) *epoca unirii*, şi

b) *epoca Hohezollernilor.*

I.

ISTORIA VECHIE PÂNĂ LA ÎNTEMEIEREA PRINCIPATELOR

a) Epoca Romană

I.

Neamurile ilyro-thracice şi cucerirea romană

1. Ilyro-Thracii: origina, aşezarea şi obiceiurile lor.— Neamurile vechi, din care prin cucerirea romană s'a format naţionalitatea română, aparţin la 2 popoare arice europene foarte înrudite, *Illyrii* şi *Thracii*.

Illyrii locuiau nord-vestul peninsulei balcanice între Adriatica şi Morava precum şi pe lângă Dunărea de mijloc. Neamul lor principal erau *Illyrii propriu zişi*, tăitori în partea de sud a acestui teritoriu, strămoşii Albanezilor.

Thracii se întindeau spre răsărit de Illyri, dela Marea Egee până la Carpaţi şi Marea Neagră. Neamurile thrace mai însemnate erau *Dacii* şi *Geţii*. Dacii locuiau părţile muntoase ale Ardealului, întinzându-se mai târziu şi pe sub poalele sud-vestice ale Carpaţilor, iar Geţii ocupau şesurile deoparte şi de alta a Dunării de jos.

Illyrii erau negricioşi, slabi şi mici de statură; iar Thracii erau blonzi sau roşii, corpolenţi şi înnalţi. Şi unii şi alţii erau popoare aşezate, trăind în sate sau târguri.

Ocupaţiunea lor principală erà creşterea vitelor, lucrarea pământului şi cultivarea viţii de vie. Exploatau şi minele precum şi ocnele de sare. Se nutriau mai ales cu meiu, legume,

Daci

lapte şi cu toate derivatele laptelui. Ca băutură întrebuinţau în deosebi vinul, de care abuzau mult. Îmbrăcămintea lor constà din ţesături de cânepă ori de in, vopsite şi brodate cu multe colori, precum şi din piei de animale. Purtau apoi cojoace de oaie, sarici largi cu mâneci lungi şi cioareci lungi. Pe

cap, al cărui păr îl purtau mare şi retezat pe frunte, unii aveau un soiu de pălărie de pâslă, iar grosul populaţiei umblà sau cu capul gol sau cu căciuli ţuguiate de blăni. Încălţămintea constà din opinci ori din tălpi de pâslă. Femeile purtau o haină lungă, o alta mai scurtă peste aceasta şi apoi o mantà. Pe cap aveau învelitoare.

Toţi erau perfizi şi şireţi, viteji şi netemători de moarte, iubitori de libertate până la extrem. De aceia trăiau în veşnice lupte, şi între ei şi cu vecinii.

Întocmirile lor erau primitive. Trăiau în triburi şi unirea într'un singur mănunchiu se făceà cu greu. Aveau o clasă superioară, nobilii, şi poporul de jos. Sclavi nu erau decât prinşii din războaie. Justiţia se făceà crud şi sumar, legile lor erau în versuri şi se cântau, căci nu cunoşteau scrierea.

Religia illyro-thracică erà foarte apropiată de a Greco-Italicilor. Zeul principal erà numit la Daci şi Geţi, *Ghebeleizis* sau *Zamolxis*, după numele marelui său apostol şi erà zeul cerului, al luminii, al fericirii. Existà şi o puternică credinţă în nemurirea sufletului.

Moravurile erau barbare. Multe triburi trăiau în poligamie şi femeia se cumpărà. După moartea soţului femeile treceau în moştenirea urmaşului, iar cea mai favorită se ucideà pe cadavrul mortului. Morţii se ardeau ori se îngropau.

2. Atingerea Illyro-Thracilor cu Romanii; cucerirea romană în dreapta Dunării. — Atingerea Illyro-Thracilor cu Romanii şi primele cuceriri romane în dreapta Dunării au început în sec. III în Chr. Atunci s'a pus şi baza naţionalităţii române.

In adevăr, după primul războiu punic (228), ţărmul răsăritean al Mării Adriatice, cu ţările limitrofe, încape sub Romani. Illyrii propriu-zişi ajunseră astfel tributari Romanilor. După al treilea războiu punic, ei, aliindu-se cu Macedonenii contra Romei, fură iarăşi bătuţi *(Pydna,* 158) şi ca urmare divizaţi în mai multe părţi clientelare, adecă vasale. Totdeodată slăbirea lor atraseră şi slăbirea celorlalte neamuri illyrice, care deveniră la rându-le vasale Romanilor. Cu

timpul Illyrii îşi pierdură orice autonomie. In 146 în. Chr., când se constituì provincia *Macedonia*, partea sudică a teritoriului lor se alipì la aceasta. Restul litoralului adriatic fu organizat şi el mai târziu într'o provincie aparte, *Illyricul* (118 în. Chr.).

Din părţile illyrice Romanii înnaintară şi în cele thracice, însă cu multe greutăţi, din cauza deselor răsvrătiri ale triburilor supuse. Astfel împăratul *Augustus* cucerì *Moesia* şi o organiză în provincie romană, dela Morava la Pont, între Dunăre şi Balcani. In sud de Balcani însă sistemul clientelar se păstră mai multă vreme.

Dintre neamurile vechiului substrat al naţionalităţii române mai rămâneau să fie supuşi Dacii şi Geţii.

3. Dacii şi Geţii: Boerebista şi Deceneus, regatul dac sub Decebal. — Dacii şi Geţii ajunseră la mare însemnătate pe la mijlocul sec. I în. Chr. De atunci întreaga regiune din stânga Dunării luă numele de *Dacia*.

Un rege al lor, *Boerebista*, ajutat de marele preot *Deceneus*, făcù unirea tuturor Geto-Dacilor. Apoi întreprinse cucerirea ţărilor deprinprejur, formându-şi un stat puternic, cel mai puternic din Europa după al Romanilor. Aceştia îngrijaţi plănuiră sub *Caesar* o expediţiune împotriva lui. Insă asasinarea dictatorului (44 în. Chr.) o zădărnicì. In acelaşi an fiind ucis şi Boerebista, statul dac se descompuse.

Totuşi Dacii nu se astâmpărară. Ei prădară neîncetat ţările din sudul Dunării, cu toate înfrângerile suferite dela Romani. Ba încă pe la sfârşitul sec. I d. Chr., îşi închegară din nou statul unitar, sub vestitul lor rege *Decebal*.

Decebal fu un rege priceput în cunoştinţa războiului, dibaciu în mânuirea lui şi iute la fapt. El făcù din Daci un popor mare şi puternic, atrăgând la sine soldaţi şi ingineri de ai Romanilor, cari aduseră cunoştinţele războinice şi technice ale acestora. Când se simţì pregătit el atacă pe Romani.

4. Luptele Dacilor cu Romanii: luptele cu Domitianus, războaiele lui Trajanus, transformarea Daciei în provincie romană. — In anul 86 Decebal trecù Dunărea şi prădă

Moesia. *Domitianus*, împăratul roman de atunci, trimise împotrivă-i o oştire, care fu înfrântă. O a doua avù aceiaşi soartă. In fine cea de a treia trecù în ţara Dacilor, sub conducerea vestitului *Tettius Iulianus* şi repurtă la *Tapae*, lângă Lugoş, o strălucită victorie. Dar Domitianus se grăbì a încheià pace (91 d. Chr.). Decebal se declarà vasal imperiului roman; în schimb însă Domitianus se îndatorà: a-i da anual bani ca «ajutoare» pentru trupele auxiliare, cu care aveà «să servească imperiul»; şi a-i pune la îndămână meşteri romani pentru fortificaţiuni.

Pacea astfel încheiată erà şi o ruşine şi o primejdie pentru Romani, dar lucrurile rămaseră în această stare până la *Trajanus*.

Acesta, cum ajunse împărat, hotărî să rupă tratatul lui Domitianus.

In primăvara anului 101, el trecù Dunărea în Temişiana pe la gura Caraşului şi avù prima luptă la *Bersobis*, unde Dacii fură învinşi. Decebal se prefăcù că cere pace şi trimise o solie din oamenii de rând. Impăratul însă o respinse.

Sosirea iernei întrerupse expediţia.

Trajanus

În primăvara următoare, Trajanus întâlnì o mare armată dacă la Tapae şi o înfrânse cumplit, cu toate că şi el avù mari pierderi. In urmă se îndreptă spre *Sarmizegethusa*, capitala Daciei. Decebal cerù din nou pace, de astă dată printr'o deputaţiune nobilă. Condiţiunile lui Trajanus însă fură grele şi războiul se urmă. La porţile Sarmizegethusei se dete o nouă

luptă mare. Decebal, biruit şi acì, hotărî în fine a primì pacea impusă de învingător.

Printr'acest nou tratat, Dacia devenià stat clientelar (vasal) imperiului, fără condiţiunile de mai înainte. Sarmizegethusa şi alte cetăţi fură ocupate de garnizoane romane (102).

Nu trecù însă mult şi Decebal nu mai respectă condiţiunile tratatului. El se pregătì în taină de războiu şi se puse în înţelegere cu toţi duşmanii imperiului. In cele din urmă atacă garnizoanele romane lăsate în Dacia.

Trajanus îndârjit organiză atunci o nouă expediţiune, cu

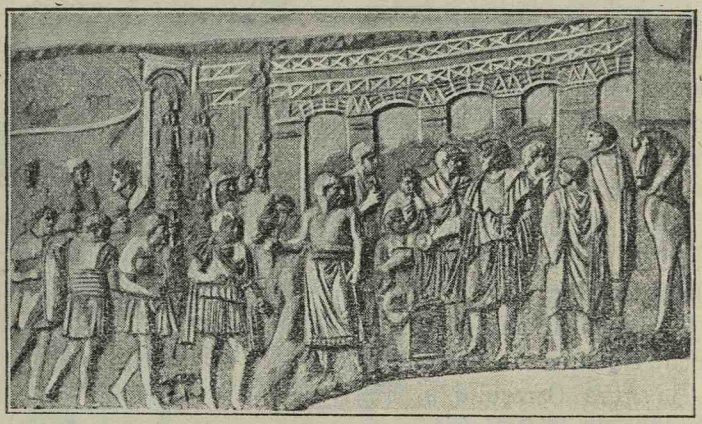

Podul lui Trajanus

hotărîrea nestrămutată de a preface Dacia în provincie romană. El construì, prin marele architect *Apollodorus din Damasc*, minunatul pod de piatră peste Dunăre, ale cărui urme există şi azi la Severin, pentru a servì la trecerea armatei şi la legarea Daciei cu imperiul.

Războiul începù în primăvara anului 105. De astă dată Romanii se îndreptară spre Sarmizegethusa prin 3 părţi: prin Temişiana, pe valea Jiului şi pe valea Oltului. După nepomenite greutăţi ajunseră însfârşit în faţa cetăţei. Decebal cerù pace. Trajanus i-o dete, însă în schimbul predării fără

de nici o condiţie. Viteazul rege nu primì. Romanii dădură atunci asalt capitalei, apărată cu sforţări uriaşe de către Daci. Când aceştia văzură că totul e pierdut, dădură foc cetăţei şi făcură o eşire spre munţi, după ce mai multe din căpeteniile lor se otrăviră. Trajanus intră triumfal în cetate, pe când oştile sale urmăriau pe fugari şi mai ales pe De-

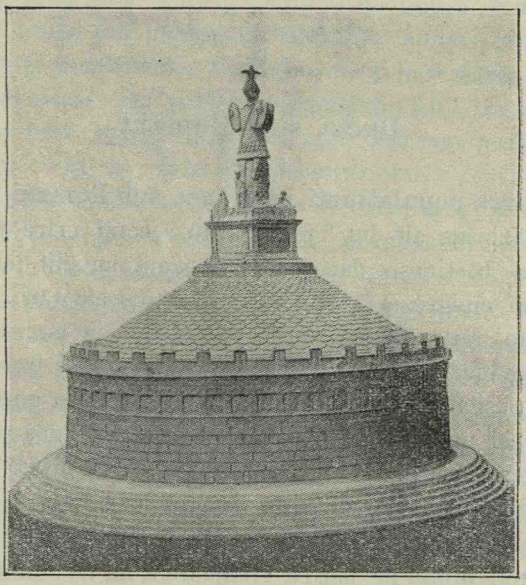

Monumentul dela Adam-Clissi

cebal. Acesta în fine, pentru a nu fi prins, se străpunse cu sabia (106). Capul său fu trimis la Roma.

Prin luarea Sarmizegethusei şi prin moartea lui Decebal, statul dac fu desfiinţat şi Dacia supusă. O parte din ea anume cea cuprinsă între Dunăre, Tisa, Carpaţii nordici, Nistru — până la cotitura lui către sud — şi Prut — dela această cotitură până la Dunăre —, fu transformată în «provincia Dacia». Restul dintre Nistru şi Prut, cu ţărmul Mării până la gura Niprului, se alipì provinciei Moesia inferioară (Dobrogea).

Supunerea şi transformarea Daciei în provincie romană a fost comemorată prin serbări strălucite, prin monede amintitoare şi prin ridicare de cetăţi şi monumente. Intre aceste din urmă au fost cetatea *Tropaeum-Trajani*, cu un monument triumfal, la *Adam-Clissi* (Dobrogea) şi *Columna lui Trajanus*, la Roma.

Cucerirea Daciei desăvârşeşte punerea bazei naţionalităţii române.

II

Dacia sub Romani

1. Soarta populaţiunii băştinaşe sub Romani. — Crâncenele războaie ale lui Trajanus au secerat mare parte din populaţia băştinaşe dacică. Totdeodată au silit altă parte din ea să emigreze în părţile nord-estice ale ţării.

Aceasta nu înseamnă însă, că Dacii n'au mai existat în noua provincie romană. Deşi se va fi «secat ţara de bărbaţi», totuşi au rămas femeile şi copiii, cari au putut reface, în parte şi nu mult în urmă, elementul băştinaş dacic. Cât despre expatriare, ea nu s'a putut face în massă şi în înţelesul absolut al cuvântului, dat fiind caracterul de popor aşezat al Dacilor. Afară de aceasta triburile, cari trecuseră din timpul luptei pe partea Romanilor, au trebuit să rămână în ţară. Acelaş lucru s'a făcut şi cu prinşii din războiu. Pe toţi aceştia Romanii n'aveau de ce să-i ucidă ori să-i alunge, căci aveau nevoie de braţe pentru a face din Dacia o provincie producătoare imperiului.

Ceeace e adevărat însă, e faptul că acest element autochton a fost rărit prin războiu şi emigrare, pe teatrul luptelor, şi că mai târziu s'a absorbit de Romani. Cât despre Dacii liberi, emigraţi, aceştia s'au menţinut la margini până la năvălirile barbarilor, când au dispărut în valul acestora.

2. Coloniştii şi legiunile; romanizarea provinciei. — In Dacia romană şi mai cu osebire în regiunea, ce a servit

ca teatru luptelor (Oltenia, Banatul răsăritean şi sub-vestul Ardealului) — singura regiune a ţării lui Decebal, de care s'au îngrijit în mod deosebit Romanii — Trajanus a adus «infinite cete de oameni», adică o extraordinară mulţime de colonişti, ca în nici una din celelalte provincii. Aceştia aveau să populeze partea deşertată şi să dea, chiar dela început, un caracter roman acestei nouă provincii.

Coloniştii aduşi erau aproape «din toată lumea romană», dar cei mai mulţi din peninsula balcanică, anume din provinciile illyrice romanizate. Unii din ei, şi încă marea parte, erau Romani curaţi sau perfect romanizaţi. Alţii, în număr mai restrâns însă, erau străini mai mult saŭ mai puţin desnaţionalizaţi, aduşi mai ales din Orientul elin.

Pe lângă acest mijloc extraordinar de colonizare s'a aplicat şi altul, obişnuit şi comun tuturor provinciilor romane. Anume s'au înfiinţat succesiv colonii de veterani. In adevăr, *Legiunea XIII Gemina*, iar mai târziu şi *Legiunea V Macedonica*, formau garnizoana Daciei. Soldaţii în activitate ai acestor legiuni, după împlinirea îndelungatului lor serviciu militar, căpătau acì pământ şi astfel rămâneau în ţară.

Dar coloniştii şi legionarii romani n'au servit numai pentru a formà populaţia nouei provincii. Rolul lor mai erà şi altul: *romanizarea* deplină a Daciei, adică desnaţionalizarea atât a indigenilor băştinaşi, cât şi a străinilor aduşi, răspândind limba, obiceiurile şi instituţiunile romane. Şi aceasta se făceà fie prin simplu contact, fie prin legături de căsătorie; fie prin oarecare impunere oficială.

3. Organizarea Daciei: împărţirile administrative, oraşele, drumurile. — Fiind aşezată la marginea imperiului, Dacia devenì provincie «imperială».

Ca atare ea fu pusă sub guvernarea unui «*legatus Augusti*». Acesta erà numit pe 3 ani şi reşedeà în metropola *Ulpia Trajana*, adică în Sarmizegethusa. In unele afaceri trebuià să aibă cuvântul său şi consiliul provinciei, care se întrunià pentru aceasta în luna imperială, adică în August. Marele pontefice al Daciei, întitulat «*Coronatul celor trei*

Dacii», îşi aveà reşedinţa tot în Ulpia Trajana, unde erà şi templul împărătesc, adică altarul lui Augustus.

In privinţa administrativă şi financiară Dacia, şi anume partea colonizată şi romanizată complect, fu divizată în mai multe părţi.

La început fură două. Mai târziu se făcură trei părţi. In fiecare din aceste subîmpărţiri erà câte un «procurator Augusti» înăsrcinat cu strângerea veniturilor provinciei.

Organizarea comunală erà ca şi în restul imperiului: *sate, municipii şi colonii.* Satele se alcătuiau din indigenii lipsiţi de drepturi, municipiile din Dacii romanizaţi cu oarecare drepturi, iar coloniile din colonişti romani cu drepturi depline.

Principalele oraşe erau: *Sarmizeghethusa* (Grădiştea), rezidită de Trajanus, centrul întregei vieţi politice, religioase şi comerciale a Daciei; *Apulum* (Alba-Julia), reşedinţa comandamentului suprem militar, a monetăriei şi a unui procurator; *Porolissum* (Moigrad), staţiunea cea mai nordică a Ardealului, reşedinţa unui procurator; *Napoca* (Cluj); *Potaissa* (Turda), lagărul legiunei V Macedonică; *Ad Mediam* (Mehadia), cu renumite băi; *Tibiscum* (Caransebeş); *Drubetta* (Severin); *Malva* (Celeiu); *Romula* (Recica), punct important de reunire a drumurilor; *Tierna* (Orşova) la gura Cernei; ş. a.

Oraşele Daciei erau legate între ele prin mai multe reţele de drumuri aşternute cu piatră. Acestea erau apărate printr'un şir de *castele* şi prin mai multe *valuri* sau şanţuri întărite cu turnuri. Principalele căi erau în număr de cinci şi plecau dela Dunăre spre Nord. Din acestea se desfăceau altele mai secundare, ce duceau pe văile râurilor Daciei până la izvoarele, ori până la vărsarea lor.

Prima linie principală, numită *Calea Troianului*, plecà dela Islaz, pe valea Oltului în sus.

A doua plecà dela Celeiu spre nord până la Recica, unde se întâlnià cu cea dela Islaz.

A treia pornià dela Severin înspre valea Motrului şi de acolo treceà în a Jiului şi apucà apoi spre Recica.

A patra începeà dela Orşova pe valea Cernei, treceà pe

la Mehadia până în valea superioară a Timişului şi apoi apucà spre răsărit.

A cincia în fine, plecà dela gura Caraşului şi se unià la Caransebeş cu linia dela Orşova.

Toate aceste linii se împreunau, parte la Ulpia Trajană, parte la Apulum, de unde se continuau într'o singură linie sub numele de *calea traiană*, peste Potaissa şi Napoca până la Porolissum.

4. Starea economică, minele; starea culturală, monumentele rămase. — Dacia sub Romani s'a bucurat de o înfloritoare stare economică şi culturală.

In adevăr o însemnată mişcare comercială şi industrială constituià viaţa provinciei. Ea este învederată prin existenţa a diferite societăţi sau corporaţiuni de profesiuni, numite *collegia*.

Totdeodată viaţa economică a prosperat şi prin exploatarea *minelor*, vechia îndeletnicire a Dacilor, în care scop fuseseră aduşi între colonişti şi iscusiţi minieri din Dalmaţia. Cele mai însemnate dintre aceste mine erau cele de *aur*, ş anume cele dela *Ampelum* (Zlatna) şi *Alburnus* (Abrud).

O deosebită însemnătate avea şi extragerea sărei. Dintre multele ocne de sare, cea mai de frunte erà *Salinae* (Uioara, lângă Turda). Mai erau şi mine de fier şi alte metale, precum şi cariere de marmoră.

Imbelşugata stare economică a favorizat şi o înflorire culturală. Inscripţiunile de pe: pietre funerare, statui, table votive, monede, vase, columne, sarcofagii, etc.; numeroasele obiecte preţioase de podoabă; şi mulţimea ruinelor de tot felul ce se găsesc pe tot întinsul Daciei, adeveresc aceasta.

Astfel oraşele dace erau împodobite cu: *palate*, *temple* şi alte zidiri publice şi particulare măreţe; *amfiteatre* pentru tot felul de spectacole; *apeducte*, pentru alimentarea cu apă a marilor oraşe; şi *therme*, adică băi publice şi particulare, apogeul arhitecturii romane.

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ BUCUREŞTI

III

Părăsirea Daciei

1. Dacia şi barbarii înconjurători; năvălirea Goţilor. — Dacia erà în afară de limitele fireşti ale imperiului şi înaintată în mijlocul barbarilor. Cât trăì însă Trajanus, ea n'avù de suferit nici un neajuns. Numai dela moartea acestuia, barbarii înconjurători se năpustiră asupră-i şi contribuiră la părăsirea ei.

Astfel pe vremea lui *Hadrianus* năvăliră *Sarmaţii* şi *Roxolanii*, ceeace făcù pe împărat să se gândească la părăsirea provinciei. Insă civilizaţia, ce se dezvoltase acì, îl împiedică dela aceasta, ba încă îl hotărî să-i facă mai multe îmbunătăţiri. *Antoninus Pius* avù să potolească răscoala *Dacilor provinciali* neromanizaţi, iar *Marcus Aurelius* luptă cu o puternică coaliţie barbară, în frunte cu *Marcomanii*. *Commodus* împăcă pe barbari cu bani, dar bătù pe năvălitorii *Dacii liberi*, de prin Carpaţii nordici, aşezând un mare număr din ei în provincie.

Septimius Severus luă noui măsuri pentru apărarea provinciei de barbari. Aşà strămută Potaissa legiunea V Macedonică, ce erà mai înainte la *Troesmis* (Igliţa) din Moesia inferioară şi zidì la Drubetta un castel de apărare, ale cărui ruine se văd şi azi, numit *Turnul lui Sever*.

Pe timpul lui *Caracala*, fiul lui Severus, un nou neam de barbari îşi făcù apariţia în preajma Daciei. Erau *Goţii* (217), cel mai însemnat popor german răsăritean, care se pogorîseră dela Marea Baltică spre Marea Neagră. Acì se desfăcuseră după locuinţe în două grupe: *Vizigoţii* sau Goţii de apus şi *Ostrogoţii* sau Goţii de răsărit şi începuseră să atace Dacia.

Urmaşii lui Caracala avură mai multe lupte cu aceşti barbari, cari deveniseră tot mai îndrăzneţi din cauza dezorganizării imperiului. In 238 Goţii trecură chiar Dunărea în imperiul propriu zis. Acesta se găsià într'o înspăimântătoare

anarhie militară, de care se resimţiau mai ales provinciile. Viteazul *Trajanus Decius* bătù pe Goţi şi fu numit «reîntemeietorul Daciilor» (250).

Dela el înainte însă prădăciunile barbare se reînoiră foarte des. Petrecerea în Dacia devenì din ce în ce mai nesigură şi mulţi din locuitorii fruntaşi părăsiră provincia. Sub *Gallienus* ea chiar căzù în mâinile Goţilor (260). Legiunile romane se putură menţine numai în partea de vest, aproape de Dunăre, prin Banat.

2. Aurelianus şi părăsirea provinciei. — *Aurelianus*, împăratul cu «mâna de fier», propunându-şi să ridice imperiul din starea în care erà, încercă să zmulgă şi Dacia din mâna barbarilor. Dar deşì învinse pe Goţi şi pe aliaţii lor Dacii, chiar în nordul Dunării, nu putù totuşi să schimbe faptul împlinit al pierderii provinciei.

In urmă având nevoie de linişte, trebuindu-i apoi şi trupe pentru a potolì răscoalele, mai ales pe a *Zenobiei* dela *Palmyra* (Siria), el se mulţumì a-şi asigurà limita dunăreană şi a împăcà pe Goţi. De aceea prin pacea, ce încheiă cu aceştia (271), Aurelianus le cedete provincia ca unor federaţi ai imperiului, fiind astfel socotiţi ca vasali şi obligaţi a apărà graniţa. In urmă retrase armata şi guvernul provincial, iar locuitorilor ce au vroit să emigreze, le asigură locuinţe în dreapta Dunării. Acolo, prin Moesia de mijloc, între râurile Vid şi Timoc, înfiinţă o nouă provincie în amintirea Daciei Traiane, anume *Dacia Aureliană*.

3. Urmările acestei părăsiri. — Părăsirea Daciei avù urmări demne de semnalat.

Pentru marea mulţime a locuitorilor ţării ele fură fatale. Dintre provinciali, afară de armată şi oficiali, doar bogătaşii, coloniştii mai noui şi cei de pe la margine, cu un cuvânt cei mai puţini s'au strămutat peste Dunăre. Restul, adecă cei mai mulţi— legaţi de pământul pe care trăiseră aproape două veacuri, deprinşi de mai înainte cu barbarii, tot aşà de puţin apăraţi contra acestora şi peste Dunăre ca şi în Dacia, neatraşi de mica întindere a Daciei Aureliane (cam

cât Oltenia), supuşi de un deceniu în cea mai mare a lor parte Goţilor — rămaseră pe loc. Acì ei se găsiră în voia soartei. Barbarii, ce tot veniră, pustiiră provincia în lung şi-n lat, uciseră tot ce întâlniră în cale, distruseră mai toate cetăţile şi oraşele ştergându-le până şi numele, cu un cuvânt nimiciră orice urmă de civilizaţie în Dacia. Elementul roman, rămas acì, se retrase dinaintea năvălitorilor, ascunzându-se în întăriturile naturale ale Carpaţilor. Acolo el s'a păstrat, deşì mai slăbit, sute de ani, necunoscut multă vreme de marea parte a izvoarelor timpului, care vorbiau numai de barbarii stăpânitori. Din el s'a format *poporul român.*

Dar şi elementul roman din sudul Dunării se resimţì după urma părăsirii Daciei. Numeros de mai înainte, el se întărì şi mai mult acum, oricât de neînsemnată va fi fost mica strămutare a provincialilor din nordul fluviului. De acum începù să se vorbiască mai stăruitor despre el, mai ales de către scriitorii bizantini şi întru câtva întunecă elementul consângean din Dacia, retras în munţi. Această însemnătate şi intensitate şi-o păstră elementul roman sud-dunărean câteva sute de ani. In urmă năvălind Slavii şi Bulgarii, şi aşezându-se în mijlocul lui se întâmplă o schimbare : parte se retrase spre sud, parte se desnaţionaliză, iar parte trecù în nordul Dunării. Acì se împreună cu elementul existent, care folosindu-se de împrejurări se revărsase din munţi pe vechile lui locuri. Şi astfel acesta întărindu-se ajunge la însemnătate, caută a-şi da oarecare întocmiri şi face a se vorbì mai mult de dânsul, decât de cel sudic în descreştere.

4. Continuitatea elementului român în Dacia. — Părăsirea Daciei a făcut pe unii să creadă, luându-se după nişte scriitori vechi părtinitori sau neserioşi: că toţi provincialii s'au strămutat în Moesia, că acolo s'a format poporul român, că de acolo el a venit în nordul Dunării foarte târziu şi că în tot acest timp Dacia a fost ocupată de popoarele barbare iar în cele din urmă s'au stabilit în cea mai mare parte a ei Ungurii. Astfel, pe deoparte se dezminte continuitatea ele-

mentului român în Dacia, pe de alta se arată Românii ca venetici în pământul lor.

Părerea contra continuităţii e susţinută de istoricii saşi şi unguri din interese politice în luptele naţionale din Transilvania. Ea nu corespunde adevărului istoric. De aceea nu e îmbrăţişată de istoricii străini, dezinteresaţi şi serioşi, nici de cei români. Toţi aceştia susţin, ca şi vechea tradiţie istorică despre Românii din Dacia, continuitatea elementului român în nordul Dunării. In adevăr numai mulţumită acestei continuităţi s'au păstrat, cu mici modificări fonetice, o mulţime de numiri romane şi unele ante-romane, de munţi şi ape, ba chiar de unele localităţi, pe însuşi teritoriul colonizat *(Carpaţi, Olt, Motru, Cerna, Timiş, Mureş, Criş, Someş, etc.: Abrud, Ijiriş, Turnu-Severin, etc,)* — precum şi alte numiri topice amintitoare de Trajanus *(Masa lui Traian, Calea Troianului, Valul lui Traian, etc.)*. Tot prin această continuitate se explică coincidenţa, că pe teritoriul cel mai des colonizat şi mai tare romanizat: s'a păstrat tipul roman, nu s'au stabilit barbari, îşi fac mai întâiu apariţia Românii şi s'a conservat dialectul originar al limbii.

b) Epoca năvălitorilor

I

Primii barbari stăpânitori

1. Goţii, Hunii şi Gepizii. — După părăsirea Daciei de către Aurelianus provincia acea intră sub stăpânirea diverşilor barbari năvălitori. Cel dintâiu fură *Goţii* cari determinaseră părăsirea ei prin prădăciunile lor necurmate.

Aceştia, deşi stăpâniau toată ţara, dar fiind nedeprinşi cu viaţa de munte, s'au aşezat numai în şesul dintre Carpaţi şi Nistru şi spre răsărit de această apă. Până la *Constantin cel Mare* stătură liniştiţi. Atunci însă căutară să se folosească de luptele civile romane pentru a slăbi legăturile

federale. Constantin însă făcù o expediţie împotrivă-le, construind un pod peste Dunăre la *Islaz* şi-i bătù (322). Goţii fură bătuţi şi mai târziu, pentrucă începuseră să

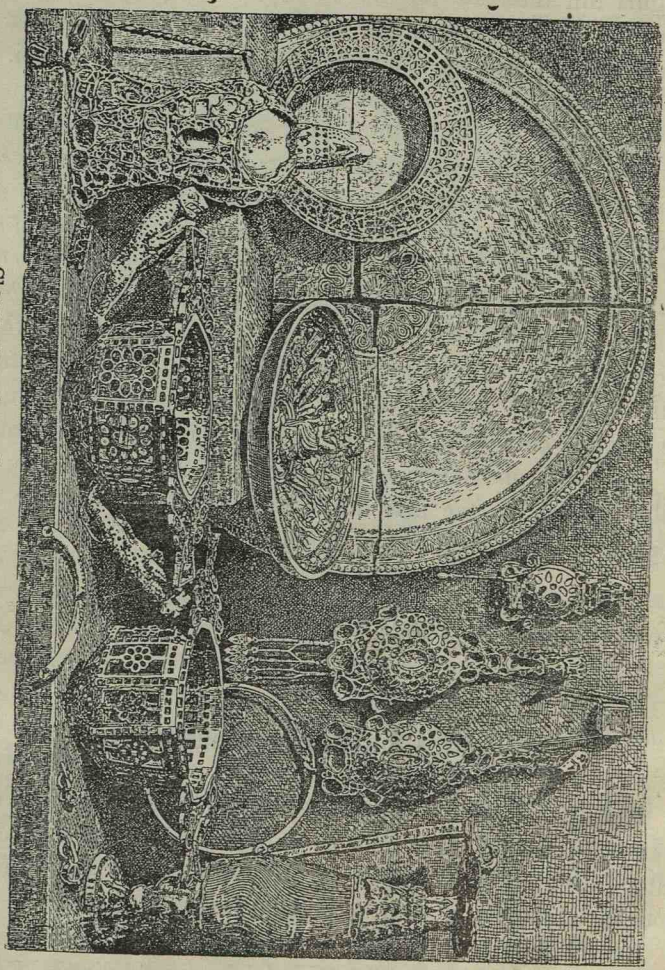

Cloşca cu pui sau Tezaurul dela Pietroasa

decadă din cauza certurilor dintre triburi şi a deosebirilor religioase. In adevăr Vizigoţii şi cu Ostrogoţii nu trăiau bine. Apoi prin atingerea cu imperiul roman, parte din Vizigoţi

trecuseră la creştinism, în deosebi la arianism. Primul lor episcop fu *Wulfila* (Ulfilas), care traduse Biblia în limba gotică. Restul însă, şi în primul rând Ostrogoţii, rămăseseră păgâni. Prin aceasta Goţii se desbinaseră şi nu mai prezintau tăria de altădată. De aceea şi năvălirea Hunilor dete ultima lovitură stăpânirii lor în Dacia (375).

Hunii erau de neam turan şi veniau de pe lângă munţii Altai. După ce supuseră popoarele întâlnite, în cale, înnaintară spre neamurile gotice (375). Ostrogoţii fură învinşi şi supuşi. Vizigoţii în cea mai mare parte trecură Dunărea, căpătând locuinţe în imperiu. O ramură a lor, sub *Athanaric*, se retrase în munţii Ardealului, dar neputându-se susţine se duse şi ea peste Dunăre, după ce ascunse în muntele *Pietroasa* (Buzău) o mulţime de obiecte de aur — găsite în timpul nostru şi cunoscute sub numele de *Cloşca cu pui*, după forma de pasere a unora din ele. Peste Dunăre Vizigoţii se deteră în curând la prădăciuni, până când porniră de se aşezară în imperiul roman de apus.

Dacia rămase sub stăpânirea Hunilor. Aceştia fiind popor de stepă n'au locuit decât în şesul Tisei şi dincolo de Tisa până la Dunăre. De acolo ei au îndreptat dominaţiunea şi jafurile lor îngrozitoare în toate părţile, mai ales pe vremea înfiorătorului *Attila*. Moartea acestui cumplit rege (453) şi certurile dintre fiii săi aduseră despărţirea Hunilor. Popoarele supuse se răsculară, iar Ostrogoţii în unire cu Gepizii îi bătură şi-i alungară peste Nistru. Stăpânirea hunică astfel dipărù. Ostrogoţii trecură apoi în Panonia şi de acolo în Italia, iar aliaţii lor, Gepizii, luară în stăpânire Dacia.

Gepizii erau înrudiţi cu Goţii şi se coborîseră dinspre nord odată cu aceştia. Ei rămăseseră în părţile nord-estice ale Daciei. După risipirea Hunilor ei îşi mutară locuinţele în Dacia, dar nu se stabiliră decât tot în şesul Tisei: pe Tisa, Criş, Mureş şi Timiş. De altfel Gepizii, ca şi Goţii, se ziceau «federaţi» ai imperiului de răsărit.

2. Avarii. — Pe la anul 555 se ivì alt popor aziatic, seminţie de a Hunilor, *Avarii*. După ce supuseră popoarele

din calea lor, dela Caspica şi până la Dunăre, ei trecură în în imperiu. Apoi o luară pe la nord-vestul şi vestul Carpaţilor, până la Elba, unde avură lupte cu Francii. Mai în urmă se întoarseră din nou asupra imperiului bizantin şi cu acest prilej fură chemaţi în ajutor de *Longobarzi* contra Gepizilor. Aceştia fură învinşi şi Avarii ajunseră stăpânii Daciei (566).

Longobarzii trecând apoi în Italia, Avarii luară Panonia şi se aşezară în şesul Ungariei de azi. Acì ei întemeiară o mare stăpânire, care înlocuià pe a Hunilor. Sub şefii sau *Chaganii* lor, Avarii prădară vecinătăţile şi în deosebi imperiul de răsărit. Dar mai târziu puterea lor decăzù, fiind slăbită prin răzvrătirea popoarelor supuse. Luptele întreprinse apoi împotriva lor, şi din partea Francilor şi din partea Bizantinilor, desăvârşiră această decădere. In cele din urmă, imperiul şi *Ringul* avar — vestitul val inelar, ce înconjurà reşedinţa lor — fură distruse (799) de *Carol cel Mare (Magnu)*. Avarii creştinându-se, cei mai mulţi s'au contopit cu Francii şi cu Slavii. Astfel Dacia a scăpat de ei.

3. Urmările acestor năvăliri şi stăpâniri pentru Români. — Năvălirile şi stăpânirile barbare prilejiră Românilor multe şi mari suferinţe. Ele îi siliră apoi să se retragă în munţi, ca să-şi păstreze neatinse rasa şi limba originară română. Toate aceste nenorociri le-au îndurat mai mult Românii din nordul Dunării, cari erau deadreptul sub barbari, căci acei din sudul fluviului erau sub autoritatea imperiului. E adevărat, că formal şi Dacia ţineà tot de imperiu. Barbarii stăpânitori, sau erau socotiţi ca federaţi ai Romanilor sau ca nişte cutropitori provizori. Dar cum, din cauze geografice, imperiul nu puteà exercità autoritatea sa în Dacia, provincialii tot în voia soartei şi a barbarilor erau.

Un fapt important, datorit în mare parte năvălirilor, fu şi răspândirea creştinismului în Dacia. Natural că această religie se propagase acì, ca şi peste Dunăre, încă de pe când erà persecutată. Dela Constantin cel Mare însă răspândirea ei în Dacia se făcù tot mai mult, din cauza înfloririi bisericii creştine în imperiu. Goţii şi Gepizii, prin legăturile lor

federale cu imperiu, au înlesnit contactul dintre creştinii de acolo şi populaţia de dincoace de Dunăre. Apoi Avarii aduceau de peste Dunăre numeroşi captivi romani creştini, iar pe de altă parte ei provocau şi refugieri de populaţie romană creştină de dincolo dincoace. Şi astfel, creştinismul latino-bizantin s'a întemeiat puternic în Dacia, chiar sub formă scrisă. Dovadă de aceasta stă terminologia fundamentală religioasă a românilor: *Dumnezeu, lege, cruce, creştin, sf. scriptură, duminecă, botez, paşte,* etc.

4. Slavii şi influenţa lor asupra Românilor. — *Slavii* sunt ultima seminţie arică, ce apare în istorie. Regiunea locuită de ei erà prin prejurul Niprului de sus. Popor aşezat şi blând, Slavii trăiau în triburi sub conducerea unui *jupan* sau *cneaz* şi cunoşteau pe lângă păstorie şi agricultura. Intinderea lor se făceà pe nesimţite şi pe măsură ce popoarele înconjurătoare emigrau. Aşà, după coborîrea Goţilor spre Marea Neagră, se lăsară şi ei în jos până în părţile Daciei. După trecerea Hunilor spre apus şi mai ales după desfiinţarea puterii acestora, revărsările slave deveniră mai puternice ocupând toată partea spre răsărit de Carpaţi. Pe vremea stăpânirii Gepizilor, ei aveau aşezări risipite şi prin părţile centrale şi apusene ale Daciei. Avarii îi siliră a se întinde spre sud, în provinciile imperiului bizantin, precum şi spre vest şi nord, până la Albi şi Elba.

De altfel în imperiul de răsărit Slavii începuseră a intrà mai înainte de năvălirea avară. Dar dela aşezarea Avarilor la Dunăre, ei îndeşiră năvălirile în aceste părţi, iar pe la începutul sec. VII unii din ei, *Slovenii*, ocupară Moesia. Tot atunci alţi Slavi, *Croaţii* şi *Sârbii*, ce veniseră din nordul Carpaţilor, se aşezară în părţile nord-vestice ale peninsulei balcanice. E adevărat că aceste provincii fură din nou supuse autorităţei imperiale, dar populaţia slavă de acì nu mai putù fi izgonită şi acì rămase.

Slavii sau *Şcheii*, cum le ziceau Românii, fură singurii barbari, cari se aşezară prin părţile lăuntrice ale Daciei. Dovadă de aceasta e nomenclatura slavă a râurilor *(Bistriţa,*

Prahova, etc.), văilor, munţilor şi pădurilor. Şi acolo venind în atingere cu Românii au exercitat o înrâurire asupra limbii acestora, dându-le cuvinte *(plug, brazdă, smântană etc.)*, sufixe şi forme slave şi le-au modificat puţin tipul fizic, firea şi moravurile. Tot Slavilor se datoreşte desnaţionalizarea unei părţi din elementul roman sud-dunărean, precum şi retragerea altor părţi ale acelui element în munţii din sudul Dunării, ori admigrarea lor în nordul acestui fluviu. In fine Slavii au despărţit elementul roman dacico-balcanic de trunchiul latinităţii apusene, apoi au frânturat acel element în două şi mai târziu în trei grupe principale, cum se găseşte şi astăzi.

II

Bulgarii şi imperiul bulgar

1. Bulgarii şi aşezarea lor în peninsula balcanică creştinarea lor; imperiul bulgar. — *Bulgarii*, de acelaşi sânge cu Hunii şi cu Avarii, locuiau la început pe la nordul Mării Negre, între Volga şi gurile Dunării. Acolo dădură peste ei Avarii şi-i supuseră. Parte ajunseră cu aceşti năvălitori în Panonia, iar parte rămaseră tot la Marea Neagră, ca supuşi bine înţeles ai imperiului avar.

Pe la 634 Bulgarii aceştia din urmă se desfăcură de Avari şi intrară în legături federale cu Bizantinii. Ei îşi întemeiară o stăpânire, care se întindeà spre vest până în şesurile răsăritene ale Daciei, ocupând astfel *Bugiakul*, adecă sudul Basarabiei. Mai în urmă se împărţiră în 5 oarde. Una din acestea, şi anume cea mai dinspre apus, rămase în Bugiak. Şeful ei fu *Asparuch (Isperich)*.

Sub Asparuch, Bulgarii cuceriră Moesia, unde se şi aşezară. Aceasta s'a putut face foarte uşor, căci populaţia slavă de aici avusese mai înainte legături cu ei, iar Bizantinii erau slabi. Astfel toată ţara dintre Dunăre şi Balcani, până la hotarele Sârbilor, devenì *Bulgaria*.

Aşezarea Bulgarilor în mijlocul populaţiei slave avù ca urmare desnaţionalizarea lor. Inferiori prin rasă şi puţini la număr ei se slavizară, schimbându-şi limba şi pierzându-şi obiceiurile şi deprinderile lor orientale. Din firea lor turanică, Bulgarii n'au moştenit decât curajul, îndrăzneala şi pornirile războinice. Astfel dară cele două popoare se contopiră într'unul singur, numit *bulgar*, dar de naţionalitate *slavă*.

Odată cu aşezarea Bulgarilor în nordul peninsulei balcanice se puse începutul unui stat bulgar, care ajunse din ce în ce mai puternic şi care ţinù peste 3 veacuri şi jumătate. Cel mai însemnat dintre primii capi ai statului bulgar a fost *Bogor* sau *Boris*.

Acesta şi-a câştigat merite prin *creştinarea* Bulgarilor.

Populaţia slavă din peninsula balcanică, prin atingerea cu Bizantinii, devenise în mare parte creştină. Bulgarii la rândul lor, din aceiaşi cauză, se lepădaseră mulţi de păgânism. Atunci *Bogor* pricepù, că în interesul imperiului său erà, să se îmbrăţişeze cu totul creştinismul. De aceea în urma unui războiu, ce avù cu împăratul bizantin *Mihail III*, el se boteză, luând numele împăratului, naşul său (864). Nobilii sau boierii, afară de vre-o câţiva cari fură ucişi, îi urmară exemplul şi cu ei întregul popor.

La început liturgia în biserica bulgară fu cea greacă. Curând însă ivindu-se neînţelegeri cu Patriarhia, Boris se închină Papei (866), care tocmai atunci erà în ceartă înverşunată cu Patriarhul din Constantinopol. Astfel introduse ritul latin, care însă nu prinse rădăcini în biserica bulgară, căci sinodul din Constantinopol (867), întrunit să potolească cearta bisericească, decise ca Bulgarii să aparţină Patriarhiei. Printr'aceasta liturgia greacă se reîntroduse în biserica bulgară şi se menţinù până către sfârşitul domniei lui Boris, când se înlocuì cu cea slavonă.

Liturgia slavonă îşi are leagănul în Moravia şi întemeietorii ei sunt fraţii *Metodiu* şi *Constantin* (după călugărie, *Ciril*). Aceştia alcătuiseră, după scrierea cursivă greacă de pe atunci, un alfabet numit *glagolitic* şi cu el întocmiră în limba

slavă mai multe cărţi religioase. Ba încă introduseră şi în slujba bisericească limba slavonă. Discipolii lor fiind persecutaţi în Moravia de cei cari nu admiteau în biserică decât trei limbi (latina, greaca şi ebraica) se refugiară la Bulgari. Acì fură bine primiţi de către Boris şi introduseră liturgia slavonă, care propăşì din ce în ce până ajunse singura stăpânitoare. Totdeodată se modifică şi alfabetul glagolitic — care se păstră numai la Slavii papişti — şi se numì *cirilic*, în onoarea lui Ciril.

După Boris, atât statul cât şi biserica bulgară prosperară din ce în ce. *Simeon*, al doilea fiu al lui Bogor, întemeiă *patriarhatul bulgăresc* şi luă titlul de *ţar al Bulgarilor*, făcând din *imperiul* său un periculos rival al celui bizantin. De acuma Bulgarii se întind şi spre miază-zi de Balcani, cuprinzând aproape tot teritoriul vechilor Thraci şi părţi din cel al vechilor Ilyri.

2. Stăpânirea bulgară la nordul Dunării şi introducerea liturgiei slave la Români. — Bulgarii nu şi-au întins stăpânirea lor numai înspre Bizantini, ci şi în nordul Dunării. Aceasta uşor s'a putut îndeplinì, căci ţările de acolo erau sub ascultarea lor, încă de pe când ei se aflau în Bugiak ca federaţi ai imperiului. Astfel că după distrugerea imperiului avar, ei ajunseră cu uşurinţă până în părţile nord-vestice ale Ardealului şi până la Tisa. Tocmai când *Ungurii*, un nou popor barbar, ajung în «pustietatea Avarilor» dintre Dunăre şi Tisa, stăpânirea bulgară din aceste ţinuturi a început să fie discutată şi încetul cu încetul ştirbită. Totuşi, chiar în epoca de decădere şi până la desfiinţarea sa, imperiul bulgar îşi păstră oarecare autoritate asupra Ţării-Româneşti şi a unei părţi din Ardeal. În genere stăpânirea bulgară în nordul Dunării erà un fel de suzeranitate asupra unor teritorii cu organizaţie naţională proprie.

Dintre urmările acestei stăpâniri pentru Români, cea mai principală fu introducerea liturgiei slavone la Români.

Până la constituirea bisericei bulgare nu existà o organizaţie bisericească la Românii din Dacia, căci nu puteà existà

sub stăpâniri păgâne. De când însă Bulgarii îşi întocmiră biserica lor şi mai ales de când ei îşi întinseră stăpânirea şi în nordul Dunării, de atunci se puseră bazele bisericii române sub ierarhia bulgară. Patriarhul bulgăresc fu multă vreme şeful religios al Românilor. Învederat că prin aceasta s'a adoptat ca limbă liturgică limba slavă, care trecù apoi şi în mica viaţă de stat a Românilor şi se menţinù în această stare un şir de veacuri. In acest timp Românii s'au guvernat şi s'au rugat oficial slavoneşte.

Totdeodată prin aceste împrejurări se reînnoì vechea influenţă linguistică slavonă, întroducându-se nenumărate slavisme în limbă, în instituţiuni şi în nomenclatura topografică a teritoriului român.

3. **Desfiinţarea imperiului bulgar.** — După marele ţar Simeon, imperiul bulgar începù să fie atacat din toate părţile. Pe de altă parte înlăuntru lui se iviră mai multe răscoale. De toate acestea se folosiră împăraţii bizantini, cari în cele din urmă isbutiră să ocupe partea răsăriteană a ţaratului bulgar, detronând pe neînsemnaţii ţari de atunci.

Partea de sud-vest a statului bulgar, pe lângă *Ohrida*, putù să se menţină sub câţiva capi. Unul din aceştia, *Samuel*, se încoronă din nou ţar şi începù lupte crâncene cu Bizantinii pentru a-şi reface imperiul. In timp de 40 ani el avù de îndurat multe dela împăratul bizantin *Vasile II Macedoneanul*. In cele din urmă acesta izbutì, după moartea lui Samuel, să răpună cu desăvârşire pe Bulgari şi să le desfiinţeze definitiv imperiul (1018). El luă de supranumele de «Bulgaroctonul», adică «omorîtorul Bulgarilor».

III

Ungurii şi ultimele stăpâniri barbare

1. **Ungurii şi aşezarea lor; creştinarea: întemeierea regatului ungar.** — *Ungurii* sau, cum se zic singuri, *Maghiarii*, sunt tot un popor turanic. În urâţenie şi săl-

băticie erau la fel cu Hunii, Avarii şi Bulgarii. Leagănul lor a fost la răsărit de munţii Urali. De acolo s'au mutat între Don şi Nipru; iar pe la începutul secolului IX *Pecenegii* îi împinseră în *Atelkuz*, adică în ţinutul dintre Nipru şi gurile Dunării (numit aşà de Bizantini). In urmă amestecându-se, ca aliaţi ai Bizantinilor, în luptele acestora cu ţarul bulgăresc Simeon (890), îşi pierdură ţara. În adevăr Bulgarii de necaz, împreună cu Pecenegii pustiiră Atelkuzul, ba încă aceşti din urmă îl şi ocupară.

Atunci Ungurii, sub conducerea lui *Arpád*, apucară spre nord pe lângă Kiev şi în urmă spre vest către Panonia, străbătând Carpaţii maramureşeni. Noua ţară pe care o ocupară fu «pustietatea Avarilor» (896) şi acì se stabilì cuibul nouilor lor prădăciuni. Astfel câştigară mai multe ţinuturi din imperiul bulgar dela răsăritul Tisei şi înspăimântară apusul cu jafurile lor. In cele din urmă însă, victoriile împăraţilor germani pe deoparte şi ale Bizantinilor pe de alta îi siliră a se aşezà definitiv în Panonia şi a se gândì la întemeierea unui stat civilizat.

Primul pas către aceasta îl făcură Ungurii prin trecerea lor la creştinism. După câteva zadarnice încercări anterioare, temeinica adoptare a nouei credinţe se făcù de către principele *Ştefan*, zis pentru aceasta *Cel Sfânt* (997—1038). El îmbrăţişă catolicizmul şi organiză biserica ungară prin ajutorul a numeroşi misionari germani.

Creştinarea Ungurilor aduse şi înfiinţarea statului lor. In anul 1000, Papa trimise lui Ştefan coroana regală, cu titlu apostolic, consfinţind astfel întemeierea noului stat. Acest regat crescù din ce în ce, mai ales că imperiul bulgar, care l'ar fi putut stânjenì, piereà încetul cu încetul sub loviturile Bizantinilor.

2. Cucerirea Transilvaniei de către Unguri; situaţia Românilor. — La venirea Ungurilor se aflau pe teritoriul Românilor de peste munţi mai multe ducate sau voevodate româno-slave atârnate de imperiul bulgar. După tradiţiune — şi oarecare resturi târziì de cnezi şi voevozi prin acele părţi

par a întări tradiţia — cele mai însemnate din aceste fură: unul în nordul Transilvaniei prin părţile someşene; altul în regiunea Crişului prin părţile bihorene; şi altul prin cuprinsul Temişianei sau prin părţile băneţene. Ungurii le deteră lovituri dela început. Pe cel bihorean îl anexară, celui bănăţean îi impuseră supremaţia, iar în cel someşan parte din ei întemeiară un stat, introducând şi creştinizmul bizantin. Ştefan I cel Sfânt desăvârşi aceste întrupări de teritoriu şi cucerì mai ales Transilvania. Astfel încorporă la Ungaria ducatul bănăţean şi cucerì cele două ducate ardeleneşti: unul unguresc întemeiat în locul celui românesc şi altul «bulgăresc», adică dependent încă de Bulgari, din sud-estul ţării.

Prin căderea subt Unguri situaţia Românilor nu s'a schimbat mult.

E adevărat, că în Transilvania cucerită, Ştefan creiă un «voevodat», în cap cu un «voevod» ca reprezentant al regelui unguresc. Românii rămaseră însă alcătuiţi tot în «*chinezatele*» şi «*voevodatele*» lor de mai înainte, adică în teritorii mai mici sau mai mari — ereditare, rareori dăruite de rege — independente în privinţa administraţiei şi justiţiei. Ele se conduceau după *jus valachicum ab antiquo*. Singura lor îndatorire erà de a dà regelui — prin voevodul unguresc al *Ardealului* (denumirea ungurească a Transilvaniei) — tribut şi oameni pentru armată. Prin astfel de teritorii cu oarecare autonomie naţională erà «ţara Vlahilor» cunoscută mai târziu sub numele de «ţara Făgăraşului şi Amlaşului», în sudul Transilvaniei. Tot de o deplină autonomie, sub cnezii şi voevozii lor, s'au bucurat şi Românii din gâturile muntoase ale Maramureşului.

3. Pecenegii şi Cumanii în ţările dela nordul Dunării.— După desfiinţarea imperiului bulgar, *Pecenegii* (Pacinaţii), popor turc din familia turanică, se întinseră din Atelkuz spre apus, ocupând partea răsăriteană a Ţării-Româneşti şi a Moldovei de mai târziu. Din nouile lor locuinţe, ei prădară de mai multe ori imperiul bizantin; dar după crâncene lupte cu acesta, parte din ei fură nimiciţi, iar parte căpă-

tară Bulgaria, recunoscând stăpânirea bizantină. Oardele pegenege rămase nordul Dunării căzură sub un popor de acelaşi neam, *Cumanii,* cu care se contopiră. Numai câteva din ele trecură şi se aşezară în sudul Transilvaniei.

Cumanii (Comanii) sau *Uzii,* ocupând locurile Pecenegilor din nordul Dunării, intrară în lupte cu Ungurii, dar mai ales cu Bizantinii. Regii ungurii aşezară împotriva lor prin părţile răsăritene ale Ardealului masse compacte de grăniceri, din care se trag *Săcuii.* Ba încă unii au colonizat regiunile ardelene, care dominau pasurile sau stăpâniau văile Carpaţilor, cu elemente destoinice apusene, dându-le mai ales o misiune militară în acele părţi. Aşà au fost aduşi *Saşii* prin părţile Sibiului, Braşovului şi Bistriţei şi *Cavalerii Teutoni.* La rândul lor şi împăraţii bizantini întreprinseră împotriva acestor Cumani un şir de lupte norocoase, gonindu-i dela Dunăre. Ei totuşi au continuat să aibe stăpânire nominală asupra fostei ţări a Pecenegilor, numită de aceia *Cumania Neagră* (supusă), spre deosibire de centrul puterii lor rămas dincolo de Nipru şi zis *Cumania Albă.*

Pe la mijlocul secolului XIII ei fură înfrânţi de *Tătari,* cari veniau spre Europa şi trebuiră a se strămutà în masse mari prin Moldova şi prin răsăritul Ţării-Româneşti. Ungurii catolici încercară a-i creştinà, întemeind şi «episcopatul Cumanilor» pe lângă Milcov sub protectoratul Ungariei. Puhoiul tătar în cele din urmă îi nimicì. Parte fugiră peste Dunăre, iar parte se aşezară în Ungaria, pe lângă Tisa.

4. Năvălirea tătară. — Invazia tătară fu cea din urmă şi cea mai groaznică revărsare de Mongoli. Oardele Tătarilor, după ce pustiiră Asia, trecură în Rusia de azi şi loviră pe Cumani. Ungurii încercară a le închide trecătorilor Carpaţilor nordici, dar în zadar. În cele din urmă grosul oardelor, afară de resturile îndreptate spre Germania, pătrunseră în Transilvania (1241) şi apucară spre Ungaria.

O parte din ele se coborîră spre sudul Transilvaniei. Unele trecură pe lângă Rodna până la Sibiu, altele căzură

peste Românii din Oltenia, iar altele ajunseră pe la Braşov la Românii din Muntenia. O altă parte din aceleaşi oarde, mai înainte de a pătrunde în Transilvania, se lăsaseră pe la izvoarele Siretului în josul Moldovei către episcopatul Cumanilor.

In cele din urmă Tătarii ne mai putându-se hrănì în nişte ţări aşà de pustiite, se retraseră prin sudul Rusiei.

5. Viaţa Românilor în timpul acestor ultime năvăliri.— In timpul acestor ultime năvăliri, mai cu osebire în timpul celei tătare, viaţa Românilor fu din cele mai grele. Grozăviile de acum fură cu mult mai mari ca în prima perioadă a năvălirilor, căci Românii eşiseră din munţi, coborându-se spre şesuri. Cu toate acestea viaţa lor sufletească şi naţională se păstră mai tot atât de neatinsă ca şi în trecut.

In adevăr Pecenegii, Cumanii şi Tătarii nu lăsară decât numai câteva numiri topografice. Astfel sunt : pârâul *Peceneaga* din Dobrogea, dela Pecenegi ; râul *Uzul*, pârâul, pasu-şi muntele *Oituzul*, satele *Comani*, *Comana*, *Comarnic*. *Comăneşti*, etc., şi numele proprii *Coman*, *Comăneanu* etc., dela Cumani ; munţii *Tătarul*, *Tătarca*, satele *Tătarul*, *Tătăraşi* etc., numele propriu *Tătărani*, *Tătărăşti*, etc., dela Tătari.

Mai importante pentru viaţa Românilor fură aceste năvăliri din alt punct de vedere. Pe deoparte se oprì întinderea Românilor în răsăritul Basarabiei, împiedecându-se astfel pieirea lor între Slavi. Pe de alta cei de pe lângă Carpaţii nordici fură împinşi către Galiţia, Silezia şi Moravia, unde cu timpul s'au desnaţionalizat.

IV

Primele înjghebări de state româneşti

1. Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor. — În epoca năvălitorilor şi sub înrâurirea slavo-bulgară s'au pus începuturile primelor organizaţii naţionale la Români. Cele mai

însemnate, din punctul de vedere al unei vieţi proprii româneşti, sunt cele din stânga Dunării. Dar cu mai mare vază politică a fost puternicul stat al Românilor din dreapta fluviului, adică *imperiul româno-bulgar* sau *imperiul Asaneştilor*.

Întemeierea acestuia se datoreşte urei şi împilărilor bizantine din timpul împăratului *Isaac II Anghel*. Atunci Românii şi Bulgarii, supuşi Bizantinilor, trimiseră cu plângere la curtea împărătească pe fraţii *Petru* şi *Asan*, români din părţile Balcanilor. Plângerea însă fu respinsă cu semeţie, iar delegaţii pălmuiţi. Din această cauză Românii şi Bulgarii, conduşi de cei dol fraţi, se răsculară (1186).

Cu ajutor dela Românii şi Cumanii din stânga Dunării, ei bătură de repeţite ori armatele imperiale şi se declarară stăpâni peste ţările, ce formaseră odată imperiul bulgar. Se înfiinţă astfel un «imperiu al Românilor şi Bulgarilor», cu capitala *Târnova*, care treceà drept reînfiinţarea celui vechiu bulgăresc. Petru luă, ca cel mai mare, titlu de «împărat al Românilor şi Bulgarilor». Nu mult în urmă însă el se mulţumì cu o parte din Bulgaria răsăriteană, rămânând Asan cu domnia în Târnova.

Următorul lor fu fratele mai mic *Ioniţă* sau *Ioaniţiu*, zis şi *Kaloioan*, adică «Ioan cel viteaz» (1197—1207). El purtă lupte victorioase cu Bizantinii şi ajunse a stăpânì: Bulgaria, nordul Rumeliei orientale, părţile de răsărit ale Serbiei şi colţul nord-vestic al Macedoniei. Pe lângă acestea mai aveà şi Vlahia sau Ţara-Românească, în stânga Dunării.

Intrând în duşmănie şi cu Ungurii, Ioniţă se gândì a începe relaţiuni amicale cu Papa. Puternicul *Inocenţiu III* abià auzì de intenţiunile lui Ioniţă şi se grăbì a-l atrage. Prin mai multe scrisori el îl laudă, numindu-l de «nobilă origină romană» şi-l îndeamnă a se unì cu biserica catolică. După un şir de tratative, în care se face continuă amintire de origina romană a Asaneştilor, uniunea cu biserica latină se îndeplinì. O delegaţie papală aduse lui Ioniţă sceptrul şi coroana de «rege al Bulgarilor şi Românilor», iar

 1186

archiepiscopului din Târnova demnitatea de «primat al Bulgariei şi Vlahiei» (1204).

Intre acestea Bizantinii fuseseră răsturnaţi de Latinii cruciadei IV, cari întemeiaseră în Constantinopol «imperiul latin de răsărit» sub *Balduin de Flandra*. Acesta, ridicând pretenţiuni asupra imperiului româno-bulgar, fu bătut de Ioniţă, prins şi închis în Târnova, unde murì.

După Ioniţă, care pierì asasinat de un ostaş trădător (1207), tronul fu uzurpat de un nepot al său de soră. Dar în 1218 acesta fu scos din domnie de fiul lui Asan, *Ioan Asan*, care venise cu ajutor din nordul Dunărei.

Ioan Asan II (1218—1241) sau numai *Asan II* — întrucât «Ioan» e un fel de titlu împărătesc de pe numele marelui Ioniţă — fu un demn urmaş al predecesorilor săi. El se căsătorì cu fiica regelui Ungariei *Andreiu II* şi întreţinù bune relaţiuni cu Latinii. Cu Bizantinii însă, cari izbutiseră a luà mai multe ţinuturi dela imperiul latin în decadenţă, el continuă luptele, cucerind Adrianopolul şi mai toată Macedonia şi Albania. Mai în urmă Asan II se apropiă de Greci şi restabilì ortodoxia. Faţă de această nouă atitudine Papa intervenì prieteneşte. In cele din urmă îl anatemiză şi îndemnă pe regele Ungariei, *Bela IV*, să-i ocupe ţara. Tocmai pe când regele unguresc se pregătià de războiu, năvăliră Tătarii. Tot atunci murì şi Asan II (1241).

Sub minorii lui fii, imperiul decăzù şi Vlahia din nordul Dunării se făcù vasală Ungariei. Cu ei se stinse şi dinastia română a imperiului (1257), care rămase curat bulgar. Ba încă mai târziu se împărţì în mai multe ţinuturi şi duse o existenţă neînsemnată până la definitiva lui cădere sub Turci (1398).

2. Starea Ţării-Româneşti şi a Moldovei înainte de întemeierea Principatelor ; cnezatele şi voevodatele. — In ambele Principate, în epoca imediat anterioară întemeierii, lor, Românii se găsesc organizaţi în *cnezate* şi *voevodate* vechi instituţii româneşti aflate la toţi Românii.

Cnezatele erau nişte teritorii sau sate, mai mari ori mai

mici, aşezate prin văi şi ascunzişuri şi cari aveau cârmuitorii şi judecătorii lor ţăranii fără vreun rol ostăşesc. Aceştia se ziceau *judeci* (juzi) sau, cu denumirea slavonă, *cnezi* şi dădeau dreptate înconjuraţi de oameni bătrâni sau «juraţi». Ei erau statornici.

Mai multe sate — cnezate sau «judecii» (judeţe) — dintr'o vale oarecare alcătuiau un «ţinut» sau o «ţară». Căpetenia Românilor din un astfel de ţinut se chemà, după numirea slavonă, *voevod* (călăuz de oaste), iar «ţara» luá numele de *voevodat*. Voevodul aveà anume venituri, strânse şi date de cnezi, ţineà o curte şi mai cu osebire erà conducător militar la nevoie. La început vremelnici, numai cu o autoritate personală nu moştenită, voevozii ajunseră mai târziu statornici şi trecură puterea lor urmaşilor. Şi aceasta se întâmplà cu atât mai mult, cu cât unii voevozi biruind pe alţii, cum şi pe câţiva cnezi ce aveau putere de voevod, întruniau sub cârmuirea lor, atât în timp de pace, cât şi în timp de războiu, mai multe cnezate şi alcătuiau o ţară mai mare. Principatele Ţării-Româneşti şi al Moldovei s'au întemeiat în acest chip.

Aceste cnezate şi voevodate erau distribuite cam in modul următor :

In Oltenia, pe lângă altele mai mărunte, erà *Banatul Basarabilor*, întemeiat poate prin sec. VII printr'o admigrare a Românilor din sudul Dunării. Scaunul fusese mai întâi la Severin — de unde şi numirea de «ţara Severinului» — şi mai în urmă la Craiova. Un *Bezerenban* sau *Basarab ban* avù lupte cu Tătarii. Alt voevod basarab, *Lytuon*, urmaşul celui dintâiu, e pomenit ceva mai târziu după retragerea Tătarilor.

In Ţara-Românească, spre răsărit de Olt, pare a fi fost un însemnat voevodat, de origina asanească, *Vlahia Neagră* (denumire moştenită dela Cumania Neagră). Pe vremea Tătarilor se aminteşte acì voevodul *Mislav*, adecă *Semeslav* sau *Seneslau*. Reşedinţa pare a fi fost la *Argeş*.

Pe teritoriul Moldovei se pomenesc unele confederaţiuni cneziale româneşti, dar cam îndoelnice — *Bolohovenii* în

partea de nord, *Brodnicii* în cea de sud — şi câteva ţinuturi federative, rămăşiţe din cele dintâiu: *Câmpul-Lung*, *Tigheciul* şi *Vrancea*. Bazele unei organizaţiuni mai însemnate de stat însă s'au pus numai după retragerea Tătarilor. Atunci s'au constituit: *Ţara Sepenițului*, în apropiere de Polonia între Prut şi Nistru, cu voevodul ei *Ştefan*; şi *Ţara Moldovei* mai la sud, în ţinutul de sus al apei cu aceleaşi nume, cu voevodul *Dragoş*.

3. Legăturile cnezatelor şi voevodatelor cu imperiul româno-bulgar şi cu regatul unguresc. — Românii cnezatelor şi voevodatelor din nordul Dunării, ajutând la întemeierea imperiului româno-bulgar, avură strânse legături cu acest imperiu. In partea de răsărit de Olt, Asaneştii chiar puseră bazele unui voevodat vasal; iar banatul Olteniei reînnoì cu ei fostele legături de dependenţă avute cu imperiul bulgar. Dela decăderea Asaneştilor şi dela invazia Tătarilor aceste cnezate şi voevodate îşi întoarseră privirile spre Unguri.

Regatul unguresc încă de mai înainte ridicase oarecare pretenţiuni asupra parţilor din răsăritul şi sudul Carpaţilor

In răsăritul Carpaţilor Ungurii puteau ridicà aşà pretenţiuni, căci Românii cnezatelor moldovene, mai ales ale celor din nord, erau originari din Ungaria. Pe de altă parte *Cavalerii Teutoni*, aşezaţi de Unguri în ţara Bârsei pe lângă Braşov (1211) şi în ţinuturile Bistriţei şi Rodnei, cuprinseseră, aşa zicând dela Cumani, regiunea moldoveană până la Siret şi Dunăre, unde ridicaseră cetăţi, ca *Neamţul*, *Crăciuna*, etc. De aceea după gonirea Teutonilor sè declarară peste ea stăpâni Ungurii, cari şi înfiinţară acolo (1227) un episcopat catolic cuman la Milcov. Totdeodată suveranii lor luară titlul de «regi ai Cumaniei». Tătarii însă stânjeniră această stăpânire ungurească, iar întemeierea de mai apoi a *Principatului Moldovei* i puse capăt cu totul.

In sudul Carpaţilor pretenţiunile ungureşti datau de pe vremea imperiului asanesc, când în părţile din răsăritul Oltului se revărsaseră un număr de Români ardeleni. Ele mai

erau în legătură şi cu scurgerea Cavalerilor Teutoni din jurul Braşovului — unde ridicaseră cetăţi ca: *Branul*, *Podul Dâmboviţei* sau *Nemţişor* în apropiere, etc. — prin pasurile munţilor în plaiurile sudice. Pe de altă parte în luptele urmate cu

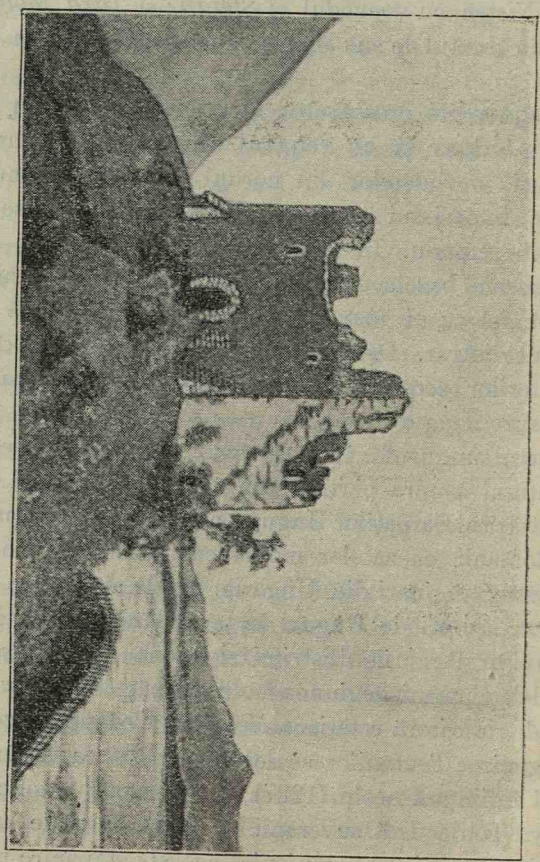

Cetatea Neamţul

Asaneştii mai târziu, Ungurii au cucerit vestul şi nordul Olteniei şi au constituit *Banatul unguresc de Severin* (1233). După aceste cuceriri regii lor luară titlul de «regi ai Bulgariei». In sfârşit misiunea dată Ungurilor de către Papă contra Asaneştilor,

năvălirea tătară şi decăderea imperiului româno-bulgar au silit pe cnezii şi voevozii Olteniei şi Vlahiei să se plece Ungurilor. Aceştia chiar au dăruit — în realitate mai mult nominal — *Cavalerilor Ioaniţi* (1247) regiunea din sudul Carpaţilor, afară de voevodatele lui Lythuon şi Seneslau, care rămâneau vasale direct coroanei ungureşti. Şi acì însă întemeierea *Principatului Ţării-Româneşit* a pus piedică unei stăpâniri statornice maghiare.

II

ISTORIA MIJLOCIE PÂNĂ LA UNIREA PRINCIPATELOR

a) Epoca dinastiilor

I

Intemeierea principatului Ţării-Româneşti şi domnii cei dintâiu până la Mircea

1. Întemeierea principatului Ţării-Româneşti ; luptele cu Ungurii sub Lytuon Basarab. — Unirea voevodatelor şi cnezatelor de pe teritoriul Ţării-Româneşti, sub o singură domnie, s'a făcut pe vremea slăbirii Ungariei în urma năvălirii tătare. Pe atunci *Lytuon* (Lython, Lytovoi), voevodul Olteniei, ocupă şi părţile din răsărit de Olt, care ajunseseră, probabil după moartea lui Seneslau, tributare Tătarilor. Fiindcă Lytuon le cucerise prin lupte cu aceştia, el refuză a mai plăti Ungurilor tribut şi pentru ele. Regele unguresc trimise o armată împotrivă-i (1279). In lupta ce urmă, probabil pela trecătoarea *Vâlcan* sau mai bine pela *Turnu-Roşu*, căci acolo erà cetatea teutonică-ungurească, *Lotrul*, Lytuon căzù plătind astfel cu viaţa încercarea de a fi neatârnat.

Fraţii săi *Barbat* (poate *Basarab*) şi *Thocomer* (Tugomir, Tihomir), cari urmară pe rând lui Lytuon, trebuiră să recunoască deplina suzeranitate a Ungariei. Numai sub fiul lui Thocomer, sub *Basarab Voevod* (1301—1330) şi în timpul tulburărilor din Ungaria, după stingerea dinastiei arpadiene, ea putù fi nimicită. Atunci s'a desăvârşit întemeierea principatului *Ţării-Româneşti*, numit apoi şi *Muntenia* sau *Ţara Muntenească*, adecă «ţara de peste munţi» (Transalpina), cum îi ziceau Ungurii.

Tradiţia populară atribue această întemeiere unui *Negru-Vodă* şi născoceşte pentru aceasta o întreagă poveste.

La rândul lor cronicarii, adică primii istorici ai ţării, pun întemeierea principatului pe socoteala unui alt personagiu închipuit, *Radu-Negru*.

2. Domnii cei dintâiu până la Mircea; luptele cu Ungurii sub Basarab şi Vladislav. — Cel dintâiu domn însemnat, care poate fi socotit ca adevăratul întemeietor al principatului, fu războinicul *Ioan Basaraba Voevod* (Ivanco Basaraba) sau numai *Basarab* — întru cât «Ioan» e cunoscutul titlu împărătesc al Asaneştilor, care va apare la toţi domnii Principatelor, fie întreg, fie sub forma prescurtată «Io». El este întemeietorul dinastiei Basarabilor şi de pe el Ţara-Românească s'a numit câtva timp «Basarabia». Primele lui lupte fură cu Tătarii, pe cari îi alungă în părţile răsăritene ale ţării. Cu acel prilej, poate, îşi stabilì şi reşedinţa la Argeş, adică la *Curtea-de-Argeş*. Apoi se luptă cu Bizantinii şi cu Sârbii, ca aliat al Bulgarilor. Dar cel mai însemnat şi izbânditor războiu al său fu cu Ungurii. Aceştia voiau să restabilească suzeranitatea lor asupra Ţării-Româneşti. Pe de altă parte căutau să reia posesiunile coroanei ungare: banatul Severinului şi ţara Făgăraşului şi Amlaşului, răpite de Basarab pe timpul interegnului din Ungaria după stingerea dinastiei arpadiane (1301—1308). Astfel primul rege ungur după acea perioadă turbure, *Carol Robert de Anjou*, pătrunse în toamna anului 1330 în Oltenia şi coprinse Severinul, un aşeză ban unguresc. Apoi înaintă spre capitala Curtea-de-Argeş, fără

nici o împotrivire din partea lui Basarab, care se trăsese în munţi. Dar ne mai cunoscând drumurile şi ne mai având hrană, el trebuì să se retragă în Ardeal. Tocmai pe când Ungurii trufaşi şi biruitori se întorceau în ţara lor pe cheia Argeşului, Românii îi atacară în locurile muntoase şi strâmte din preajma poate a vechei cetăţi teutone *Argeş* sau *Poienari* şi făcură un atât de mare măcel în ei, încât pierì nenumărata mulţime de ostaşi şi de nobili. Insuşi regele d'abia

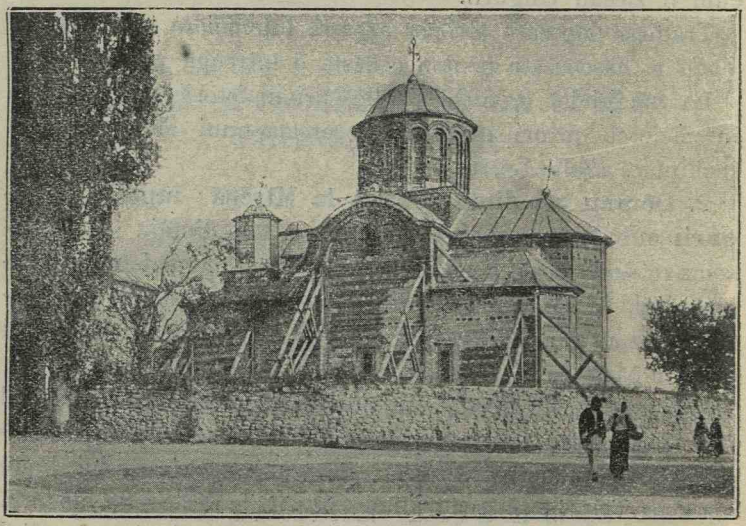

Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş

scăpă prin fugă şi travestire, nealegându-se decât cu recâştigarea Banatului de Severin.

Murind marele Basarab, scaunul rămase fiului şi părtaşului la domnie, *Nicolae Alexandru*, sau mai pe scurt *Alexandru* (1330-1364). Acesta fu mai mult paşnic. El căută să se împace cu mândrul şi ambiţiosul rege *Ludovic I*, fiul şi urmaşul lui Carol Robert. Astfel recunoscù suzeranitatea ungară pentru părţile de peste munţi, pe care regele consimţise a i le lăsà ca feude ungureşti. Şi în calitate de

vasal, Alexandru luă parte la luptele Ungurilor contra Tătarilor din Moldova. Cu acel prilej el îşi întinse hotarele până la gurile Dunăriii, unde erà străvechea cetate *Chilia* din ostrovul braţului cu acelaş nume şi până la mare, dobândind ţinuturile «*dinspre părţile tătăreşti*», numite de atunci *Ba-*

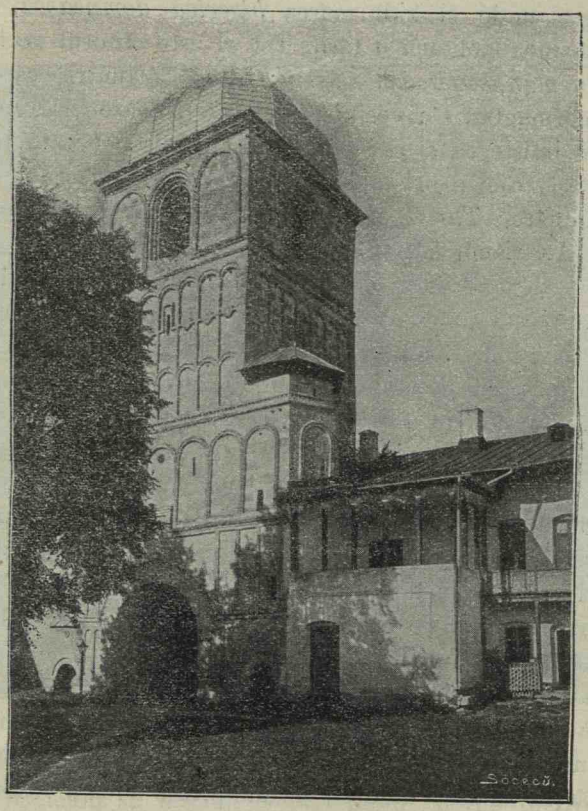

Turnul mânăstirii din Câmpul-Lung

sarabia (1345). El mai mărì ţara şi în altă direcţie luând în stăpânire şi *Câmpul-Lung*, care, întemeiat de Cavalerii Teutoni din ţara Bârsei cu prilejul scurgerii lor în sudul Carpaţilor, erà mai mult un oraş săsesc liber, fără legături cu domnia.

Încolo acţiunea lui Alexandru fu mai mult religioasă, pentru a închegà mai temeinic statul său. Deşi ocrotì catolicismul din cauza relaţiunilor cu Ungurii, totuşi organiză şi biserica română. Astfel în 1359 înfiinţă, sub ierarhia patriarhiei din Constantinopol, *Mitropolia Ţării-Româneşti* cu scaunul la Curtea-de-Argeş, unde şi zidì marea *biserică domnească*, prima biserică mitropolitană a ţării. Tot el este ctitorul vechei biserici a *mânăstirii din Câmpul-Lung*, înlăuntrul căreia s'a şi îmmormântat. Cu vecinii de peste Dunăre Alexandru a trăit în linişte ca şi predecesorii săi. De altfel aceasta trebuià să fie aşà, căci o primejdie comună ameninţà pe creştinii dela Dunăre: *Turcii*, năvalnicul popor asiatic, cari cuprinseseră Andrianopolul şi-l făcuseră capitala lor.

După Alexandru urmă fiul său *Vladislav* sau *Vlaicu* (1364—1374). Acesta fu un domn mare şi războinic, amintind prin fapte pe bunicul său Basarab. Mai ales este însemnat prin repetatele şi biruitoarele lui lupte cu Ungurii, fie pentru a-şi mărì graniţele, fie pentru a-şi păstrà neatârnarea. In adevăr regele Ludovic ridicase din nou pretenţiuni de suzeranitate asupra Ţării-Româneşti şi ameninţase să retragă «părţile de peste munţi» din stăpânirea voevodului muntean. De aceea Vladislav se folosì de încurcătura Ungurilor, pe timpul expediţieiei lor contra ţarului Bulgarlei din Vidin şi cuprinse Banatul de Severin. Apoi năvălì în Ardeal, unde îşi întărì stăpânirea peste teritoriile ameninţate. Energica purtare a lui Vladislav aduse închierea păcei (1366). Vladislav primià suzeranitatea ungurească, însă păstrà Severinul, ca feud unguresc, cu titlul de «ban al Severinului» şi rămâneà cu «părţile de peste munţi», dăruite prin o nouă investitură cu titlul de «duce (herţeg) al Făgăraşului». Ca urmare a vasalităţii Vladislav ajută pe rege contra Turcilor, cari atacaseră Vidinul. Această luptă vitejească fu prima ciocnire a Românilor cu Turcii. Curând însă Vladislav avù să poarte un mare războiu cu suzeranul său. Vroind să ia Vidinul, fie pentru el, fie pentru fostul ţar, cumnatul său, el silì pe regele Ludovic să pornească o expediţie împotrivă-i (1369). Două armate pătrunseră în ţară:

una pe la Vidin, sub conducerea regelui, în contra Severinului şi alta prin munţi, sub conducerea voevodului Ardealului. Acest din urmă înaintă până în valea de sus a Ialomiţei, în lunca *Târgovişteі*. Acolo însă suferì o cumplită înfrângere şi el însuşi căzù pe câmpul de luptă. Ludovic se reîmpăcă cu Vladislav, reîntărindu-se legăturile de mai înnainte şi dându-se Vidinul fostului ţar, însă ca vasal ungu-

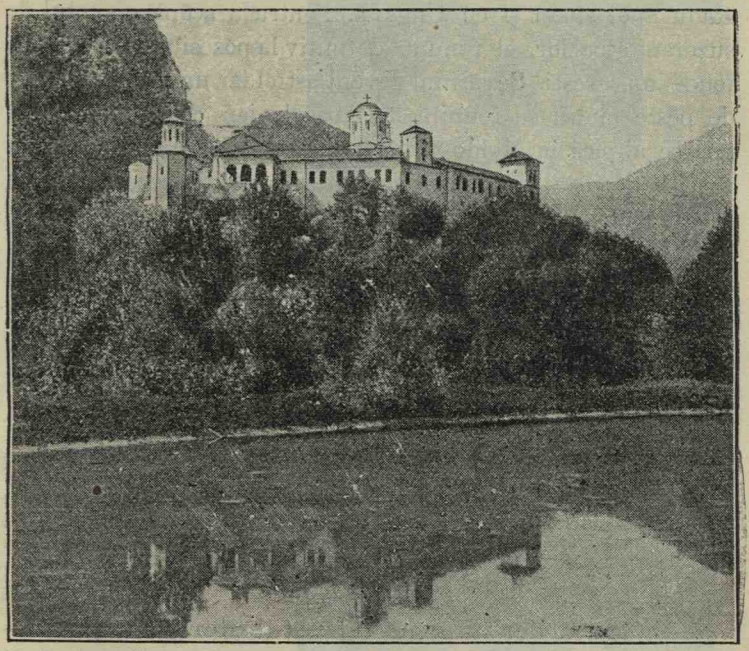

Mânăstirea Tismana

resc Tot acum se instituì «episcopatul catolic de Argeş» de când datează poatę şi vechea biserică catolică din Curtea-de-Argeş, *Sân Nicoară* (Sf. Nicolae). Aceasta n'a împiedicat însă pe Vladislav a se îngrijì şi de biserica ortodoxă. Astfel: a zidit *Mânăstirea Vodiţa*, a înfiinţat *episcopia Severinului* şi a adus în ţară pe sfântul *Nicodim*, călugăr sârb, întemeietorul monahismului în Ţara-Românească. Către sfârşitul

domniei sale Vladislav avù noui lupte cu Ungurii, probabil pentru a scăpà de suzeranitatea lor. Aceste lupte fură moştenite de fratele şi urmaşul său *Radu*.

Radu (1374—1385), confundat cu *Negru-Vodă* şi numit de cronicari *Radu-Negru*, fu un pios fondator şi înzestrător de mânăstiri şi biserici, ca: *Tismana, Cozia, Cotmeana*. Din această cauză el şi fu identificat cu întemeietorul statului. Radu apoi sfârşì şi cu Ungurii. Pentru a scăpà cu totul de suzeranitatea lor, el renunţă definitiv la posesiunile avute ca feude ungureşti. Severinul devenì astfel iar unguresc, părţile de peste munţi se reuniră la Ardeal, iar cele dinspre Tătari se alipiră la Moldova, pe atunci vasală Ungariei. Radu rămase deci cu totul independent şi poate de aceea e socotit ca «descălecătorul» ţării.

Dan (1385—1386), fiul său mai mare, încercă să redobândească posesiunile părăsite. Ba el voì să facă cuceriri şi în dreapta Dunării. Dar în timpul acestor din urmă lupte, cu Bulgarii răsăriteni, el fu ucis şi în locu-i rămase fratele său *Mircea*, întemeietorul definitiv al principatului.

II

Mircea cel Bătrân

1. Începutul domniei; întinderea teritorială a ţării. — *Mircea*, zis *cel Bătrân*, fu unul din cei mai mari voevozi ai Românilor (1386—1418). El erà socotit chiar de duşmanii săi ca «principele între creştini cel mai viteaz şi cel mai ager». S'a distins şi prin dibăcie politică şi prin fapte războinice, folosindu-se de orice împrejurare ca să asigure existenţa neatârnată a ţării şi să-i lărgească hotarele. N'a uitat însă nici îmbunătăţirile ce trebuiau aduse întocmirilor dinlăuntru.

Cum ajunse domn, el luă definitiv părţile de peste munţi, păstră drepturile sale asupra ţinutului dinspre Tătari şi-şi întărì stăpânirea asupra posesiunilor de peste Dunăre. Acestea

erau mai ales: străvechea cetate *Silistra (Drâstor)* şi *Dobrogea*, adică ţara lui *Dobrotici*, un principe bulgar ce stănise la Varna. Astfel că la începutul domniei lui Mircea, Ţara-Românească aveà cea mai mare întindere, iar el se puteà întitulà: «mare *voevod* şi *domnitor* a toată ţara Ungro-Vlahiei şi al părţilor de peste munţi, încă şi spre părţile tătăreşti (adică Vlahia dependentă de Ungaria cu toate posesiunile ei); şi Almaşului şi Făgăraşului, *herţeg*; şi banatului de la Severin, *domn*; şi de amândouă părţile pe toată Dunărea până la marea cea mare şi cetăţii Dârstorului *stăpânitor*».

Mircea cel Bătrân

2. Mircea şi creştinii din vecinătate; relaţiunile cu Ungaria şi Polonia. — Cu statele creştine din vecinătate Mircea a căutat să fie în bună înţelegere, pentru că primejdia turcească în peninsula balcanică devenià tot mai mare.

De adevărate state creştine în sudul Dunării mai că nu

se puteà vorbì. Turcii îngenuchiaseră şi pe Sârbi şi pe Bulgari. Prin urmare legături serioase între aceştia şi Români nu se mai puteau încheià ca mai înainte.

Inspre răsărit principatul Moldovei erà preocupat de înjghebarea sa proprie şi deci prea puţine relaţiuni puteà să aibe cu Ţara-Românească.

Nu rămâneà lui Mircea decât să-şi îndrepte ochii spre cele două state puternice din nord, care sub Ludovic I constituiseră o singură monarhie, spre Ungaria şi Polonia. Relaţiunile cu aceste două state trebuiau să fie în aşa fel, ca pedeoparte să-l asigure contra vechilor lor pofte cutropitoare, iar pe de alta să-l apere contra Turcilor.

Ambele aceste state erau pe această vreme tulburate de certuri între ele şi de neînţelegeri interne. Ungaria rămăsese fiicei mai mari a lui Ludovic şi soţului ei *Sigismund de Luxemburg*, fiul împăratului german. Dar mai mulţi pretendenţi la tron zdruncinară liniştea şi tăria ţării. Polonia trecuse la fiica mai mică a lui Ludovic, căreia i s'a impus ca soţ *Vladislav Iagello*, ducele Lituaniei. Todeodată aceşti doi regi vroiră să se răstoarne unul pe altul.

Aceste împrejurări favorizară preocupările lui Mircea. El încheiă cu regele Poloniei (1390) un tratat de alianţă defensivă, contra oricărui duşman (Turcii), dar mai ales contra Ungariei. Peste câţiva ani (1395) încheiă însă şi cu Ungaria un însemnat tratat contra Turcilor, cari ameninţaseră existenţa ţării. Condiţiunile prevăzute erau de o perfectă egalitate între Sigismund şi Mircea. Toteodată Ungurii lăsară în seama domnului român *Cetatea Branului*.

3. Luptele lui Mircea cu Turcii. — Inaintarea vijelioasă a Turcilor spre Ţara-Românească şi cutropirea astfel a posesiunilor româneşti din sudul Dunării, deschiseră din vreme un lung şir de lupte între ei şi Mircea.

Mai întâiu Mircea intră în alianţa creştină balcanică de sub bătrânul *Lazăr*, cneazul Sârbilor şi luă parte la memorabila luptă de pe *Câmpul Mierlei* sau *Kossovopolje* (Iunie 1389). Acì oaste creştină se lovì cu sultanul *Murad I.* Deşì acesta

fu ucis de sârbul *Miloş Obilici*, totuşi Turcii, conduşi de fiul său *Baiazid*, supranumit *Ilderim* (Fulgerul), eşiră învingători. Statele balcanice cu puternicile cetăţi dunărene căzură de tot sub jugul turcesc, iar Mircea se văzù expus la răzbunarea sultanului.

Totuşi, până după definitiva supunere a Bulgariei răsăritene, Turcii nu atacară serios Ţara-Românească. Numai în 1394 Baiazid trecù în ţară pe la Vidin cu o puternică armată, în care erau şi Sârbi. Lupta se dete la *Rovine*, în părţile de jos ale Doljului (Oct. 1394) şi Turcii fură învinşi. Dar Mircea suferind mari pierderi, se retrase spre Curtea-de-Argeş şi de acì în Ardeal. Baiazid îl urmărì. El înaintă până la capitală — ba încă cete turceşti trecură pentru întâia oară Branul, prădând până la Braşov, — puse un boier ca domn vasal, făcù ţara tributară şi se retrase, după ce ocupă străvechea fortăreaţă din faţa cetăţei *Nicopol*, *Turnul*, zis şi *Nicopolul mic* (Turnul-Măgurele), pe care o întărì cu o garnizoană turcească.

Starea aceasta însă nu ţinù mult. Fiind în Ardeal, Mircea încheiă cu Sigismund amintitul tratat de alianţă. In baza acestuia regele unguresc întreprinse o expediţie de ajutor în Ţara-Românească, izgonind pe Turci şi pe domnul pus de ei (1395). Acest din urmă însă nu fu răpus definitiv decât mai târziu, când fu prins şi dus în Ardeal.

In anul următor creştinii apuseni porniră o mare expediţie contra Turcilor, sub conducerea lui Sigismund. Mircea luă parte la ea. Intre principii apuseni erà şi *Frederic de Zollern*, străbunul regelui român actual. Aliaţii atacară *Nicopolul* (Sept. 1396), după ce luaseră între alte cetăţi turceşti şi Vidinul. Ei fură însă înfrânţi cu desăvârşire. Cavalerii francezi aruncându-se la atac cu prea mare îndrăzneală şi nesocotinţă, iar oastea turcească fiind în mare număr, ei fură măcelăriţi şi hotărâră astfel strălucita victorie păgână.

Atunci Baiazid atacă din nou Ţara-Românească dinspre Silistra, după ce luă această cetate din mâinile lui Mircea. Domnul îndemnă pe locuitorii, ce nu puteau luptà, să se re-

tragă spre munţi, apoi pustiì totul, puse mâna pe proviziile turceşti şi hărţuì necontenit oastea păgână prin marile păduri ale ţării. In cele din urmă atacă făţiş pe Turci, acum obosiţi şi decimaţi, în nişte locuri mlăştinoase pe *Ialomiţa*, unde îi înfrânse şi apoi îi fugărì peste Dunăre (1397).

Totuşi Turcii n'au încetat cu atacurile. Cete prădalnice pornite din cetăţile de peste Dunăre—Vidin, Nicopol, Silistra—auurmat să neliniştească necontenit ţara.

Mânăstirea Cozia

4. Inchinarea la Turci: tratatul de vasalitate. — Intre acestea în Asia se ridicaseră Mongolii sub *Timur-Lenk* (cel şchiop) şi atacaseră imperiul otoman. In luptà ce avù cu aceştia la *Angora* (1402), Baiazid fu prins şi murì la închisoare. De acum înainte, urmând certuri pentru moştenire între fiii lui, se putù face o schimbare în relaţiunile lui Mircea cu Turcii.

Astfel în *Octomvrie 1402* se încheiă vestitul tratat de vasalitate, prin care: Ţara-Românească îşi păstrà autonomia politică şi religioasă — recunoscund însă suzeranitatea turcească şi dând un *pescheş* (dar) anual de 3.000 galbeni — şi redobândià posesiunile de peste Dunăre. Mai târziu Mircea se folosì de noui turburări otomane pentru a face această suzeranitate şi mai puţin apăsătoare şi pentru a-şi mai întinde cuceririle în sud. Dar în curând *Mohammed*, fiul mai mic al lui Baiazid, stăpânitor în Asia, ridicându-se împotriva fraţilor lui, reîntregì imperiul (1413). Deşì el fu duşman lui Mircea, căci domnul român sprijinià pe foştii pretendenţi turci, în cele din urmă întărì şi el tratatul de vasalitate, dar cu înlăturarea ori-cărei stăpâniri munteneşti în dreapta Dunării (1417). Chiar cetatea *Giurgiului*, zidită de Mircea în ostrovul din faţa oraşului şi legată de malul stâng printr'un pod, fu pierdută. Iar pentru asigurarea stăpânirii osmane în Dobrogea, Mohammed clădì între altele cetatea *Isaccea*, la vadul dunărean zis *Obluciţa*.

Acest tratat a constituit baza legăturilor dintre Români şi Turci până în timpul nostru.

Nu mult în urmă (Ianuarie 1418) marele voevod murì şi se îmmormântă în *Mânăstirea Cozia* (Vâlcea), ce fusese sfârşită de dânsul.

El se îngrijise şi de cele bisericeşti, terminând şi dăruind aşezămintele religioase începute de tatăl său; precum şi de propăşirea economică a ţării, favorizând pe diferiţii neguţători din Ungaria şi Polonia.

III

Ţara-Românească dela Mircea cel Bătrân până sub Vlad Ţepeş

1. Dăneştii şi Drăculeştii. — La moartea lui Mircea se iscară certuri pentru domnie, fie între urmaşii săi legitimi şi naturali, fie între aceştia şi coborîtorii fratelui său Dan.

Mai înteţite ele începură după uciderea singurului fiu legitim al lui Mircea, *Mihail* (1420). Luptele acestea împărţiră ţara în două tabere de pretendenţi şi de partizani sprijinitori: *Dăneştii* sau *Basarabeştii* şi *Drăculeştii* zişi şi *Vlădeşti*. Cei dintâiu îşi trăgeau numele dela Dan şi erau Basarabii legitimi, Ei se răzimau mai ales pe Oltenia, ţara Basarabilor. Cei de al doilea se numiau astfel după *Vlad Dracul* sau *Drăculea*

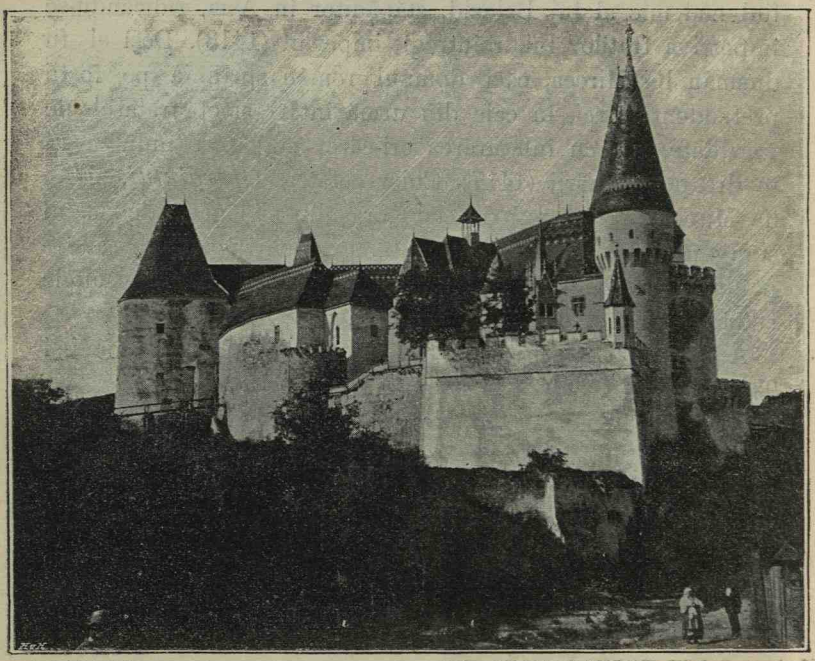

Cetatea Corvinilor

fiul natural al lui Mircea şi cel mai însemnat domn din aceste vremuri (1431 — 1446). Aceştia găsiau sprijin mai ales în partea din stânga Oltului. Ba încă pofte de domnie se năşteau şi între membrii aceleiaşi partide, care astfel se subîmpărţià în altele şi mai mici. Ţara prin urmare erà teatru unor veşnice lupte fratricide, înteţite şi de vecinii duşmani. Turci şi Unguri. Dintre aceştia mai mult se amestecau Un-

gurii, sub *Ioan* sau *Iancu Corvin* de *Hunyady* (Inidora) român grănicer, care pentru meritele lui ajunsese voevodul Transilvaniei. In unire cu ei Românii luară parte la expediţii nenorocoase contra Turcilor, cum fu Vlad Dracul care participă la dezastroasa bătălie dela *Varna* (1444).

Rezultatul acestor nenorocite lupte interne fu zdruncinarea lăuntrică a statului şi pierderea poziţiei însemnate din afară. Astfel soarta ţării ajunse schimbăcioasă, variind între vasalitatea către Unguri, cari ocupară şi Severinul şi îngenuchiarea către Turci, a căror putere mergeà din ce în ce crescând. Tot acestor lupte se datoreşte poate şi strămutarea capitalei mai jos, la *Târgovişte*.

Numai *Vlad Ţepeş*, domnul cu care se încheie această epocă nefericită, încercă să readucă lucrurile în starea lor de mai înainte.

2. Vlad Ţepeş, răscoala lui şi expediţia lui Mohammed II. — Vlad Ţepeş (1456 — 1462) erà fiul lui Vlad Dracul. Inainte fusese dat, împreună cu un frate al său *Radu*, ca ostatec la Turci. De acolo scăpând, se adăpostise în Ardeal şi îşi petrecuse viaţa pe lângă Hunyady, deşi acesta ucise pe tatăl său şi între Saşii din Sibiu. Tot Ungurii îl sprijiniră şi la apucarea tronului.

Venit în scaun însă el înclină şi înspre Turci, cari acum erau foarte puternici sub sultanul *Mohammed II*, cuceritorul Constantinopolului şi cu cari Ţara-Românească erà în legătură de închinare. De altfel purtarea lui Vlad fu în tot timpul schimbăcioasă. Un singur gând erà la el statornic, adică să ridice ţara din ruşinoasa decădere în care se găsià. Şi aceasta vroià să o facă: în afară, vârând spaimă în Unguri căci murise Hunyady şi în Turci; iar înlăuntru astâmpărând apucăturile răsturnătoare ale poftitorilor de domnie şi stârpind cerşetoriile, leneviile şi tâlhăritul.

Mijlocul cel mai obişnuit şi mai plăcut pentru atingerea scopului fu *tragerea în ţeapă*, de unde îi vine şi supranumele de *Tepeş*. Mai întrebuinţă însă şi altele, care de care mai îngrozitoare, ca tăierea mâinilor şi picioarelor, facerea

corpului în bucăţi, arderea de viu, jupuirea, etc., simţind o deosebită plăcere la chinurile cele mai mari. Adesea ori agăogà la cruzimile sale şi batjocura. Multe cruzimi însă erau făcute şi fără rost, pornite numai din firea lui sângeroasă. Astfel, că el e socotit ca cel mai crud domn din câţi au avut ţările române.

Vlad Ţepeş

Cel mai însemnat eveniment din domnia lui Ţepeş fu răscoala lui contra Turcilor şi lupta cu aceştia (1462).

Incurajat de pustiirile ce făcuse în nenumărate rânduri peste Dunăre, precum şi de regele de acum al Ungariei, *Mateiu* (Mateiaş) *Corvin,* al doilea fiu al lui Hunyady — cu care se înrudise prin căsătorie — Ţepeş hotărî să scuture jugul tur-

cesc. De aceea refuză plata tributului. Ca răspuns la aceasta, sultanul trimise în ţară pe *Hamza-Paşa*, beiul de Nicopol şi căpitanul Dunării, ca să-l prindă prin înşelăciune. Vlad însă pricepù cursa. El lovì pe Hamza, d'abia eşit din zidurile Giurgiului, în puterea nopţei, îl prinse şi-l puse în ţeapă cu o mulţime de căpetenii turceşti. Apoi intră în cetate, unde făcù un mare măcel, iar oamenii lui trecură Dunărea pe la toate vadurile ducând pretutindeni jaful şi moartea (iarna 1461—1462).

Sultanul Mohammed II, îngrijat de înclinarea prea mare a lui Ţepeş către Unguri şi înfuriat de pustiirile făcute în Turcia, pornì în primăvară el însuşi cu o expediţie contra lui Vlad. In acelaşi timp trimise o flotă spre gurile Dunării, ca să atace cetatea Chilia. Pentru reuşită, el izbutise a-şi atrage şi participarea lui *Ştefan cel Mare*, domnul de atunci al Moldovei, care voià să ia acea cetate spre a nu cădeà în mâinile Turcilor. Totdeodată Turcii aduceau cu ei, pentru a-l aşezà în scaun, pe fratele mai mic al lui Ţepeş, pe ostatecul Radu, zis *Radu cel Frumos*.

Ţepeş cerù ajutor dela Unguri. Până să-i sosească acesta, el poruncì ca toţi locuitorii, ce nu erau în stare de a purtà arme, să se retragă la munţi pustiind totul în urma lor; iar el cu puţină oaste merse la Dunăre, în dreptul Nicopolului, ca să împiedice trecerea Turcilor. Aceştia erau bine aprovizionaţi, aveau corăbii şi tunuri în destul şi erau apoi şi numeroşi. După o scurtă luptă ienicerii puseră mâna pe ţărmul stâng al fluviului şi se întăriră într'un şanţ apărat cu tunuri, înlesnind astfel trecerea întregei armate. Ţepeş văzând, că nu se poate împotrivì, se retrase în interior hărţuind necontenit oştirea lui Mohammed, ce înaintà într'o ţară fără drumuri şi prin locuri pustiite (prin pădurile Teleormanului). Cu toată puţina-i oaste, el izbutì să vâre nespusă groază în Turci. Apoi într'o noapte întunecoasă atacă chiar tabăra turcească, ca să prindă pe sultan, luptând vârtos până la ziuă, în cât pieriră mii de Turci, dimpreună cu cămile, cai şi muniţiuni (Iunie 1462). Cu tot acest succes şi cu toată neizbânda atacului turco-moldovean dela Chilia,

unde Ştefan fu rănit, Vlad nu făcù nimic. Neajutat de Unguri şi părăsit de ai săi, el fugì în Ardeal. Sultanul merse la Târgovişte şi puse în scaun pe Radu ca vasal turcesc. Totuşi el grăbì să se întoarcă la Constantinopol, din cauza pierderilor încercate şi a lipsei de hrană. Faptul acesta, cât şi apărararea vitează a Chiliei mai ales, întunecă gloria turcească a acestei expediţiuni şi creiă lui Ţepeş un mare renume militar.

Mânăstirea Snagov

Scăpat în Ardeal, Vlad putù aveà ajutor dela Unguri. Mateiu Corvin se coborî spre Braşov, iar el cu avangarda ungurească se apropiă de pasul Bran. Inţelegând însă, că numai cu Ungurii nu va puteà rămâne în scaun, Ţepeş se puse în relaţiuni şi cu Turcii. Printr'o scrisoare el cereà sultanului iertare şi-i făgăduià a-l călăuzì în Ardel. Erà fireşte o minciună, bună numai pentru a se pune bine şi cu Turcii. Scrisoarea însă fu prinsă de Unguri. Ei întrerupseră imediat expediţia, iar pe nenorocitul voevod îl duseră la *Visegrad* (lângă Buda) şi-l ţinură închis 12 ani. Va mai veni după acest timp în tron, dar atunci va stà foarte puţin şi va pierì ucis de Turci.

Ţepeş a făcut *Mânăstirea Snagov* (Ilfov), din mijlocul lacului cu acelaş nume, unde a şi fost îngropat.

3. Creşterea influenţei turceşti. — In timpurile acestea influenţa turcească în ţară crescuse foarte mult. La aceasta contribuiseră : nenorocitele lupte fratricide din interior, în-

tărirea tot mai mare a Turcilor în sudul Dunării şi neizbânda răscoalei lui Ţepeş.

Drept urmare a acestei creşteri, domnia ţării fu înjosită. Turcii goniau pe domnii, cari nu le plăceau şi puneau pe alţii vasali umiliţi lor. Aceştia trebuiau să meargă la Poartă, ca «să se închine» sultanului, sărutând poala vestmântului lui şi căpătând întărirea în domnie. Totdeodată ei erau îndatoraţi să urce din ce în ce «peşcheşul», prefăcându-l într'un adevărat *tribut* (haraciu), mai dând pe deasupra şi daruri de cai şi copii (un fel de tribut de sânge) pentru ieniceri. Ba încă erau siliţi să ajute pe suzeranii lor păgâni, ca să jefuiască Ardealul şi Moldova creştină. In acelaş timp fiii lor erau daţi la Poartă ostateci (zălog) pentru credinţă.

Dacă se mai ia în seamă şi faptul, că diferiţii begi din cetăţile de dincolo de Dunăre cutreerau cum voiau ţara şi ameninţau să se stabilească chiar dincoace de fluviu, se poate înţelege mai bine, cât de mare erà influenţa turcească în ţară, în această epocă.

FUNDAȚIA REGELE CAROL I

IV

Moldova dela descălecat până la Alexandru cel bun

1. Intemeierea principatului Moldovei; Dragoş, Bogdan. — Principatul Moldevei s'a întemeiat, ca şi Ţara Românească, prin unirea sub un singur stăpânitor a cnezatelor şi voevodatelor din acea parte şi în neatârnare de Ungaria.

Punctul de plecare al acestei uniri a fost voevodatul lui *Dragoş*, supus Ungurilor, «ţara Moldovei», care se întindeà prin prejurul vechiului târg săsesc *Baia* şi despre a cărei «descălicare» tradiţia are o frumoasă poveste. Iar cel ce a întreprins închegarea la olaltă a teritoriilor moldovene în jurul «ţărei Moldovei» şi-a înlăturat suzeranitate veche ungurească deasupra acestor teritorii, a fost *Bogdan*, voevodul Maramureşului. Aceasta s'a întâmplat pe la 1359.

Ţinutul muntos al Maramureşului, din care emigraseră mai ales Românii moldoveni, se bucurase din vechime sub regii unguri de o deplină autonomie cu cnezii şi voevozii lui. Ludovic vroì să mărginească această libertate a Românilor, căutând mai ales să pună peste ei, ca şi în Ardeal, un voevod ca dregător unguresc. Voevodul românesc de până acì, Bogdan, care încă din timpul lui Carol Robert devenise neastâmpărat şi neascultător, se răsculă. Probabil că la aceasta fusese îndemnat şi de duşmanii Ungariei din vecinătate, Polonii şi Lit. vanii. Toate măsurile luate de rege contra răsvrătitorului nu avură nici un rezultat. Ba încă starea aceasta de agitaţie se întinsese şi pe teritoriul moldovean din vecinătate. Voevodul maramureşean căută să se folosească de această situaţie.

Înteţit de cei ce-i puseră la cale răscoala, Bogdan trecù în «ţara moldovenească» a Ungurilor, unde tocmai murise *Sas*, fiul lui Dragoş (1359). Românii de acì i se închinară uşor şi el ocupă definitiv ţara. Regele trimese mai mulţi «viteji» maramureşeni şi pe fiul decedatului Sas voevod, pe *Balc* (Baliţa), pentru a restaurà «ţara Moldovei» şi a aduce la ascultare pe «Valahii rebeli». Totul fu zadarnic. Balc trebuì să se întoarcă în Maramureş, unde căpătă moşiile lui Bogdan, iar Bogdan rămase stăpân neatârnat al voevodatului ocupat. El îl întinse tot mai mult, prin unirea şi a altor cnezate româneşti de pe acolo, până la *Siret* şi *Suceava;* ba încă înglobă şi voevodatul nordic al Sepeniţului, unde fusese o ceartă dinastică, de care în zadar căutaseră să se folosească Polonii. Bogdan întemeiă astfel *principatul Moldovei*, numit mai târziu de pe numele lui şi *Bogdania*.

2. Bogdăneştii. — Cel dintâiu domn al principatului Moldovei fu aşa dară *Bogdan*, zis *cel Bătrân* (1359-1365), care este şi întemeietorul scurtei dinastii a *Bogdăneştilor*. El îşi aşeză scaunul domnesc probabil la *Baia*, bătù prima monedă a noului stat şi ridică *Mânăstirea Rădăuţi*, cea dintâiu în Moldova unde fu îmmormântat.

Laţco (Vladislav), fiul său, îşi mută reşedinţa la *Siret* unde domnì (1365-1373). El intră în legături cu Polonia, care ajunsese vecină cu Moldova. De aceea în timpul lui propa-

ganda catolică în ţară luă o mare dezvoltare. Laţco însuşi trecù la catolicism cu o parte din supuşi şi înfiinţă un episcopat catolic propriu la Siret, scoţând Moldova de sub autoritatea mitropoliei ortodoxe din Haliciu. Prin aceasta el voise totdeodată să întărească mai bine situaţia principatului, punându-l sub scutul Romei şi să-i câştige şi neatârnarea bisericească. Laţco murì însă tot ortodox.

La moartea lui rămânând numai o fată, dinastia Bogdăneştilor se stinse. Fruntaşii duşmani catolicismului, mai ales cei de obârşie ruteană, chemară la domnie pe principele litvan, *Iurg Koryatwicz* (George Coriatovici), căsătorit poate cu fiica lui Laţco. Acesta restabilì ortodoxia şi înfiinţă primul episcopat moldovean ortodox, pus sub autoritatea patriarhatului bulgar dela Ohrida. El întinse ţara spre sud-est până la Marea Neagră, cuprinzând mai multe ţinuturi către Prut şi Nistru şi cucerind dela Tătari *Cetatea Albă*, străvechiu port maritim, unde puse scaunul episcopatului ortodox. Cu toate acestea, favorizând mai mult pe litvanienii săi, el nemulţumì pe Moldoveni, care îl şi otrăviră. Scaunul îl dobândiră *Muşăteştii*, un neam înrudit întrucâtva cu Bogdăneştii şi poate coborîtor din vechiul voevod Ştefan al ţării Sepeniţului.

3. Muşăteştii până la Alexandru cel Bun. — Cel dintâiu domn din noua dinastie fu *Petru Muşat* (1375—1391). El avù reşedinţa la *Suceava* şi-şi întinse stăpânirea în jos peste ţinutul Cetăţei Neamţul, unde zidì *Mânăstirea Neamţul*. Petru căută să întărească poziţia ţării sale în afară. La început el avù lupte cu Polonia, care erà unită pe atunci cu Ungaria sub Ludovic. Mai târziu însă, venind la tronul polon litvanul *Vladislav Iagello* şi încetând luptele dintre Litvani şi Poloni, care fuseseră priincioase siguranţei Moldovei, Petru se închină Polonilor. El merse la *Lemberg* (Liov) şi recunoscù printr'un act omagial suzeranitatea Poloniei. Mai ales că astfel erà ocrotit şi de pretenţiunile de suzeranitate ale Ungariei. Ba chiar împrumută pe rege cu o sumă însemnată de bani, pentru care luă ca zălog ţinutul *Haliciului*, pre-

lungirea nordică a Moldovei până în părţile Pocuţiei. Petru fu în bune legături şi cu Mircea, domnul Ţării-Româneşti, pe care-l ajută să încheie acel cunoscut tratat cu Polonii. Acum fu prima atingere între cele două ţări surori.

Urmaş la tron avù pe fratele său *Roman* (1391—1394). In timpul acestuia ţara se întindeà în jos pe toată valea Moldovei, până la vărsarea ei în Siret — unde Roman a şi întemeiat o cetate şi poate reşedinţă nouă, oraşul *Roman*—iar în răsărit până la *Hotin* pe Nistru. Cu toate acestea Roman avù o domnie grea, căci sub el se ivì un conflict cu Patriarhia din Constanti-

Mânăstirea Neamţul

nopol, care pretindeà autoritatea asupra bisericei moldovene. Pe de altă parte el mai trăì în neînţelegeri şi cu Polonii, de aceea aceştia şi contribuiră la detronarea lui.

Scaunul trecù la alt frate *Ştefan* (1394—1400). Acesta fù pe placul Polonilor: renunţă la datorie şi la zălogirea ţinutului amanetat şi reşezù la *Hârlău*, mai aproape de Poloni. Din această cauză Ştefan avù straşnică luptă cu Sigismund al Ungariei. Acesta intră în ţară prin pasul Ghimeş, înaintă până la Hârlău şi după o împotrivire înverşunată din partea lui Ştefan, silì pe acesta să i se închine (1395). Indată însă

ce Sigismund părăsì Moldova, Ştefan se întoarse iarăşi către Poloni, trimiţând un nou act de omagiu regelui Vladislav. De aceea luă şi el parte la nereuşita expediţie polono-litvană contra Tătarilor (1399). In cele din urmă acest devotat a Polonilor fu otrăvit. A fost îmmormântat la Rădăuţi (1400).

Anul ce urmă morţei lui Ştefan, fu un an de turburări şi certuri pentru domnie. Acum se iviră o mulţime de «dom, nişori» sau pretendenţi la tron. Intre alţii fu şi *Juga Jurgevici*, fiul lui Jurg Koryatowicz. Cel ce isbutì însă să apuce definitiv scaunul, fu fiul lui Roman, Alexandru, zis în domnie *Alexandru cel Bun* (1400).

VI.

Alexandru cel Bun şi urmaşii săi

1. Domnia lui Alexandru cel Bun; efectele ei asupra aşezămintelor ţării. — *Alexandru cel Bun* (1400—1432) fu ca şi Mircea pentru Ţara-Românească, desăvârşitorul întemeierii principatului. El a meritat supranumele de «bun», pentrucă nici n'a prigonit pe nimeni în ţară, deşì a ştiut pe toţi să şi-i supună, nici n'a pornit războaie nedrepte în afară, deşì a putut ca «dreptăţile» lui să şi le apere.

Cea dintâiu grije a lui Alexandru fu să aducă pace şi bună întocmire în biserică, pentru a da astfel o deplină organizare religioasă principatului. In acest scop el trimise o solie la Constantinopol, ca să împace Patriarhia. La rându-i şi aceasta răspunse împăciuitor, prin călugărul bulgar *Grigore Ţamblac* şi recunoscù pe *Iosif Muşat*, episcopul dela Cetatea Albă, ca *Mitropolit al Moldovei* cu reşedinţa la Suceava (1401). Biserica moldovenească trecù dar sub autoritatea religioasă greacă. La Mitropolia din Suceava Alexandru aduse şi moaştele *Sf. Ioan cel nou* dela Cetatea Albă şi cu acest prilej Ţamblac ţinù un cuvânt asupra vieţei mucenicului, care fusese martirizat de Tătari pe la 1330. Tot la Suceava

se făcù o şcoală de slavonie sub conducerea aceluiaşi Ţamblac, rămas predicator la Mitropolie. Alexandru mai înfiinţă o episcopie la *Roman* pentru partea de jos a ţării, căci pentru partea de sus — ţinutul Speniţului — rămâneà tot episcopul neoficial, adică «Vlădica» dela Rădăuţi, care existà de mai înainte ca stareţ al mânăstirii, unde se îngropau domnii. Tot la Roman Alexandru îngăduì stabilirea unui episcopat

Mânăstirea Moldoviţa

catolic pentru ţăranii unguri de prin vecinătate. Mai apoi acest episcopat se mută la *Bacău*, pe când cel vechiu dela Siret se stabilì la *Baia*. Alexandru mai ridică o mulţime de biserici şi mânăstiri prin tot cuprinsul ţării. Astfel fură : *Moldoviţa* în Bucovina şi mai ales *Bistriţa*, lângă apa cu acelaşi nume în ţinutul Neamţului. In această din urmă mânăstire a şi fost îmmormântat «bunul domn».

Alexandru se mai îngrijì şi de alte nevoi ale ţării. El rânduì definitiv clasele sociale, cam după chipul celor din Ţara-Românească în ranguri şi trepte. Ajută împopularea ţării prin o îndelungată pace şi prin aşezarea a tot felul de neamuri: Tătari, Armeni, Ţigani, Saşi, Ciangăi. In fine vrù să îmbunătăţească soarta locuitorilor, uşurând şi încuragiind negoţul cu streinătatea, mai ales cu Galiţia, cu Ardealul şi cu cetăţile dela Dunăre şi dela Mare. Astfel Moldova se îmbogăţì cu venitul vămilor şi se înzestră cu o mulţime de *târguri*, tot atâtea popasuri ale neguţitorilor, ce străbăteau ţara cu mărfurile lor.

2. Relaţiunile lui Alexandru cel Bun cu vecinii. — Sub Alexandru cel Bun Moldova a atins aproape graniţele ei de mai târziu. Astfel, pe timpul urmaşilor lui Mircea, ea s'a întins în jos până la ţinutul *Putnei*, iar spre sud-est până la *Chilia*, cuprinzând această cetate ca şi părţile băsărăbeşti dimprejur. Ba încă Alexandru a prefăcut şi întărit şi Cetatea Albă, razimul Moldovei la Marea Neagră. De aceia pe bună dreptate el se puteà întitulà «domn dela munte până la mare».

Cu toate că aveà o stăpânire destul de întinsă, Alexandru a căutat să se asigure şi în afară dinspre Poloni, mai periculoşi acum decât Ungurii. Aşà el se declară vasal regelui Vladislav. Polonii însă duşmăniau Moldova. Prin tratatul dela *Lublau* (1412) Vladislav se învoise cu împăratul-rege Sigismund se împartă această ţară: Polonii aveau să ia partea de nord şi Cetatea Albă, iar Ungurii partea de sud şi cetatea Chilia. Domnul moldovean, necunoscând înţelegerea dintre cei doi vecini, nu se puteà nelinişti. Deaceea pe lângă vechea datorie, el mai împrumută pe regele Poloniei cu o nouă sumă de bani, pentru care căpătă şi zălogirea *Pocuţiei*, cu cetăţile *Sniatin* şi *Colomeia*, pe lângă reînnoirea amanetului anterior. Pe de altă parte Alexandru se căsătorì cu *Rimgala*, vara regelui. E drept, că după puţin timp se despărţì de aceasta, fiindcă nu voià să se facă şi el catolic (1421). Totuşi nici acum nu se răcì de Poloni. Ba chiar îi ajută milităreşte în luptele lor cu Cavalerii Teutoni din Prusia, trimiţând un corp de călăreţi, care se distinse în bătaia dela *Marien-*

burg (1422). Pe lângă acestea mai stabilì o nouă legătură de rudenie cu Polonii, căsătorind pe fiul său mai mare cu cumnata regelui.

Numai către finele domniei sale Alexandru părăsì credinţa cea atât de statornică către Polonia. Fiind atacat de unu din succesorii lui Mircea, pentru stăpânirea Chiliei şi neobţinând ajutor dela Vladislav; pe de altă parte aflând poate de cele urzite mai înainte de suzeranul său, el intră în legături cu Lituania, ce se revoltase, cu Teutonii şi cu Turcii. Fu însă învins şi în curând murì fără a mai fi putut restabilì pacea cu puternicul său vecin (1432).

3. Urmaşii lui Alexandru cel Bun; Petru Aron, desmembrarea ţării. — Lunga şi înţeleapta domnie a lui Alexandru ridicase principatul la o mare însemnătate. Din nenorocire, după moartea acestui domn, urmaşii lui pierdură toată înalta poziţiune a ţării în afară şi-i zguduiră orânduirea internă. Ba încă se prilejì, prin relaţiunile umilitoare cu Polonia şi cu Ungaria şi prin închinarea la Turci, un început de desmembrare a Moldovei.

In adevăr Alexandru lăsă mai mulţi fii din diferite căsătorii: unii legitimi, alţii din flori. Dar dintre aceştia, *Ilie* (Iliaş) legitim şi *Ştefan* (Steţco) nelegitim deschiseră o epocă de lupte şi fără de legi lăuntrice, ca şi cele contimporane din Ţara-Românească după moartea lui Mircea. Ceilalţi fraţi naturali şi fii ai lor o continuară. Diferiţi pretendenţi alergau, ca şi cei munteni, la sprijin strein, unguresc sau polon. Un însemnat episod din aceste lupte interne îl formează înfrângerea Polonilor, veniţi să izgonească pe *Bogdan*, tatăl viitorului Ştefan cel Mare, la *Crasna* lângă Vaslui (1450).

Cel din urmă din aceşti trecători urmaşi ai lui Alexandru fu *Petru Aron*, un fiu natural al său. Acesta ajunsese în scaun prin omor, ucigând pe Bogdan şi se menţinù prin umilinţe. In 1457 însă Vlad Ţepeş urcă în scaunul Moldovei pe *Ştefan*, fiul lui Bogdan. Acesta fu *Ştefan cel Mare*.

Din cauza atâtor ticăloşii şi lupte interne, situaţia ce secreiă acum ţării fu din cele mai rele. Amestecul Polonilor

impuse domnilor puşi de ei o umilitoare suzeranitate, precum şi renunţarea la părţile amananetate ale Pocuţiei. Cererea de sprijin unguresc aduse alte rele. Pe deoparte Moldova reîncăpù sub vechea suzeranitate a Ungariei şi avù de purtat lupte cu Polonii, care ocupară astfel şi puternica cetate de pe Nistru, *Hotinul*. Pe de alta Ungurii cerură şi obţinură Chilia şi ţinutul de legătură cu Ardealul, Putna, pentru a-le da vasalilor lor tot aşà de umili din Ţara-Românească. In fine — această mare şi nouă înjosire se îndeplinì de Petru Aron — Moldova căzù şi sub jugul otoman, înscriindu-se birnică Turcilor cu un «haraciu» de 20.000 galbeni pe an (1456).

VI

Organizarea primitivă a ţărilor române

1. Organizarea politică-socială: domnul, boierii, poporul. — Organizarea politico-socială erà imitată mai ales după a statelor slave din sudul Dunării, luată la rându-le după cea romană-bizantină.

Domnul, zis şi *voevod* (vodă) sau *gospodin* (gospodar), concentrà în sine toate puterile statului şi aveà o autoritate absolută şi nemărginită. El erà socotit apoi ca proprietar absolut al tuturor ţinuturilor — «a toată ţara» —şi deci făceà cu acestea ce voià: le dăruià unor supuşi, ori le confiscà dela alţii. De asemenea el aveà drept de viaţă şi de moarte asupra locuitorilor fără nici o îngrădire. In ocârmuirea ţării se sfătuia cu boierii mari, cu mitropolitul şi cu episcopii. De poveţele acestora însă el ţineà socoteală numai când voià.

Urmarea la tron nu erà bine statornicită. Ca principiu erà recunoscută moştenirea. De aceea unii domni, încă trăind, îşi asociau pe fiul lor mai mare la domnie. Ca practică însă erà alegerea. Fiecare din rudele fostului domn, cu excluderea femeilor, puteà să urmeze în scaun, dacă erà ales de boieri şi uns de mitropolit. De acì urmau dese lupte lăuntrice pentru tron.

Boierii, pe slavoneşte *boljari*, adecă oameni de frunte, fruntaşi, constituiau clasa cea mai înaltă a poporului. Ei erau la început simpli războinici, *viteji* (cavaleri). Mai târziu deveniră dregători şi sfetnici ai domnilor, neîncetând de a fi totuşi oşteni. Ei aveau proprietăţi de pământ, sau moştenite (ocine), sau dăruite de domn. Domnul îi mai dăruià cu venituri şi-i încărcà cu diferite privilegii. Dar el puteà face boieri şi din oamenii de jos — în urma vre-unei vitejii — dăruindu-le o moşie sau o dregătorie.

Boierii mari din sfatul domnului, dela «Curte», comuni ambelor principate erau:

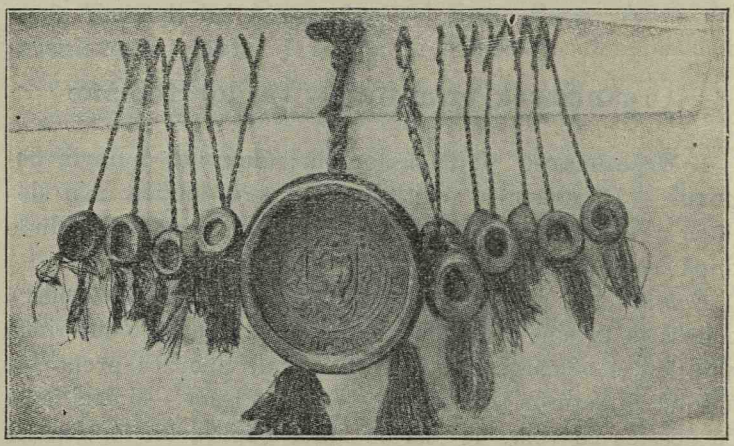

Pecete domnească

Logofătul, cancelaristul, întocmitorul hrisoavelor sau «cărţilor domneşti» şi atârnătorul pecetei domneşti — care aveà ca marcă în Ţara-Românească un vultur cu cruce în cioc, iar în Moldova un cap de zimbru;

Vornicul, marele judecător ajutor al domnului — în Moldova erau doi;

Postelnicul, secretarul particular al domnului şi tâlmaciul corespondenţei cu ţările streine; şi

Visternicul sau *vistierul*, însărcinatul cu afacerile financiare, cu «Visteria».

Iar boierii deosibiţi pentru fiecare principat — aceştia de origină ungurească sau polonă — erau:

In Ţara Românească:

Banul Craiovei, care aveà oarecare drepturi de domn în Oltenia, unde ţineà şi judecată deosibită şi asupra hotărîrilor căruia rar se apelà la domn; şi

Spătarul, purtătorul spadei (spatei) domnului la alaiuri, mai marele oştilor în lupte.

Iar în Moldova:

Pârcălabii, capii cetăţilor cu ţinuturile lor;

Starostele de Cernăuţi, căpitanul ţinutului Cernăuţi; şi

Portarul de Suceava, comandantul militar al capitalei.

Erau apoi şi alţi boieri, cari îndepliniau oarecari funcţiuni pe lângă domn: *paharnicul* turnà şi gustà vinul, având grija pivniţilor şi viilor domneşti; *stolnicul* îngrijià de hrana domnească, având pe seamă hambarele şi cămările domneşti; şi *comisul* pregătià parada domnească, îngrijindu-se de caii domneşti.

Mai erau în fine boieri mai mici, sau boerinaşi, ajutoare celor mari din sfat ori depe lângă domn. Iar târziu se vor întroduce şi alte ranguri boiereşti, trecute dintr'un principat într'altul sau împrumutate dela Turci, Tătari, Cazaci.

Poporul erà alcătuit din orăşeni şi ţărani.

Orăşenii sau *târgoveţii* erau neguţătorii şi meseriaşii târgurilor. Ei aveau o întocmire proprie împrumutată, sau dela Şaşi, sau de la Nemţii din Galiţia. In capul lor erà câte un sfat compus din 6 sau 12 *târgari*, sub preşedinţa unui *judeţ* (în Ţara-Românească) sau a unui *şoltuz* (în Moldova). Oraşele româneşti însă nu se puteau asemănà în neatârnare cu cele din Apus (comunele), căci puterea domniei erà foarte mare. Meseriaşii erau constituiţi în societăţi speciale sau *bresle*, conduse de un *staroste*, cu scop de a se ajutà între ei la vreme de nevoie.

Ţăranii alcătuiau grosul populaţiunii muncitoare de pământ. In Muntenia se numiau mai mult *rumâni* şi în Moldova *vecini*. Toţi şi-au păstrat pământurile lor, unii cu de-

plină proprietate, iar alţii ca supuşi. Cei dintâi alcătuiau stratul ţăranilor liberi, *moşneni* (în Muntenia) sau *răzăşi* (în Moldova) şi în aceşti mici proprietari sta puterea ţărilor. Cei supuşi dădeau dijme proprietarului titular al pământurilor lor, fie el domn, boier sau mânăstire.

Mai erau şi prinşii din războaie sau streinii veniţi, colonizaţi în sate zise *slobozìi*.

Mai jos de toate aceste clase sociale erau *ţiganii*, veniţi din India odată cu Tătarii ca robi ai acestora. Unii erau *robi* trăind în «sălaşe» sau «bordeie» prin ţigănìi domneşti, mânăstireşti ori boiereşti. Alţii erau nomazi, zişi *lăieţi*.

2. Starea economică — Ocupaţiunea principală a locuitorilor erà lucrarea pământului, podgoritul şi creşterea vitelor. Mai erau apoi ca izvoare de bogăţie şi albinăritul, pescuitul, pădurile şi ocnele de sare.

Comerţul se făceà mai ales de streini — Saşi, Germani, Armeni, poate şi Evrei — şi prea puţini de neguţători români. Centrele comerciale străine, în legătură cu principatele, erau: *Sibiul*, *Braşovul* şi *Bistriţa* din Ardeal; *Cracovia* şi *Lembergul* din Polonia; *Caffa* din Crimeia tătărească şi *Constantinopolul*. Se exportau oi, boi, vinuri, miere, ceară şi se importau din occident mai ales obiecte de îmbrăcăminte şi arme, iar din orient diferite articole turceşti şi tătăreşti, ca mirodenii şi stofe scumpe. Locurile de intrare şi eşire erau mai ales *Brăila* şi *Cetatea-Albă*, care se legau prin «drumuri de ţară» cu toate târgurile şi cu trecătorile în Ardeal ori în Polonia. Afacerile comerciale interioare se întreţineau şi se dezvoltau mai ales de târgurile săptămânale (oboare) şi de bâlciuri (iarmaroace). Monede de schimb erau: ori cele bătute de domni din argint *(ducaţi)* şi aramă *(bani* sau *şalăi)*; ori cele din ţările vecine, ca *perperi* şi *aspri* bizantini, bulgăreşti şi sârbeşti, *galbeni (ughi)* împărăteşti şi polonezi, *zloţi* tătăreşti, *groşi* polonezi, *florini* şi *denari* ungureşti, *ruble*, *taleri*, etc.

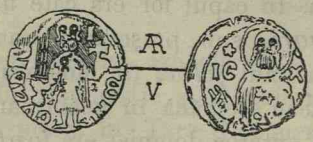

Monedă muntenească

Ca produse industriale erau cele casnice (ţesături, cusături) precum şi micele meşteşuguri şi morile.

Contribuţiunile erau puţine, căci nu erà trebuinţă de mari cheltueli publice. Afară de diferitele lucrări (zidiri de cetăţi, faceri de poduri, etc.), de daruri de rechiziţie la nevoie (cai, boi, etc.) şi de gloabe (amenzi), singurile dări erau: *birul*, pentru haraciu ce se plătià de ţărani şi *zeciuiala* (dijma) din producte (oierit, găletărit, vinăriciu, etc.), ce erà pusă şi pe boieri.

Altă monedă muntenească

Monedă moldovenească

3. Viaţa culturală şi socială; obiceiul pământului. — In privinţa vieţii culturale numai *biserica* da orecare impuls. De aceia se clădiau o mulţime de locaşuri sfinte, înzestrându-se cu nenumărate odoare, care de care mai meşteşugit lucrate. Mare progres intelectual însă nu se făceà. Tot ce se scrià atunci erau manuscrise slavone bisericeşti, iar singurile şcoale erau cele de slavonie de pe lângă biserici şi mânăstiri. Spiritul românesc şi limba românească se dezvoltau doară numai prin producţiuni populare.

Viaţa socială erà aceiaşi dela domn până la ţăran, fără urme de vre-o influenţă străină. Erà o viaţă ţărănească, simplă, sărăcăcioasă, atât în legăturile de familie, cât şi în petreceri, în moravuri, în virtuţi şi în îndeletniciri. Din punctul de vedere însă al portului şi traiului, erà o deosebire şi existau înrâuriri streine. Numai ţărănimea îşi păstrà datinile de îmbrăcăminte şi de locuinţă dela strămoşi. Domnul însă, boerii ori neguţătorii bogaţi se luau, şi într'o privinţă şi într'alta, după streini, mai ales după Bizantini.

Legi scrise nu aveau ţările române, ci numai nişte principii juridice transmise prin tradiţie, multe şi dela Romani, numite *obiceiul pământului*. Dispoziţiile principale ale acestui obiceiu erau următoarele: criminalul puteà să-şi răs-

cumpere pedeapsa prin bani către victimă sau către ai victimei; stăpânul moşiei, unde se găseà vr'un om ucis şi ai, cărui omorâtori nu se dovedeau, pierdeà moşia (*duşegubina* = plata sufletului); singura pedeapsă, şi pentru tâlhari şi pentru ucigaşi, erà moartea; înstrăinarea moşiei nu se puteà face până nu se întrebau rudele; copiii moşteniau egal, cu condiţie ca fetele să fie socotite ca «ficiori» şi ca nici unul să nu-şi fi luat partea sau zestrea mai înainte; averile streinilor se moşteniau de domn în lipsă de fii ai decedatului; streinii se împământeniau, fie prin boierie, fie prin căsătorie cu o pământeancă; în fine pentru judecarea neînţelegerilor se întrebuinţau martori sau *jurători*, câştigând cel ce aduceà mai mulţi.

4. Armata. — Oştire propriu zisă nu aveau principatele. Doar boierii — «oastea cea mică» — aveau îndatorirea să se prezinte odată pe an, călări şi înarmaţi, pentru *cercetare*. Şi doar dacă ceva mai târziu s'o înfiinţat o *strajă permanentă* a domnului, din câteva sute de călări şi pedeştri plătiţi. Încolo, în vreme de primejdie, toţi locuitorii în stare de luptă porniau în *cete* — «oastea cea mare» — contra duşmanului, fiind chemaţi prin focuri aprinse pe dealuri.

Cetele erau un fel de «unităţi», dar fără să fie la fel alcătuite şi fără să aibă un număr fix de oameni. Ele erau cam următoarele:

Boierii («Curtea») şi *curtenii* («vitejii»), adică cetele călăreţe ale boierilor dela Curte şa ale celor dela ţară, boieriţi de către domni. In deosebi în Muntenia aceste cete formau temelia oştirii. Iar mai târziu, în ambele principate, curtenii predominau rostul războiului. Aceste cete se înarmau şi se întreţineau pe propria lor cheltuială.

Tărănimea («Ţara») sau *voinicii* («feciorii»), adice cetele pedestraşe de ţărani — şi chiar de târgoveţi — care, în deosebi în Moldova, jucau rol de frunte şi din care se recrutau curtenii în urma unor isprăvi militare. Această pedestrime pe lângă o leafă (jold) primià şi arme.

Oastea în dobândă sau *hânsarii*, adică cetele călăreţe neregulate întrebuinţate numai pentru prădat.

Ostaşii se împărţiau pentru lupte de obiceiu în 3 corpuri, zise *pâlcuri* sau *străji*. Ei mergeau tăcuţi, fără trâmbiţe ori tobe, cu călărimea şi domnul în frunte şi cu pedestrimea pe delături. Se luptau minunat, deşi nu prea aveau rânduială formală. Ca arme întrebuinţau mai ales cele ce serviau pentru lupta de corp la corp: ghioage, ciomege, coase, topoare, ţăpoaie, etc. In loc de puşti erau arcurile cu săgeţi, arma cea mai preţuită de Români. Iar pe lângă acestea se mai folosiau de: lănci, scuturi, platoşe, săbii, pumnale. Se mai întrebuinţau şi tunuri («bombarde») de lemn, legate cu cercuri de fier şi numite *puşti*, din care se aruncau ghiulele mari de piatră.

VII

Starea Românilor de peste munţi dela venirea Ungurilor până în secolul XVI

1. Starea Românilor de peste munţi în acest timp.— Căzând sub Unguri, fie dela venirea acestora, fie dela cucerirea Transilvaniei, Românii fură lăsaţi câtăva vreme a trăi ca şi în trecut.

Nu trecù însă mult şi stăpânirea ungurească ajunse foarte apăsătoare. De îndată ce regatul devenì mai trainic, un şir de persecuţiuni politice şi religioase se porniră contra Româniler. Astfel: li se răslușiră şi confiscară pământurile, li se ştirbiră şi desfiinţară drepturile, li se opri până şi credinţa ortodoxă ca unor «închipuiţi creştini». Parte din cnezi trecură la catolicism pentru a-şi puteà păstrà privilegiile şi moşiile, se maghiarizară şi deveniră astfel asupritori, după cum erau şi stăpânitorii.

Această nenorocită stare se completă prin întroducerea feudalismului apusean şi prin stabilirea de colonii streine printre Români. Aşezarea acestora fu cu atât mai păgubi-

toare, cu cât regii ungureşti încărcau pe streini cu nenumărate privilegii. Incă din timpul lui Ştefan I începură a se aduce grăniceri unguri, *Săcuii*, prin părţile de răsărit ale ţării, numite *Scaunele Săcueşti*. Géza II (sec. XII) şi Andrei II (sec. XIII) aduseră din Ţările-de-jos coloni Flamanzi, aşezându-i prin părţile Sibiului, Braşovului şi Bistriţei Aceştia, numiţi mai apoi *Saşi* (Sachsen), căpătară pe lângă pământuri şi cea mai mare parte din drepturile autonome foste ale Românilor. Ba încă Andrei II mai dăruì şi *Cavalerilor Teutoni* pământuri, anume ţara Bârsei din jurul Braşovului şi ţinuturile Bistriţei şi Rodnei, dându-le pe deasupra privilegii nepotrivite cu interesele române.

2. Răscoalele Românilor. — Românii nu puteau suferì în tăcere ca Maghiarii, Săcuii şi Saşii, să-i desmoştenească şi de pământ şi de drepturi. De mai multe ori ei încearcă să scape de toate aceste nedreptăţi prin sângeroase răscoale. Mai ales aceste încercări deveniră mai dese, când se strecurară şi în populaţia ungaro-ardeleană învăţăturile religioase-sociale ale *Husiţilor*.

Astfel în 1437, pe timpul lui Sigismund, episcopul catolic al Transilvaniei, *Gheorghe Lepeş*, care neîngrijise a se adunà plata dijmei pe timp de trei ani, cerù deodată suma întreagă. Această hotărâre îngreuitoare apăsà şi pe ţăranii români, cari erau impuşi pe nedrept la dări în bani către biserica catolică. Ei neputând plătì, se rostì asupră-le interdictul. Aceasta fu prilej pentru ţăranii români şi unguri, înfrăţiţi, să se răscoale, apucând armele contra asupritorilor lor nobili, fie laici, fie clerici.

Răsvrătiţii se adunară în mare număr pe muntele *Bobâlna* (ţinutul Solnocului) din nordul Transilvaniei şi trimiseră o delegaţie la nobili, cerând vechile libertăţi. Nobilii însă măcelăriră pe trimişii poporului. Atunci «blestemaţii de ţărani» se deteră la crude acte de răzbunare şi un sângeros războiu se deschise între ei şi nobili. Aceştia, surprinşi nepregătiţi, se prefăcură că primesc cererile răsculaţilor. Ţăranii recâştigară astfel dreptul de a se adunà odată pe an pe muntele

Bobâlna, unde să-şi spuie păsurile şi să supraveghieze împăciula făcută. Indată după aceasta însă nobilii Saşi, Săcui şi Maghiari făcură «legătura celor trei naţiuni» — *uniotrium natiorum* — ceeace reaprinse războiul. Transilvania fu în mare parte arsă şi pustiită. Dar în faţa a trei puteri unite, ţăranii români fură siliţi a se plecà şi a primì noui umiliri.

Nu mult în urmă împăratul Germaniei, ce erà şi rege al Ungariei, dădù voie ţăranilor să se mute de pe o moşie pe alta, plătind insă dările. Cu această dată coincide şi numirea lui Ioan Corvin de Hunyady ca guvernator sau voevod al Transilvaniei. In tot acest răstimp, probabil că starea Românilor fu mai uşurată.

Pe vremea lui Mateiu Corvin, fiul lui Hunyady, Românii mai făcură o răscoală (1480), câştigând scutirea de dijme către biserica catolică.

Mai generală şi mai înfricoşată devenì răzvrătirea ţăranilor români şi a celorlaţi în 1514, sub regele *Vladislav V Iagello*, când nobilii aveau o mare putere. Deşi ea se petrecù mai mult în Ungaria proprie, avù însă efect şi asupra Transilvaniei. Ori şi cum rolul Românilor în această mişcare fu foarte mare.

Răscoala se începù sub formă de cruciadă contra Turcilor. Ungurii erau în pace cu aceştia, totuşi voiau să se folosească de turburările lor lăuntrice, pentru a ridicà o armată creştină împotrivă-le. Puterile celelalte însă, şi Papa mai ales, nu participară. Atunci şi Ungaria se hotărî a nu atacà făţiş pe Turci, ci numai a încurajà adunarea unei oştiri cruciade papale. Aceasta se făcù din poporul de jos, nobilii declarându-se împotrivă-i.

În primăvara anului 1514 oştirea se adună la Pesta, sub conducerea popularului *Gheorghe Săcuiul* sau *Dózsa* (Doja), cavaler din ţinutul Temişoarei, precum şi în alte centre. Mai târziu nobilii, temându-se să nu le fugă toţi ţăranii şi să le rămână astfel holdele nelucrate, îi opriră de a se mai înrolà, siliră cu forţa pe cei plecaţi a se reîntoarce pe moşii, în fine dobândiră oprirea cruciadei.

Faţă de aceste străgăniri, ţăranii şi şeful lor se hotărîră să întoarcă împotriva nobililor armele pregătite pentru expediţie. Dózsa se îndreptă spre Tisa, chemând pe toţi desmoşteniţii sub steagul lui răzvrătitor. Ţara ajunse în flacări şi primele împotriviri ale nobililor fură zdrobite de furia poporului. În fine Dózsa pătrunse în Crişiana şi apucă spre Mureş, pe când răscoala se întindeà în Maramureş, unde însă-şi nobilimea scăpătată o conduceà, precum şi în Transilvania. El fu proclamat «regele ţăranilor» şi grosul oştirii sale îl alcătuià populaţia română de prin aceste părţi. În cele din urmă se îndreptă spre *Temişoara*, unde erà adunată armata nobililor şi unde mai sosì în ajutor şi oştirea lui *Zápolya*, voevodul Ardealului. În lupta ce avù loc aci Iulie (1514), răsculaţii fură zdrobiţi, iar «regele» lor prins şi executat în cele mai groaznice chinuri. *Popa Laurenţiu*, conducătorul mişcării din Transilvania, fu tras în ţeapă.

După înăbuşirea răscoalei se decretă legiuirea zisă *verböcziană*, după numele celui ce a lucrat-o, juristul *Verböczy*, plină de noui asupriri şi îndatoriri. Ea erà completarea unui codice puţin anterior, *jus tripartitum*.

3. Urmările răscoalelor. — Toate răscoalele ţăranilor şi deci ale Românilor, căci ei formau majoritatea, nu avură rezultatul dorit. Mai ales după ultima revoluţie, care costase viaţa a 70 mii oameni, soarta lor devenì şi mai aspră.

Naţiunea română fu exclusă din rândul celor trei naţiuni pretinse pământene, iar religiunea ei nu fu primită printre religiunile recunoscute de lege. Toate drepturile politice şi religioase din vechime, până şi cele mai simple, fură răpite. Românii fură socotiţi ca venetici şi deci numai «toleraţi» vremelniceşte, atât cât le va plăceà aşa zişilor pământeni ai ţării. Ei nu aveau dreptul de a stăpânì moşii şi nici o altă avere nu le erà îngăduită, «afară de simbria pentru munca lor». Românii ajunseră a fi socotiţi numai ca hoţi, tâlhari şi vagabonzi, devenind astfel cu desăvârşire robiţi, *iobagi*.

Cu timpul lupta social-economică se transformă în luptă naţională. Nobilimea română, amestecată cu cea maghiară, îşi pierdù fiinţa şi limba ei naţională maghiarizându-se. La rân-

dul său ţărănimea română atrăgeà pe cea ungurească şi o absorbià romanizându-o. Aşà că supuşii şi asupriţii nefiind decât Români, mişcării lor i se dete şi un caracter naţional.

VIII

Ştefan cel Mare şi primele lui lupte

1. Urcarea pe tron. — *Ştefan cel Mare* (1457—1504), cel mai însemnat dintre urmaşii Muşăteşti ai lui Alexandru cel Bun şi unul din cei mai mari voevozi români, erà fiul lui Bogdan, cel ucis de Petru Aron. După omorîrea tatălui său el pribegise prin Polonia şi Ungaria. În 1457 cu ajutor dela Vlád Ţepeş şi înconjurat de toţi nemulţumiţii cu domnia ucigaşului său unchiu, pătrunse în Moldova. Petru fu luat pe neaşteptate. De aceeia Ştefan putù uşor să înlăture micile împotriviri dela *Dolješti* pe Siret (Roman) şi dela *Orbic* (Neamţu) şi să înainteze spre Suceava. Petru fugì în Polonia, iar Ştefan ajungând la capitală, pe câmpia «Direptate» de dinaintea cetăţei, fu recunoscut şi uns domn (Aprilie 1457).

Ştefan cel Mare

Prima grijă a tânărului domn fu de a atrage la el pe toţi boierii lui Petru Aron, ceeace şi izbutì încurând. Apoi vrù să câştige în parte-i şi pe Poloni şi pe Ardeleni. La nevoie se folosì şi de mână armată, făcând astfel ca fostul domn să fie izgonit şi din Polonia şi din Transilvania. In cele din urmă Petru Aron fugì la curtea tânărului rege ungur Mateiu Corvin. Printr'aceasta însă el se îndepărtă de graniţele Moldovei şi făcù astfel mai liniştit tronul lui Ştefan. Ba încă pentru mai multă siguranţă tânărul domn încheiă legături de vasalitate cu regele *Cazimir* al Poloniei, după ce căpătase înapoi Hotinul (1459).

2. Atacul şi luarea Chiliei. — După ce Ştefan îşi întărì situaţia şi se puse în stare de apărare, mai cu osebire prin zidirea şi înnoirea de cetăţi, se gândì şi la atacuri de însemnătate politică. Primul fu al *Chiliei* (1462), vechea cetate ce se găsià pe vremea aceasta în stăpânirea lui Vlad Ţepeş şi a suzeranului acestuia Mateiu Corvin.

Tocmai acum (1462) Turcii pregătiau expediţia în Ţara-Românească contra lui Vlad. Ei ameniţau printr'aceasta — odată cu Chilia — şi Cetatea Albă din vecinătate, care erà a Moldovei. De aceea Ştefan intră la gânduri. Neputând prevede rezultatul expediţiei plănuite, el se hotărî a preîntâmpinà pericolul pierderii celor două «chei sudice» ale Moldovei printr'o trecătoare alianţă cu Turcii. Astfel se amestecă în atacul Chiliei, sperând a-i rămâne lui această cetate şi a o păstrà astfel pentru Români şi deci pentru creştinătate. Dacă faţă de Ţepeş, fapta lui Ştefan erà un act de nerecunoştinţă, apoi aceasta se explică şi prin aceea, că domnul moldovean erà desgustat de cruzimele fostului său ocrotitor şi de aplecarea acestuia înspre Unguri, adăpostitorii lui Petru Aron.

Odată cu plecarea expediţiei turceşti spre Ţara-Românească pornì şi Ştefan cel Mare către Chilia. Acì sosise şi flota otomană, care aveà să bată oraşul dinspre apă, pe când Moldovenii aveau să-l lovească pe uscat. Asediul dură mai multe zile şi mai mulţi împresuraţi fură ucişi, dar nu se putù obţine nici un rezultat mulţumitor. Garnizoana ungaro-munteană

din cetate se apără vitejeşte. Turcii se întoarseră decimaţi, iar Ştefan, rănit la gleznă de o ghiuleà — rană de care nu s'a vindecat deplin până la moarte — trebuì să părăsească întreprinderea. Aceasta fu întâia din cele două înfrângeri suferite de domnul moldovean în viaţă-i.

Ştefan însă nu se puteà lipsì de stăpânirea acestei cetăţi. Încurajat şi de Poloni, el începù un nou atac împotriva ei (Ian. 1465). Timpul era potrivit, căci acum şi Ungurii şi Turcii erau ocupaţi aiurea, iar în cetate erà numai o garnizoană muntenească. De astădată izbutì a-şi ajunge ţinta numai în câteva zile. Şi astfel Chilia scăpă de a fi cuibar unguresc ori turcesc în preajma Moldovei. Ştefan se grăbì totuşi a liniştì pe Turci, trimiţând soli cu bogate daruri la sultan şi făgăduindu-i o apropiată închinare.

3. Lupta cu Mateiu Corvin la Baia. — Atitudinea duşmănoasă a lui Ştefan faţă de Mateiu Corvin, în toate împrejurările şi mai ales cu prilejul unei recente răscoale săseşti, precum şi închinarea-i către Poloni şi «linguşirea-i» către Turci, hotărî pe regele ungur să facă o năvălire în Moldova. Totdeodată voià să pună în tronul acestei ţări pe Petru Aron.

După pătolirea răscoalei ardelene, el intră prin surprindere în Moldova pela Ghimeş (Nov. 1467). După ce trecù cu multă greutate pasurile munţilor, ajunse la Târgu-Trotuşului, de acì la Bacău şi apoi la Roman, pe care le arse. În urmă se îndreptă spre Neamţu. Peste tot erà pustiu şi oştirea lui Ştefan nu se vedea nicăiri. În sfârşit poposì la târgul *Baia* (Suceava), de unde se deschideà drum mai uşor spre capitala ţării. Acì fu lovit de Ştefan, pe când nici nu se gândià la una ca aceasta, într'o noapte dela mijlocul lui Decemvrie. Ungurii, surprinşi in petreceri, fură bătuţi groaznic. Ei luară fuga spre munţi, fără tunuri, fără cară şi fără bagaje, urmăriţi de Moldoveni. Voevodul Ardealului pierì. Însuşi regele Mateiu căpătă trei rane în spate şi abià putù scăpà în ţara lui.

Ştefan nu se potolì. El reînnoì legăturile de prietenie cu Polonii, împotriva şi a Ungurilor şi a Turcilor, apoi pătrunse

în Scaunele Săcueşti (1469). Aci răzbună prin prădăciuni cumplite pustiirea Moldovei şi prinzând prin vicleşug pe Petru Aron îi tăiă capul.

4. Luptele cu Tătarii şi cu Radu cel Frumos. — Puţin după întoarcerea sa din Ardeal, Ştefan avù să pedepsească o năvală a Tătarilor dela Volga, cari pătrunseseră în ţară şi o

Lupta dela Baia

jefuiseră cumplit. Ciocnirea hotărâtoare avù loc în codrii la *Lipinţi*, aproape de Nistru, în ţinutul Sorocei (Aug. 1469), tocmai pe când barbarii se întorceau încărcaţi de robi şi prăzi. Ei fură zdrobiţi. Printre cei prinşi fură şi fiul şi fratele Hanului, cu cari Ştefan se purtă, zice-se, crud.

Încurajat de toate aceste izbânzi, Ştefan începù lupte cu Radu cel Frumos din Ţara-Românească. Vroià să pedepsească pe acel nedemn vasal turcesc, pentru-că pusese la cale, în

unire cu suzeranii săi Turci, năvălirea Tătarilor şi apoi ţineà să aibe în Ţara-Românească un domn devotat scopurilor sale politice. Aşa el prădă şi strică Brăila (Febr. 1470).

Radu răspunse la atacul vecinului său, năvălind şi el în Moldova. Fusese îndemnat la acestă faptă îndrăzneaţă şi de unii boieri moldoveni nemulţumiţi. Ştefan mai întâiu liniştì lucrurile la el în ţară, pedepsind crud pe trădători.

Lupta cu Tătarii

Apoi se aruncă asupra lui Radu şi îl întâmpină la *Soci* (Bacău). Aci se dete o crâncenă bătălie, în care Ştefan eşì biruitor (Mart. 1471).

Radu nu se astâmpără, ci se pregătì de noui lupte. In vederea acestora el căută să-şi întărească ţara, ridicând din nou *Cetatea Crăciuna* la hotar pe Milcov, *Cetatea Teleajenului* pe râuleţul cu acelaşi nume lângă Văleni şi *Cetatea Dâmboviţei* pe Dâmboviţa de jos în preajma capitalei sale *Bucureşti*. Ştefan la rându-i erà arzător de a lovì pe Radu şi de a-l scoate chiar din scaun. Aceasta cu atât mai mult o

dorià, căci aveà la îndemână pe un dănesc, *Basarab cel Bătrân*, poreclit *Laiotă* (diminutiv din Vlad, nepot natural de fiu al lui Dan. Dar gândul său şi-l îndeplini voevodul moldovean numai în 1473, când Turcii erau obosiţi de războiul lor din Asia contra Perşilor. Noua luptă se dete la vadul râului Râmnicul-Sărat, loc cunoscut sub numele de *Cursul Apei* (Nov. 1473). Radu fu iarăşi biruit şi fugì la Bucureşti şi de acì la Turcii din Giurgiu. Ştefan îl urmărì, intră în capitală şi aşeză în scaun pe omul său, *Laiotă*, iar peste 3 zile se retrase ducând cu sine pe soţia şi pe fiica lui Radu cu toate averile ior.

Laiotă însă peste o lună fu alungat de Turci, cari restabiliră pe Radu şi pustiiră Moldova până la Bârlad. Dar şi Laiotă revenì cu ajutor dela Ştefan şi în ciocnirea ce avù loc Radu murì. Domnul moldovean însă nu se putù bucurà de această izbândă, căci nevrednicul Laiotă, temându-se de Turci, se plecă lor. Ştefan vroì să-l scoată numai decât din scaun şi să-l înlocuiască cu *Basarab cel Tânăr*, fiul dar şi duşmanul lui Laiotă. Planul său fu însă zădărnicit de groaznicile lupte, ce trebuì să înceapă cu Turcii.

IX

Luptele lui Ştefan cel Mare cu Turcii

1. Lupta dela Rahova sau Podul Înnalt. — Turcii ţineau să aibe pe Ştefan vasal şi mai ales să-i cuprindă Chilia şi Cetatea-Albă. O ciocnire între domnul moldovean şi Turci erà dar de neînlăturat. Aceasta devenise şi mai învederată în urma amestecului neîncetat al lui Ştefan în Ţara-Românească. De aceea şi duşmanii Turcilor, anume creştinii, mai ales Veneţienii, precum şi *Uzun Hassan* (Hassan cel Lung) şahul Persiei, se puseră în legături cu Ştefan.

Ciocnirea aşteptată se întâmplă numai după terminarea războiului aziatic dintre Turci şi Perşi. In toamna anului

1474 Mohammed II cerù lui Ştefan: să-i cedeze Cetatea Albă şi Chilia şi să-i plătească tributul pe trecut şi de acum înainte. Domnul refuză. Atunci eunucul *Soliman Beglerbegul*, comandantul oştilor turceşti europene, trecù Dunărea pe la Nicopol cu vre-o 100.000 ostaşi. Mai luă cu sine şi mii de ţărani bulgari pentru drumuri, precum şi multe provizii. Laiotă, domnul Ţării-Româneşti, fu silit la rândul lui să-l ajute.

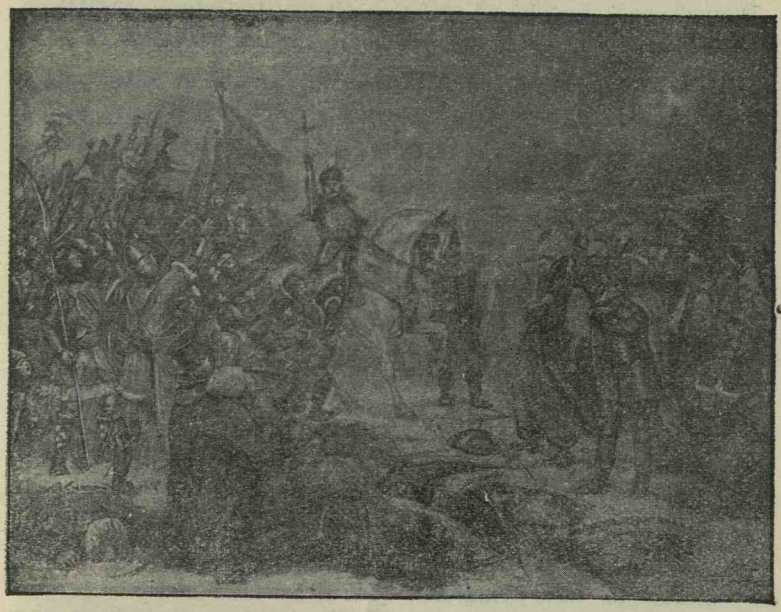

Lupta dela Podul-Înnalt

In acelaşi timp cele două cetăţi moldovene dela Marea Neagră se predeteră dela început Turcilor.

Ştefan după ce retrăsese populaţia spre munte şi în părţile de nord, pustiise ţara în jos. Apoi cu vre-o 40 mii de moldoveni, puţini Săcui şi Unguri şi câţiva Poloni aşteptă pe duşman în zmârcurile Bârladului, în apropierea drumului mare dintre Siret şi Prut. Acolo la locul numit *Rahova*, aproape de *Podul-Înnalt* (Cănţălăreşti-Vaslui), avù loc lupta

(10 Ianuarie 1475). Prinşi din mai multe părţi într'o vale îngustă şi mlăştinoasă, flămânzi şi îngheţaţi de frigul umed al dimineţei ceţoase de iarnă, Turcii fură cu toţii buimăciţi. După o scurtă şi nenorocită bătălie, înţelegând grozăvia situaţiei în care se găsiau, ei luară fuga. Moldovenii îi goniră din urmă trei zile, până la Dunăre, desăvârşindu-le nimicirea.

Ştefan vestì Papei, regilor vecini şi altor principi din Europa biruinţa sa. Pe unii din aceştia chiar îi împărtăşì din steaguri, muniţiuni şi prinşi. In acelaşi timp răsplătì pe voinicii săi şi ordonă posturi şi rugăciuni de mulţumire.

2. Lupta dela Valea-Albă sau Războieni. — Înfrângerea dela Rahova fu una din cele mai mari suferite până acì de Turci şi produse la Constantinopol o mare durere. De aceea Mohammed II, îndârjit, pregătì chiar in vara aceluiaşi an o mare expediţie de răzbunare, trimiţând o formidabilă flotă spre cetăţile sudice ale Moldovei. Ştefan prevăzând aceasta se împăcase cu Matei Corvin — dela care şi căpătase, ca adăpost în Ardeal, Castelul *Ciceul* (Csicsóvár) în epropiere de Dej şi *Cetatea-de-Baltă* (Küküllövár) pe lângă Blaj, cu mici ţinuturi în jur — şi ceruse, în zadar însă, ajutor dela Cazimir al Poloniei. Apoi întărise Cetatea-Albă, iar Chilia o dărâmase şi zidise alta pe ţărm, în faţa celei vechi, *Chilia nouă* sau *moldovenească*. Din fericire însă flota turcă mai reducându-se în lupta cu alte cetăţi dela Marea-Neagră, atacul asupra nouei Chilii şi Cetăţei Albe fu respins.

Numai în vara următoare (1476) se făcù marea expediţie de «pedepsire» contra Moldovei. Însuşi bătrânul şi bolnavul Mohammed II o conduse. Ştefan se grăbì să ceară din nou bani şi oaste dela creştini, dar nu se alese decât cu laude şi făgăduieli. De altmintrelea şi puţinii bani ce veniau din Apus îi luà Corvin, dându-se drept conducătorul campaniei contra Turcilor. Şi în acest timp Turcii înnaintau. Flota lor se îndreptase asupra celor două cetăţi dela Mare, iar armata de uscat cu sultanul apucase spre Moldova prin Dobrogea. Laiotă merse in ajutorul stăpânului său. Totdeodată şi Tătarii, cari se supuseseră Turcilor, aveau să treacă Nistrul.

Pe când se respingeau primele atacuri turceşti şi tătăreşti dela Chilia şi Cetatea-Albă, Ştefan ieşise întru întâmpinarea Turcilor aproape de Dunăre la Isaccea. Acì stingherì mult timp trecea păgânilor. In cele din urmă însă aceştia izbutiră să se reverse asupra Moldovei şi apucară pe partea dreaptă a Siretului. Tot atunci vre-o 30.000 Tătari pătrunseseră în ţara de sus şi, după ce jefuiseră totul, se întorseseră tot aşà de vijelios precum veniseră. In faţa tuturor acestora, domnitorul pe de o parte fu silit să dea drumul voinicilor săi ţărani spre a se îngrijì de familiile şi avutul lor; iar pe de alta se retrase cu toată «curtea» şi vitejii lui (vre-o 10.000 ostaşi), spre munţi, pustiind şi arzând totul. In cele din urmă el se adăpostì într'o vale strâmtă din codrii Neamţului, lângă apa zisă *Valea-Albă* sau *Pârâul-Alb* (în vecinătatea satului *Răsboieni)*, unde se întărì. Acì se dete marea luptă (26 Iulie 1476). Cu toată vitejia desfăşurată în această neegală bătălie, Moldovenii fură striviţi de mulţimea vrăşmaşilor. Floarea boierimei se stinse, iar Ştefan fugì în inima munţilor, înfrânt pentru a doua oară în viaţa lui. Ţara căzù pradă ordiilor turceşti : Suceava fu arsă, Neamţul şi Hotinul luate, iar un fiu al lui Petru Aron fu scos ca domn.

Mohammed nu se folosì însă de victorie. Soldaţii săi cădeau de foame, căldură şi oboseală; cadavrele infectau aerul, producând felurite boli; toate celelalte cetăţi moldoveneşti se ţineau tari; iar o parte din flotă fusese distrusă de furtuni. In acelaşi timp Ştefan îşi înfiripà o nouă oaste, iar creştinii de peste hotare se mişcau. *Ştefan Báthory*, voevodul Transilvaniei, având cu sine pe Vlad Ţepeş liberat din închisoarea ungurească, se apropià de Moldova. Toate acestea făcură pe Sultan să se retragă. El trecù Dunărea în mare pripă, urmărit şi hărţuit într'una de Ştefan. Fu o «fugă ruşinoasă».

3. Luptele cu Laiotă şi Ţepeluş.—Ştefan consfinţì izbânda sa prin năvălirea în Ţara-Românească, dimpreună cu Báthory care intră pe la Bran. Laiotă fu învins şi fugì peste Dunăre (Nov. 1476), iar domnia o luă a doua oară Ţepeş. Peste câteva luni însă Laiotă se întoarse cu ajutor turcesc, ucise pe Vlad într'o încăerare lângă Bucureşti şi-i ocupă scaunul.

Ştefan, care nu puteà să ierte pe «spionul şi unealta Turcilor», îl lovì din nou (Nov. 1477) şi-l înlocuì cu Basarab cel Tânăr. Acesta, cunoscut mai mult sub numele de *Ţepeluş* —fiindcă îi plăceà şi lui să tragă în ţeapă —, trăì la început bine cu creştinii. Mai târziu însă trecù şi el pe partea Turcilor, călăuzind mai multe expediţii păgâne în Ardeal şi în Moldova. Din această pricină şi Ardelenii şi Ştefan vroiau să-l izgonească. Domnul Moldovean o şi făcù, folosindu-se de perioada de nelinişte pentru Turci, ce urmă morţei lui Mohammed II. El atacă pe Ţepeluş în şesul *Râmnicului-Sărat*, unde-l zdrobì (Iulie 1581). Invinsul fugì şi, după ce câtva timp mai încercă forţa armelor, fu ucis de boierii de peste Olt, unde se refugiase. In locu-i rămase domn *Vlad Călugărul*, un fiu natural al lui Vlad Dracul, care fusese adus de Unguri. Apoi Ştefan alipì definitiv, cu învoiala boierilor munteni, ţinutul *Putna* dimpreună cu cetatea Crăciuna, pe care o ocupase în luptele anterioare. De atunci apa *Milcovul* fu hotar între cele două ţări.

4. Pierderea Chiliei şi Cetăţei-Albe; pacea cu Turcii.— Turcii nu puteau renunţà la gândul de a cucerì cele 2 cetăţi sudice ale Moldovei, reîntărite în urmă de Ştefan. In acest scop *Baiazid II*, fiul şi urmaşul lui Mohammed, pornì o mare expediţie împotriva lor în vara anului 1484. Tătarii deteră un mare contigent şi tot astfel şi Vlad Călugărul al Munteniei, silit de Turci. Ştefan fu atacat fără veste.

Chilia — «cheie şi poartă la toată ţara Moldovei, Ungariei şi a Ţării dela Dunăre»— fu atacată şi luată mai întâiu, cu toată împotrivirea vitejească a orăşenilor şi a garnizoanei (Iulie). Aceaşi soartă avù şi Cetatea-Albă (Akkerman pe turceşte) — «cheie şi poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tătaria şi toată Marea Neagră» — a cărei împotrivire fu mai mică (August). Ambele cetăţi fură drese din nou, ba încă Turcii reparară şi vechea Chilie pentru ori-ce eventualitate.

Prin pierderea lor Moldova fu greu lovită şi Ştefan gândì să înceapă cu Turcii crâncene lupte de răzbunare. El nu

puteà aveà ajutor decât doară dela Poloni, căci Ungurii erau încurcaţi în lupte cu Germania. De aceea merse în persoană la *Colomeia* (Sep. 1485), ca să se închine bătrânului Cazimir, căci până acì închinarea se făcuse prin delegaţi. Şi aşà izbutì (1485—1486) să respingă 2 expediţiuni turceşti ale begilor dela Dunăre, însoţiţi de un pretendent, fiu al lui Petru Aron.

Intre acestea însă Cazimir umblà să se împace cu sultanul. Pe de altă parte Ungaria încetase luptele cu Turcii încă înainte de căderea Chiliei şi Cetăţei-Albe. Prin urmare Ştefan n'aveà să mai spere nimic dela aceşti vecini şi duşmănia lui contra Turcilor îi sleiau puterile fără de rost. Incheiă şi el dar pace cu Turcii, îndatorându-se a plătì tributul statornicit de Petru Aron şi a da ca ostatec pe fiul să mai mare *Alexandru* (1489).

X

Luptele lui Ştefan cel Mare cu Polonii şi moartea lui

1. Ruperea legăturilor cu Polonia; ocuparea Pocuţiei. — Ştefan căutase a fi în bune relaţiuni cu Polonii, iar prin luptele-i cu Turcii el fusese de atâtea ori scut de apărare acelora. In schimb însă domnul moldovean nu căpătase dela «suzeranii» săi decât vorbe goale, făgăduieli deşarte ori nepăsare. Nici când Turcii deteră lovitura de moarte Moldovei, prin luarea Chiliei şi Cetăţei-Albe, Polonii nu fuseseră mai de ispravă. Ba mai mult: tocmai acum ei se împăcară cu păgânii. Şi aşà «atletul lui Crist» — cum numià Papa pe Ştefan—fu silit în cele din urmă să se deà birnic Turcilor.

Lucrurile acestea nu puteau mulţumì pe Ştefan. Relaţiunile moldo-polone începură deci a se răcì încetul cu încetul până ajunseră la ostilităţi.

Ruperea legăturilor dintre Polonia şi Moldova se dete pe faţă cu prilejul certurilor ivite pentru tronul Ungariei. Acolo murise Matei Corvin (Aprilie 1490) şi pe moştenirea coroanei sale se certau: *Vladislav*, fiul regelui Cazimir al Poloniei şi *Maximilian de Austria*, fiul împăratului german Frederic III. In aceste certuri se amestecă şi Ştefan, numai ca să se deà pe partea lui Maximilian — dela care chiar căpătă mari puteri în Ardeal — şi ca să fie în contra pretendentului polon.

Ba încă lucrurile fură împinse mai departe.

Ştefan îşi puse în minte tocmai acum se reîntregească Moldova cu teritoriul Pocuţiei, pierdut pe timpul certurilor dintre urmaşii lui Alexandru cel Bun. Astfel folosindu-se de luptele din Ardeal, de bătrâneţea lui Cazimir şi de continuele prădăciuni ale Tătarilor şi Ruşilor — cu al căror ţar se încuscrise domnul moldovean — în Polonia, Ştefan pătrunse în Pocuţia (vara 1490) şi ocupă mai multe cetăţi.

E drept, că în ceace priveşte amestecul său în Ungaria, Ştefan încercă o înfrângere, de oarece tronul lui Corvin rămase definitiv lui Vladislav. Dar faptul acesta n'avù nici o urmare cu privire la cuceririle moldovene din Pocuţia, căci alte împrejurări siliră pe Poloni să nu poată luà nici o măsură contra Moldovei. Anume murise Cazimir (1492), ceeace aduse o despărţire a Lituaniei de Polonia. Iar pe de altă parte Tătarii nu încetau cu jafurile lor în acea ţară. Aşà că toate acestea păstrară Moldovei cuceririle făcute.

2. Expediţia Polonilor în Moldova; codrul Cozminului. — Polonii însă aşteptau clipa de răzbunare cu mare nerăbdare. Tânărul lor rege, fiul şi urmaşul lui Cazimir, *Ioan Albert* începuse preparativele de luptă încă dela venirea lui pe tron. Dar numai în 1497 găsì el prilej pentru a-şi îndeplinì gândul.

Certându-se cu Turcii şi propuindu-şi a face o mare Polonie până la Dunăre, Albert plănuià să ia mai întâiu cele două cetăţi dela hotarul sudic al Moldovei şi apoi să cuprindă chiar această ţară. Vroià însă să înşele buna credinţă a lui

Ştefan şi a tuturor, anunţând numai o expediţie pentru reluarea Chiliei şi Cetăţei-Albe. Ştefan mirat şi bănuitor îl încunoştiinţă printr'o solie curtenitoare, ca să-şi treacă armata spre Dunăre numai prin valea Nistrului, ţara fiind destul de sărăcită şi pustiită de atâtea năvăliri. Totdeodată asigură pe rege.

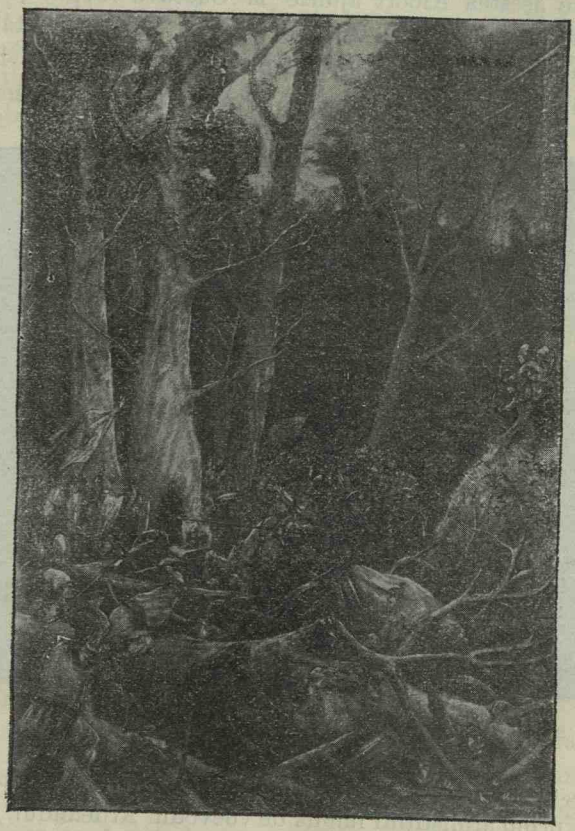

Lupta din Codrul Cozminului

că la timp va venì şi el pentru a luptà contra Turcilor. Albert însă nu dete nici un răspuns, oprì pe soli şi apucă cu 80 mii oşteni şi 40 mii glotaşi direct spre Pocuţia (Aug. 1497). Când ajunse la graniţa Bucovinei, puse în lanţuri pe

soli şi-i înapoiă în Polonia, iar el se îndreptă spre Suceava. Războiul erà dar ca şi declarat. Ştefan lăsă o garnizoană în Suceava, iar el se retrase la Roman, pe care îl întărise cu o cetate de piatră şi chemă la luptă pe voinicii săi, pe Ardeleni şi pe Turcii cetăţilor dunărene.

Intre acestea Albert ajunse la Suceava (Sept.) şi începù a o bate cu tunurile, dar fără nici-un rezultat. Cetatea erà bine aprovizionată, iar garnizoana ei neadormită. După 3 săptămâni de asediu zadarnic, regele silit de foamete, de

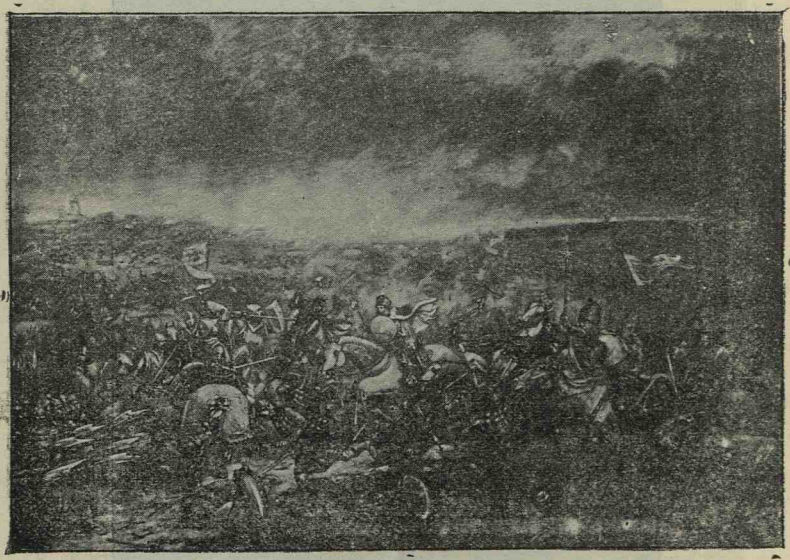

Lupta dela Lenţeşti

reaua stare a oştirii sale şi de frica unui atac turco-moldovean, primì armistiţiul impus de voevodul Ardealului, Dragfy, un coborîtor din neamul maramureşan al Dragoşeştilor. Acesta poate fără ştirea regelui său, Vladislav, fratele lui Albert alergase în Moldova să împiedice vărsarea de sânge creştinesc. In condiţiile tratatului se prevedeà, ca Albert să se reîntoarcă în Polonia tot pe unde venise. Această condiţie însă erà greu de ţinut. Oştirea polonă neavând hrană tre-

buià să prade alte locuri, decât pe cele jefuite la venire, Apoi Albert erà zorit să scape în ţara sa pe un drum cât se va puteà mai scurt.

De aceea cu oastea sa obosită, el însuşi fiind bolnav, regele apucă deadreptul spre *Codrul Cozminului* (lângă Cernăuţi). Ştefan mulţumit, că Polonii s'au încurcat prin păduri, râpi şi poteci prăpăstioase, hotărî să-i lovească. Moldovenii. tăiară copacii din numitul codru, aşà ca d'abià să se ţină, iar când Polonii fură în mijlocul lui, îi prăvăliră asupră-le. Iar în mijlocul îngrozitorului huet şi al nepomenitei zăpăceli, Ştefan îi atăcă din toate părţile (26 Oct. 1497). Nimicirea lor fu completă. Întreaga nobilime rurală *(şleahta)* pierì şi bogate prăzi de arme şi bagaje fură luate. Vre-o 10 mii de prinşi, se zice, că au fost înjugaţi la plug şi puşi aşà să are o câmpie întinsă, unde apoi sămănându-se ghindă a crescut *Dumbrava-Roşie.*

Ajutoarele venite din Polonia fură şi ele sfărâmate la *Lenţeşti,* mai sus în ţara Sepeniţului, de vornicul *Boldur.*

Ştefan însă nu se mulţumì numai cu această izbândă. Dorind a răzbunà pustiirea Moldovei, el nu împedică corpuri tătăreşti şi turceşti de a prădà ţara lui Albert. Ba încă el însuşi o jefuì cumplit până dincolo de Lemberg (1498), de unde luă un mare număr de prinşi.

3. Tratatul cu Polonii. — În cele din urmă mijlocirea regelui Ungariei, care vroià să pregătească nişte lupte comune contra Turcilor, dete roadele dorite. In Aprilie 1499 să încheiă pace între Ştefan şi Poloni.

Tratatul acesta, unul din cele mai mândre ce Ştefan a încheiat vreodată, erà de o perfectă egalitate. Legăturile de vasalitate de mai înainte ale Moldovei dispăreau, Ştefan erà recunoscut ca domn de sine stătător, iar Ungurii şi Polonii se obligau a-i da ajutor contra vreunei lovituri turceşti sau într'o viitoare expediţie pentru reluarea Chiliei şi Cetăţei-Albe. La rândul lui şi domnul moldovean se îndatorà a ajutà pe creştini, când aceştia vor pornì asupra Turcilor.

Cu toată această pace, relaţiile moldo-polone nu fură sincer prieteneşti. Astfel când Ştefan mai încercă, prin vornicul Boldur, norocul contra celor 2 cetăţi dela Mare, el nu fu ajutat şi nu se alese decât cu urcarea tributului către Turci (1499). Apoi când murì Albert (Iunie 1501), fratele şi urmaşul acestuia, *Alexandru*, protestă contra stăpânirii moldovene în Pocuţia. Atunci deşì bolnav şi bătrân, «Moldoveanul», folosindu-se de luptele dintre Poloni şi Ruşii ortodoxi, ocupă statornic bucata de pământ în discuţie, «ţara bunicului său», şi declară că nu o va lăsà odată cu capul (Oct. 1502). Regele Poloniei cerù din nou intervenţia regelui Ungariei. Dar, înainte de a se stabilì o înţelegere, Ştefan murì.

4. Moartea lui Ştefan. — Încă din 1501 Ştefan erà bolnav de podagră. Cu toată îngrijirea medicală, fie a medicilor veneţieni, vestiţi pe atunci, fie a unora germani, sau a celor ai Hanului tătăresc, boala făceà progrese mari. In cele din urmă domnul ajunsese să nu-şi mai poată mişcà nici mâinile, nici picioarele. Această dărăpănare a vieţei mai erà prilejită şi de vârstă, de zbuciumări, de trecutele războaie şi de atâtea amărăciuni sufleteşti. Se mai întâmplă apoi ca în vara anului 1504 să se redeschidă şi rana căpătată la Chilia. Sfârşitul lui se apropiase.

Înainte însă de a murì Ştefan vrù să asigure urmarea la tron, aşà cu socotià că va fi mai bine pentru ţară.

Din căsătoriile sale nu rămăsese în viaţă decât un singur băiat, *Bogdan*, zis *cel Orb*, fiindcă pierduse un ochiu în lupte. Pe acesta dar voià Ştefan să-l lase în tron. Unii boieri însă sprijiniau pe un nepot al domnitorului, pe *Ştefan*, fiul lui Alexandru — cel mort ostatec la Poartă. Domnitorul pe patul de moarte fiind, puse de ucise pe cei ce nu voiau să-l asculte şi astfel asigură alegerea lui Bogdan, punând capăt unor noui certuri pentru tron.

Curând după aceea, la 2 Iulie 1504, Ştefan îşi dete duhul, după o domnie de 47 ani. El fu îmmormântat în *Mănăstirea Putna* (Bucovina), în partea dreaptă de lângă altar.

XI

Starea lăuntrică a Moldovei sub Ştefan cel Mare şi însemnătatea domniei lui

1. Îmbunătăţirile interne, zidirile, cultura. — În mijlocul neîncetatelor sale bătălii, Ştefan găsì răgaz să săvârşească şi fapte pentru propăşirea lăuntrică a ţării. Astfel pe lângă strălucirea războinică a Moldovei, în timpul lui a fost şi o înflorire a stării interne.

Mânăstirea Putna

Mai întâiu s'au luat măsuri pentru îmbogăţirea ţării şi pentru buna stare a locuitorilor. Astfel Ştefan a înleznit, ca şi bunicul său, alcătuirea de noui sate cu diferite neamuri străine. Ba încă a primit chiar pe *Hussiţii*, izgoniţi din Ungaria şi le-a dat locuri de aşezare pe lângă Prut. Dela aceştia se trage oraşul *Huşi*. A contribuit apoi la dezvoltarea tot mai mare a târgurilor şi oraşelor ţării, uşurându-le propăşirea

prin încheierea de tratate comerciale cu vecinii, mai ales cu Polonia şi prin baterea de bani. In fine a îmbunătăţit ocârmuirea ţării, punând rânduială definitivă în boierii şi statornicind rosturile lor.

Dar cele mai mari merite, din punctul de vedere al aşezămintelor lăuntrice, şi-a căpătat Ştefan pe terenul bisericesc. In adevăr el a înfiinţat oficial *episcopia de Rădăuţi*, făcând din vechiul vlădică dela acea mânăstire un episcop pentru părţile de sus ale ţării. Apoi a înnoit, a întărit şi a

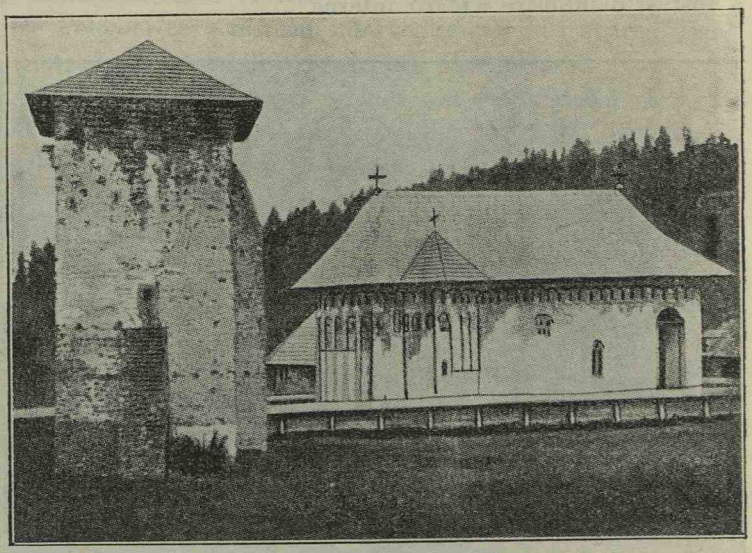

Mânăstirea Humorul

clădit peste 44 locaşuri dumnezeeşti, atât în ţară, cât şi în Ardeal, ori la Sf. Munte Athos. In ţară a zidit *Mânăstirea Putna*, în amintirea înfrângerii Tătarilor, pe malul râuleţului cu acelaşi nume, nu departe de Rădăuţi. Tot în partea Moldovei, zisă Bucovina, a mai ridicat *Mânăstirile Humorul şi Voroneţul*, în apropiere una de alta. Pe de altă parte a înfrumuseţat cu biserici şi curţi domneşti mai toate oraşele, târgurile, ba chiar şi satele ce păstrau vre-o amintire. Aşà

biserici a făcut la *Borzeşti* (Bacău), unde a copilărit Ştefan şi la *Reuseni* (mai jos de Suceava), unde a fost ucis tatăl său. În părţile stăpânite de el în Ardeal, Ştefan a zidit *Mânăstirea*

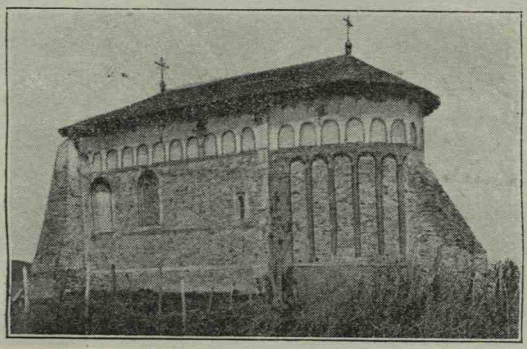

Biserica din Borzeşti

Vadul, pe apa Someşului de sus, unde aşeză un vlădică dependent de mitropolitul Sucevei şi unde mai târziu fu primul scaun episcopal ortodox al Românilor de peste munţi. Iar la Athos, evlaviosul voevod a rezidit *Mânăstirea Zograf*.

Tuturor acestor locaşuri dumnezeeşti Ştefan le-a făcut danii mari în bani, moşii sau odoare de preţ. Printr'aceste din urmă s'au păstrat între altele: evanghelia dela Mânăstirea Humorul, care are chipul lui Ştefan lucrat în miniatură, precum şi steagurile Sfântului George, patronul oştirii moldovene, la Mânăstirea Zograf. Afară de aceasta Ştefan a pus de-asupra uşilor de intrare la toate mânăstirile şi bisericile sale, ca şi pe mormintele domneşti din ele, frumoase *inscripţiuni* în piatră, adevărate opere de artă şi ele, după cum erau şi zidirile domneşti precum şi nepreţuitele odoare din ele.

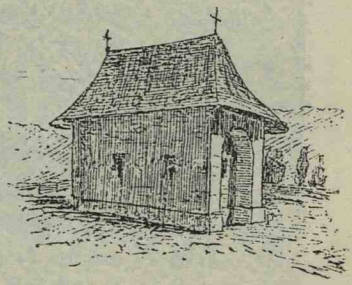

Biserica din Reuseni

În sfârşit în timpul acestui mare voevod s'a dat mult impuls, în raport cu vremurile, *culturii*. Toate mânăstirile

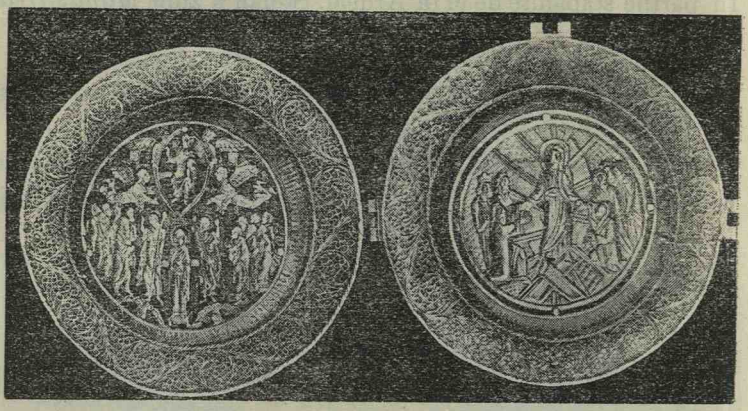

Panaghiar de argint aurit

şi bisericile erau cuiburi de învăţătură şi prin multe chiar se scriau cărţi religioase. În deosebire Mânăstirea Neamţul

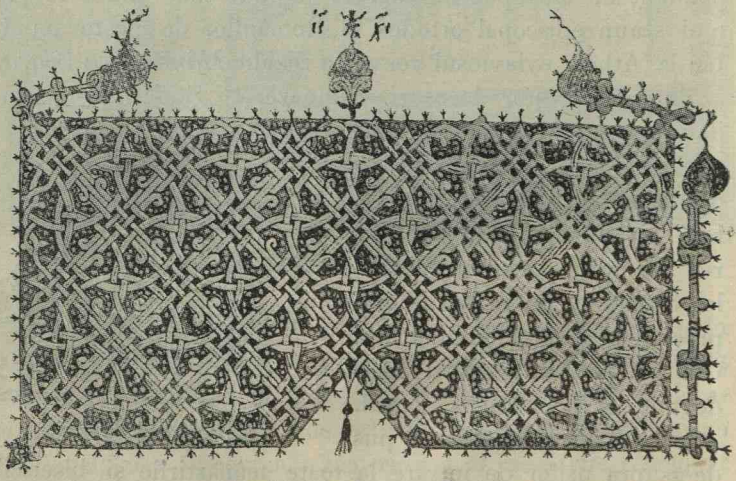

Frontispiciu de evanghelie

erà plină de călugări cărturari, cari scriau cu o frumoasă caligrafie, împodobite cu *frontispicii* artistice şi colorate, diferite

lucrări religioase. Ba încă acestea erau legate cu multă măestrie în plăci de argint, pe care se lucrau cu ciocanul diverse figuri sfinte. Pe de altă parte în Mânăstirile Bistriţa şi Putna s'a pus baza istoriografiei moldoveneşti, căci au început să se scrie în ele letopiseţele (cronicele) domneşti. Neapărat, că toată această mişcare nu constituià o literatură «românească». Totul se făcea în slavoneşte. Totuşi acum s'au ivit şi zorile unei literaturi româneşti. In unele mânăstiri, vecine cu părţile maramureşene influenţate de husitism, începuse tălmăcirea de cărţi sfinte (biblie, evanghelii, psaltire, etc.) pe limba populară românească. Aşà a fost la Mânăstirea Voroneţ.

2. Familia, caracterul şi politica lui Ştefan.— Atât strălucirea vitejească a Moldovei sub Ştefan, cât şi înflorirea ei lăuntrică stau în strânsă legătură cu însuşirile şi relaţiunile familiare ale lui Ştefan, cu caracterul lui personal şi cu politica ce el a urmat.

Prin tatăl său Bogdan, Ştefan erà nepotul lui Alexandru cel Bun, iar prin mama sa *Oltea-Maria*, el erà strănepot al Basarabilor munteni. Intrunià aşa dară : pe deoparte calităţile organizatoare şi pornirile evlavioase ale Muşeteştilor, mai ales ale lui Alexandru cel Bun ; iar pe de alta înclinările războinice şi darurile diplomatice ale neastâmpăraţilor şi isteţilor Basarabi, mai cu osebire ale lui Mircea cel Bătrân. Iar ce priveşte celelalte relaţiuni ale lui familiare, el a căutat să intre în legătură de rudenie cu statele creştine ortodoxe, spre a puteà fi ajutat — dar nuami cu cele mai mici sau mai îndepărtate, spre a fi totdeodată ferit de vre-o influenţă periculoasă ţării din cauza înrudirilor. Astfel prima sa soţie a fost o rusă, *Evdochia din Kiev*, sora prinţului cetăţei Kiev. Pe fiica avută cu aceasta, *Olena*, el a căsătorit-o după moştenitorul lui *Ivan III*, ţarul Moscovei. A doua soţie fu o bizantină, *Maria din Mangop*, sora ultimilor stăpânitori Comneni din peninsula Mangop de lângă Crimeia, supuşi Tătarilor. Iar a treia şi ultima fu *Maria-Vochiţa*, frumoasa fiică a lui Radu cel Frumos, care fu mama lui Bogdan cel Orb.

Pe de altă parte marele domnitor erà înzestrat dela natură cu deosebite daruri. Cronicarul ţării zice : «Erà mânios,

întreg la minte, nelenevos şi lucrul său ştià să-l acopere şi unde nu cugetai acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter; unde erà nevoie singur se vârà, ca văzându-l ai săi, să nu

Piatra de pe mormântul lui Ştefan cel Mare

dea înapoi. Şi pentru aceea rar războiu de nu biruià. Apoi deşì erà vreodată învins, nu pierdeà nădejdea; că ştiindu-se căzut jos se ridicà deasupra biruitorilor».

Dar activitatea de războiu şi de pace a lui Ştefan ne-o lămureşte mai deplin politica lui. Intâiu el a urmărit să dea Moldovei graniţe naturale, sigure şi uşor de apărat şi să o reîntregească cu teritoriile pierdute. Apoi a căutat să fie «până la moarte» straja creştinătăţii contra Otomanilor şi să ocrotească ortodoxismul, fie în ţară, fie afară. In fine a vroit să stabilească atotputernicia sa înlăuntru faţă de boieri şi să atragă grosul populaţiunei prin bună ocârmuire şi dreaptă răsplătire a celor distinşi. Insă către sfârşitul domniei sale, Ştefan a adus oarecare modificări politicei urmate până acì. Creştinii, atât cei de prin prejur, cât şi cei mai depărtaţi — Papa, etc. — căutau să se folosească numai în interesul lor de pornirile şi de politica lui Ştefan. I-aduceau laude deşarte, nu-l ajutau când trebuia, ba chiar îl duşmăniau. De aceea partea creştină a politicei sale n'a izbutit, cum ar fi trebuit şi a fost nevoit să încerce o politică filo-turcească, pe care a recomandat-o şi urmaşului său, dar fără jertfa demnităţei, obiceiurilor şi religiunei ţării.

3. Însemnătatea domniei lui Ştefan cel Mare. — Domnia lui Ştefan cel Mare se poate pune în rândul celor mai însemnate evenimente istorice din timpul său.

Ea se deosibeşte mai întâiu de toate prin o lungime neobişnuită, aproape o jumătate de veac. Astfel, că a adus o stabilitate în ocârmuire, leac fericit pentru rănile trecutului

Pe de altă parte a fost plină de războaie mari şi izbânditoare aproape toate — din 36 numai 2 au fost pierdute —, ceeace a creiat lui Ştefan faima de «erou» al creştinităţei şi a dus renumele vitejesc al Moldovei până departe spre apus şi până în Asia. Mai ales că toate aceste isprăvi de arme se petreceau tocmai în timpul de mărire al Turcilor, desfiinţătorii imperiului bizantin şi groaza lumii civilizate.

Afară de aceasta domnia lui Ştefan a măgulit mândria naţională şi a ridicat demnitatea ţării, căci acum au încetat umilirile trecute din partea vecinilor şi s'au recăpătat ţinuturile răşluite pe vremurile urâte ale predecesorilor lui. Ba

mai mult. Acum s'au căpătat teritorii noui în Ardeal, ceeace puteà fi începutul unor cuceriri în această ţară.

Şi însfârşit această domnie a fost binecuvântată prin buna stare generală a ţării, prin cultivarea evlavioasă a sufletelor şi prin începuturile unei luminări a minţilor.

De altfel contimporanii marelui domnitor, fie străini, fie din ţară, mărturisesc cu vorbe înflăcărate însemnătatea deosebită a acestei domnì. Astfel se spune, că la moartea sa, Ştefan a fost îngropat «cu multă jale şi plângere a tutulor locuitorilor ţării, cât plângeau toţi ca după un părinte al lor, că cunoşteau toţi că s'a scăpat de mult bine şi apărare». Ba încă admiraţia contimporanilor a mers până acolo, că i se ziceà «Sfântu Ştefan Vodă», căci în aşa fapte «nimeni din domnii, nici mai înainte, nici după aceia nu l'au ajuns». De aceea şi este cântat până azi în o mulţime de poveşti, legende şi cântece populare.

XII

Ţara-Românească şi Moldova după Ştefan cel Mare până la slăbirea elementului dinastic

1. Radu cel Mare, Neagoe Basarab şi Radu dela Afumaţi în Ţara-Românească. — După moartea lui Vlad Călugărul urmă fiul său *Radu*, cunoscut numai sub numele de *Radu cel Mare* (1496—1508). Acesta ţinù să trăiască în pace cu toţi, mergând chiar în persoană să se închine Porţei. Astfel îşi câştigă dragoste şi înlăuntru şi în afară. Ba Ungurii îl dăruiră cu domeniul *Geoagiul* din Ardeal, unde mai târziu s'a înfiinţat o episcopie românească. Numai către sfârşitul domniei el avù oarecare duşmănie cu Bogdan cel Orb din Moldova. Bucurându-se astfel de linişte, Radu putù să se dedeà la organizarea lăuntrică a ţării, mai ales pe tărâm cultural-religios, ceeace i-a şi atras supranumele cu care e cunoscut.

Până la el ţara nu prea propăşise, faţă mai ales cu Moldova lui Ştefan cel Mare. Oraşele şi târgurile nu erau temeinic înjghebate, părând mai multe sate. Capitala se mută din oraş în oraş, până se fixă definitiv la *Târgovişte*. Iar din punct de vedere cultural doar în Oltenia se însemnà câte cevà, mulţumită puternicilor boieri *Craioveştii* sau *Pârvuleştii*, zişi şi «Banoveţi», căci aveau «Bănia» Severinului. Aceştia au zidit *Mânăstirea Strehaia* (Mehedinţi) şi frumoasa *Mânăstirea Bistriţa* (Vâlcea), unde au adus din Serbia moaştele *Sf. Grigore Decapolitul*. Călugării dela Bistriţa au ajuns mai destoinici decât cei din celelalte mânăstiri oltene şi se pot asemuì cu cei moldoveni din Mânăstirea Neamţul. Spre răsărit de Olt nu e de amintit în această privinţă decât *Mânăstirea Tânganul* (Ilfov), zidită de Radu cel Frumos şi *Mânăstirea Glavacioc*, ctitoria lui Vlad Călugărul.

De aceea Radu vrù să deà înainte de toate o orânduială bisericei. El chemă în ţară pe *Patriarhul Nifon* din Constantinopol, detronat de Turcı şi-l însărcină cu treaba aceasta. Nifon statornicì definitiv ierarhia bisericească: cu un *mitropolit*, a cărui reşedinţă o mută la Târgovişte, lângă domn; cu *episcopul de Severin*, a cărui reşedinţă încă nefixată, se stabilì la *R.-Vâlcea*; şi cu noul *episcop de Buzău*, înfiinţat pentru părţile răsăritene ale ţării. Această organizare rămase şi după ce Nifon, în urma unui conflict cu domnul, trebuì să se retragă la Sf. Munte. Totdeodată Radu puse să se înalţe peste tot biserici şi mânăstiri. Astfel făcù *Mânăstirea Dealul*, de lângă Târgovişte, cea mai frumoasă mânăstire românească de până acì, unde el a şi fost îmmor-

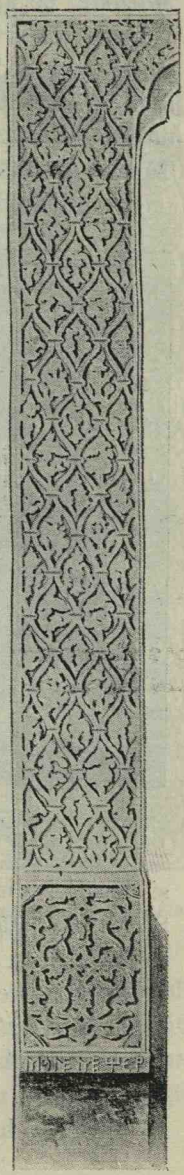

Chenar dela uşa Mânăstirii Bistriţa

mântat la moartea sa. La această mânăstire se înfiinţă şi prima *tipografie*, prin meşterul călugăr din Munte-Negru, *Macarie*, ce ajunse apoi mitropolit.

După un scurt răstimp de turburări dinastice, în care se amestecară şi Turcii prin *Mohammed-Mihaloglu*, paşa Dunării, boierii Craioveşti înnălţară în scaun pe nepotul lor de soră *Neagoe Basarab* (1512—1521), fiul lui Basarab cel Tânăr. Acesta de asemeni n'avù lupte, afară de mici amestecuri în Moldova contra lui Bogdan cel Orb, înrudit cu nişte pretendenţi munteni şi de oare care prădăciuni în Secuime, silit la aceasta de Mohammed.

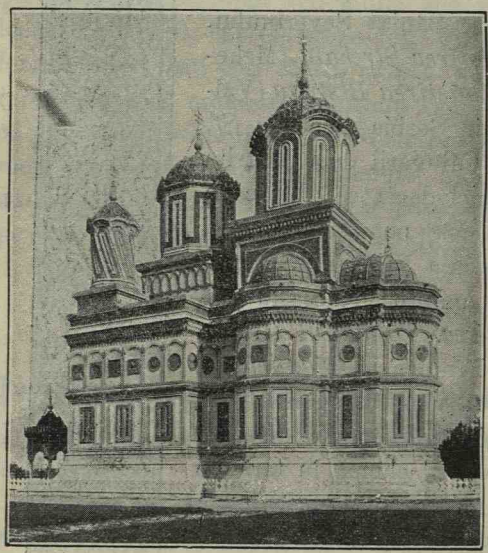

Mânăstirea Argeş

El fu vestit, dimpreună cu soţia sa *Despina Mitiţa* — o coborîtoare din neamul despoţilor Serbiei, — prin evlavia şi iubirea sa pentru strălucite clădiri mânăstireşti. Astfel aduse în ţară osămintele patriarhului Nifon; înfrumuseţă o sumă de mânăstiri şi biserici din Athos, Constantinopol, Ierusalim, Muntele Sinai; zidì, sfârşì şi împodobì mai multe locaşuri dumnezeeşti române, fie în Ardeal — ca biserica episcopală a Geoagiului, — fie în ţară — ca minunata *Mânăstire Argeş*, zidită după tradiţie de *Meşterul Manole* şi *Mitropolia din Târgovişte*. Mânăstirea Argeş avù egumeni cu drepturi episcopale şi chiar ajunse mai târziu reşedinţă episcopală. Primul egumen fu un fiu al lui Radu cel Mare, *Paisie* (Petru), care ajunse mai

târziu domn. Neagoe a închinat apoi mai multe mânăstiri bogate din ţară către [illegible] din răsărit. Pe de altă parte a dat şi el impuls culturii, tipăr[illegible]rea frumoase cărţi bisericeşti slavone. In acelaşi timp a înd[illegible]t pe primul egumen dela Athos, *Gavriil*, venit în ţară, să scrie în greceşte «Viaţa Patriarhului Nifon», cu date istorice asupra domniilor contimporane. Şi chiar el a scris nişte înţelepte învăţături pentru fiul său *Teodosie*.

Piatra de pe mormântul lui Radu dela Afumaţi

Din nenorocire această domnie fu scurtă, căci răpus de boală Neagoe murì încă tânăr şi se îmmormântă la Argeş (Sept. 1521). După el rămase ca moştenitor fiul său în vârstă de 7 ani, care fu pus sub epitropia unchiului său *Preda*, banul Craiovei. Faptul acesta dădù naştere la mari turburări dinastice, în care avù amestec şi Mohammed Paşa, până ce se proclamă domn fiul lui Radu cel Mare, *Radu dela Afumaţi*.

Nici acesta nu se putù menţine liniştit în scaun. Mohammed revenì cu numeroase oştiri, trimise pe copilul Teodosie la Constantinopol, unde curând murì şi decise a luà el ocârmuirea, prefăcând ţara în paşalâc. Radu purtă cu el — ajutat totdeauna de *Ioan Zápolya*, voevodul Ardealului — vre-o 20 de bătălii vitejeşti

cu rezultate schimbăcioase. Cea mai «iute şi vârtoasă» fu la *Grumazi* pe Teleorman (Iunie 1522). In cele din urmă găsind sprijin la unii Turci, Radu căpătă definit[illegible] domnia (Nov. 1524). Urmările acestor lupte fură [illegible] Turcii luară *Severinul*, iar Ungurii cetatea *Poienari*, [illegible] în schimb alte feude ardelene, ca *Vinţul*, [illegible] şi a.

Rămas [illegible] — fiind văduv — cu fiica mai mică a lui Neagoe. Acest fapt însă îl încurcă într'un războiu cu tânărul domn al Moldovei, *Ştefăniţă*, urmaşul lui Bogdan, care în cele din urmă se mulţumì cu cealaltă fiică a lui Neagoe. Lupta turco-maghiară dela *Mohaciu* (Mohács) din Aug. 1526 şi urmările ei îngreunară situaţia lui Radu. Astfel se dete prilej boierimei muntene, să se poată înteţì împotrivă-i de *Petru Rareş*, noul domn moldovean, al cărui amestec în trebile ungaro-ardelene el nu voià să-l sprijine. Radu fugì spre Oltenia, ca să ia ajutor dela Craioveşti. La R.-Vâlcea însă fu ajuns şi decapitat împreună cu fiul său (Ian. 1529). El fu îmmormântat în Mânăstirea Argeş, pe care o săvârşise şi zugrăvise.

2. Bogdan cel Orb şi Ştefăniţă în Moldova. — *Bogdan cel Orb* (1504 — 1517), deşi erà departe de marele său părinte, totuşi continuă luptele cu Polonii. Mai ales că aveà şi motiv personal pentru aceasta, căci i se refuzase mâna sorii regelui. In cursul acestorostilităţi Bogdan pustiì de multe ori Polonia. Ba încă în iritarea sa el se aruncase şi asupra lui Radu cel Mare din Ţara-Românească, prietenul şi al Polonilor. În cele din urmă regele Ungariei mijlocì pacea, prin care Bogdan renunţă la Pocuţia şi la căsătorie. Totdeodată se încheiă alianţă între Polonia şi Moldova, dar fără nici o legătură de vasalitate (1510). De altfel Bogdan se grăbise la aceasta şi de frica Turcilor şi a Tătarilor, cari voiau să cuprindă Moldova. Tătarii chiar prădară ţara (1511). În cele din urmă aceştia făcând o nouă năvălire, Bogdan se gândì la sfatul politic al tatălui său. Prin *Logofătul Tăut* el se închină Turcilor (1513), încheind capitulaţiuni formale cu Poarta. Tratatul încheiat prevedeà: autonomia completă a

Moldovei şi oprirea Turcilor de a se aşezà în ţară; apoi recunoaşterea suzeranităţii otomane, plata unui peşcheş anual de 4000 galbeni turceşti, 40 iepe de prăsilă şi 24 de şoimi şi servirea în războiu cu 400 ostaşi, când va merge şi sultanul. După aceasta Bogdan doar mai avù un mic conflict dinastic cu Neagoe Basarab şi nu mai trăì mult. El murì încă tânăr, la Huşi (April 1517), în urma unei vieţi de petreceri şi se îmmormântă în Mânăstirea Putna.

Ştefăniţă, fiul său în vârstă numai de 9 ani, îi urmă. El fu pus sub epitropia sfatului domnesc condus de Hatmanul *Luca Arbore*, unul din vechii boieri ai lui Ştefan cel Mare. Arbore făcù o apropiere de Poloni. Când însă Ştefăniţă luă singur în mână trebile ţării (1522), el strică tratatul încheiat. Arbore însă îl reînnoì în ascuns prin *Luca Cârjă*. Ştefăniţă furios ucise pe Arbore şi pe cei doi fii ai săi, tăind şi o mulţime de boieri răsculaţi. Ba încă năvălì şi în Muntenia, unde se refugiaseră câţi-va pribegi şi unde aveà şi o socoteală de inimă cu Radu dela Afumaţi. Lucrurile părură că se liniştesc, mai ales că Ştefăniţă devenì cumnat cu domnu muntean. Însă printr'un complot urzit de Poloni şi de boieri, în care intră chiar doamna lui, nechibzuitul Ştefăniţă fu otrăvit la Hotin (Ianuar 1527).

3. Efectele luptei dela Mohaciu asupra principatelor române. — In lupta dela Mohaciu, Turcii zdrobiseră regatul unguresc. Pe moştenirea fostului rege Ludovic II începuseră să se certe: *Ioan Zápolya*, guvernatorul Transilvaniei, susţinut de Turci; şi arhiducele austriac *Ferdinand*, fratele lui Carol V şi cumnatul fostului rege maghiar. De acì urmă, că mai bine de jumătate din Ungaria va ajunge sub mâna Turcilor şi în Buda se va stabilì un paşalâc, care va ţine aproape un secol şi jumătate.

Aceste întâmplări avură efecte şi asupra principatelor române. De acum înainte ele căzură tot mai mult sub stăpânirea Porţei Otomane, care le învăluià mai din toate părţile. Şi aceasta se întâmplă tocmai când ţările slăbiau şi înlăuntru. In adevăr, prin otrăvirea lui Ştefăniţă şi tăierea lui Radu

dela Afumaţi, succesiunea mai mult ori mai puţin regulată a elementului dinastic decăzù şi se deschise drum liber jocului primejdios a diverşi pretendenţi domneşti.

O altă urmare fu, că de-acum înainte revenind *Austriei* sarcina de a lucrà contra Turcilor, se puse începutul relaţiunilor şi politicei germane în Principate.

b) Epoca pretendenţilor

I

Petru Rareş

1. Petru Rareş în întâia domnie: intervenţiile în Ardeal luptele cu Polonii. — După otrăvirea lui Ştefăniţă fu chemat la tronul Moldovei pribeagul *Petru Rareş* sau *Măjarul*, fiul nelegitim al lui Ştefan cel Mare cu o pescăriţă din Hârlău. Acesta semănà întru câtva cu tatăl său, fiind o minte ageră, o voinţă neînfrântă şi o fire îndrăzneaţă. Ii lipsià însă măsura şi cumpăneala faptelor.

Ajuns domn, gândul lui fu la cuceriri.

Mai întâiu el îşi îndreptă privirile înspre Ardeal, căutând să se folosească de cearta dintre Ferdinand şi Zápolya. Astfel trecù munţii ca aliat al lui Ferdinand şi pârjolì ţinuturile săcueşti. In curând însă intră în înţelegere cu Zápolya, ceeace îl făcù să pătrundă iarăşi în Ardeal, însă ca adversar lui Ferdinand. De astădată el îşi împărţì oastea în 2 părţi Una o luă pe la Oituz spre Braşov, sub *Marele Vornic Grozav;* iar alta, cu Rareş însuşi, apucă pe sus pe la Cârlibaba spre Bistriţa. Marele Vornic Grozav lovì armata germană-ungară lângă cetatea *Feldioara*, spre apus de Braşov, o o sfărâmă şi îi luă toate tunurile (Iunie 1529). In fruntea «ferdinandiştilor» erà *Majláth*, nemeş ungur dela Făgăraş. La rândul său Rareş prădă pe lângă Bistriţa, luă *Unguraşul* (Bálványos) de prin părţile Ciceiului, *Rodna*, precum şi ve-

chile cetăţi moldovene căzute pe mâna lui Ferdinand. Iar în toamna aceluiaşi an, Rareş trecând a 3-a oară munţii, silì *Braşovul* să-i dea bani şi cuprinse *Bistriţa*.

Peste puţin timp neastâmpăratul voevod îşi întoarse ochii asupra Pocuţiei, «ţara cu trei sute de sate şi cinci-zeci de târguri.» De aceia, pe când Polonii erau încurcaţi cu războaie în nord, el intră cu arma în numitul ţinut, probabil cu învoirea Turcilor şi-l ocupă (Nov. 1530). Garnizoanele moldovene însă, lăsate prin diferite puncte, fură gonite de Poloni. Petru revenì cu forţe mari şi mai ales cu o minunată artilerie, cea mai mare parte cucerită la Cozmin şi Feldioara. Lângă satul *Obertyn* (Aug. 1531) se dete lupta şi numai printr'un noroc Polonii învinseră. Rareş însuşi fu rănit şi-şi pierdù toate tunurile. Totuşi el nu renunţă la Pocuţia şi făcù dese prădăciuni în Polonia, ceeace silià pe Poloni să pârjolească şi ei Moldova. In aceste împrejurări domnul moldovean mărì şi întărì Hotinul.

Petru Rareş

În cele din urmă regele polon *Sigismund* se plânse sultanului. Poarta trimise pe veneţianul *Aloisio Gritti*, favoritul marelui vizir, ca odată cu delimitarea Ungariei dinspre Germania să curme şi neînţelegerile moldo-polone.

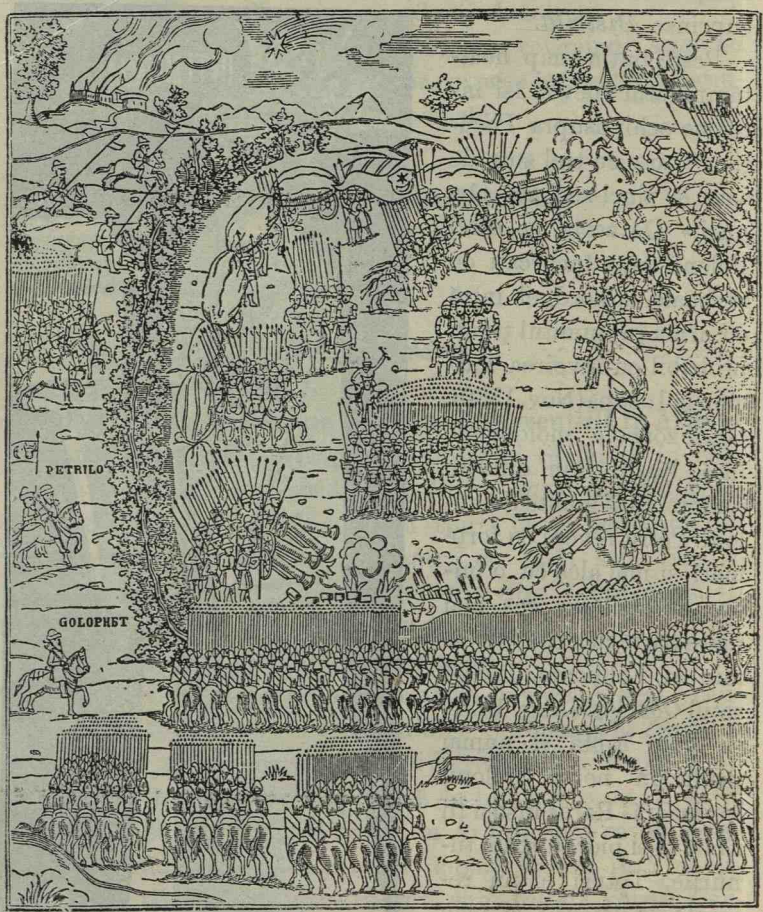

Lupta dela Obertyn

Gritti însă, rău privit dè Petru şi poftitor de a luà cele 3 ţări — Ardealul, Muntenia şi Moldova — pentru el şi pentru cei doi fii ai săi, fu ucis în o răscoală ardelenească con-

dusă de Majlát şi pusă la cale de Rareş (1534). Această întâmplare nemulţumì pe Turci. Mai venì apoi şi faptul, că domnul moldovean intrase în legături de alianţă cu Ferdinand contra lui Zápolya, sperând a căpătà Ardealul. Ba încă refuzase a plătì peşcheşul şi se încumetase a lovì Chilia şi a plănuì izgonirea Turcilor. De aceeia magnificul sultan *Soliman* hotărî să pornească împotrivă-i.

2. Expediţia lui Soliman: fuga lui Rareş, Ştefan Lăcustă. — In Iulie 1538, Soliman cu vre-o 150 mii oşteni călcă pământul Moldovei, trecând Dunărea pe la Isaccea. Polonii năvăliră din nord şi ocupară Hotinul, iar Tătarii trecură Nistru. De şi aceşti din urmă fură respinşi, iar Polonii rugaţi de Ferdinand se retraseră, totuşi Petru nu se putù menţine. Boierii neîncrezători în valoarea şi seriozitatea lui pe de o parte, iar pe de alta înspăimântaţi de grozavul sultan, zdrobitorul Ungariei, îl părăsiră. Nici ţăranii nu se strânseră în jurul lui. Rareş luă atunci drumul Ardealului şi, după mai multe zile şi nopţi de spaimă prin pădurile muntelui, ajunse şi se închise în Ciceu. Aceasta erà singura posesiune ce-i mai rămăsese acì neluată de Zápolya.

Soliman înaintă în voie până la Suceava, pe care o ocupă. Nu prefăcù ţara în sangiacat, ci se mulţumì a impune domn pe *Ştefan*, care erà prin tatăl său Alexandru (Sandrin), nepot al lui Ştefan cel Mare. Acestui nou numit sultanul i luă plată pentru stabilirea în domnie, iar pentru necredinţa şi rebeliunea lui Petru anexă sudul Basarabiei formând raiaua Cetăţei-Albe. Totdeodată Tighina fu înnoită şi mărită. Ea devenì cetatea *Bender* (Poartă). Acì Soliman statornicì un sangiac sau beg şi se întoarse la Adrianopol.

Ştefan, zis *Lăcustă* — din cauza lăcustelor, ce bântuiră ţara în timpul lui, — domnì înconjurat de Turci. De aceea nu puteà fi suferit de boierime. In cele din urmă el fu omorît şi scaunul îl luă un pretendent, care se da fiu din flori al lui Bogdan cel orb (1540).

3. A doua domnie a lui Petru Rareş. — În acest timp Rareş erà împresurat de Zápolya în Ciceiu. Ameninţat să

fie trădat şi acì, el trebuì să se predeà. După ce dete bani asediatorilor, rămase în cetate ca oaspe, păzit de aproape. În cele din urmă izbutì a trimete o carte de iertare la sultan. Petru cereà dela Poartă să fie îngăduit a venì să se desvinovăţească în persoană. Soliman dădù ordin lui Zápolya să-l lase spre Constantinopol. Ajuns acolo Rareş ştiù prin meşteşugiri, bani şi daruri nepreţuite să-şi croiască drum nou spre domnie. La aceasta erà ajutat şi de faptul, că boierii uciseseră pe Lăcustă, omul Turcilor ; iar în Ardeal murise Zápolya, lăsând un prunc în leagăn, pentru a cărui menţinere erà nevoie de sprijinul Moldovei. Astfel că Petru, după ce se legă a sporì tributul, a da pe fiul său *Iliaş* ostatic şi a recunoaşte ciopărţirea Moldovei făcută la detronarea lui, căpătă a doua oară domnia (Febr. 1541).

Între acestea Ferdinand voind să ocupe Ungaria, Soliman întreprinse o nouă expediţiune în acele părţi. El prefăcù Ungaria proprie în paşalâc, cu capitala *Buda*, iar Transilvania o lăsă ca tributară pruncului lui Zápolya, pus sub regenţa mamei sale. Dar peste puţin Majláth se revoltă contra Turcilor, voind să se facă rege. Atunci Soliman însărcină pe Rareş cu restabilirea autorităţii turceşti în acea ţară. Rareş, care la rându-i se gândì la reluarea vechilor posesiuni ardelene, pornì împotriva rebelului, ajutat şi de pâlcurile domnitorului muntean de atunci *Radu Paisie* şi de o oaste turcească. Majláth fu învins, prins şi trimis la Constantinopol (Iul. 1541). Dar pentru cuprinderea posesiunilor moldovene din Ardeal, Rareş trebuì să facă noui incursiuni. În cele din urmă văduva lui Zápolya, pentru a sfârşì, dărâmă acele cetăţi.

Din pricina aceasta Petru se gândì la oarecare alianţe creştine, mai ales că sperà să reià şi Basarabia. Astfel intră în tratative secrete cu *Ioachim elector de Brandemburg*, şeful unei plănuite expediţii creştine contra Turcilor (1542), pe care îl împrumută cu o mare sumă de bani. Nu se făcù însă nimic, căci proiectata cruciadă căzù dela început din lipsă de mijloace băneşti. Petru trebuì dar să rămână până la sfârşit

Pescariță Dr. Hârlau

credincios slujitor al lui Soliman şi să se mulţumească a căpătà înapoi, după intervenţia turcească, măcar teritoriile cetăţilor ardelene dărâmate.

Rareş murì în Septemvrie 1546 şi se îmmormântă în *Mânăstirea Pobrata* (Suceava), rezidită de dânsul.

4. Activitatea lăuntrică a lui Rareş.—Domnia lui Petru Rareş se deosibeşte şi prin o însemnată activitate lăuntrică. Neapărat că această activitate nu s'a prea putut desfăşurà

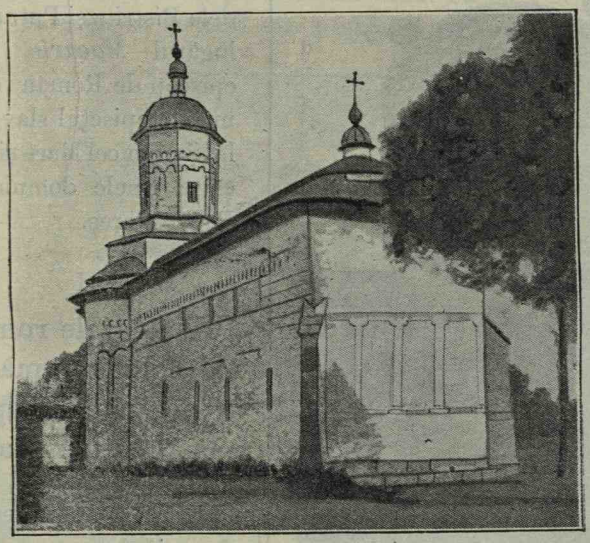

Mânăstirea Pobrata

în prima-i domnie, căci marile lui visuri îl mânau aiurea. În a doua domnie însă, când păţaniile de până acì îl potoliseră întrucâtva, s'au putut da la lumină şi alte însuşiri, ce moştenise dela firescul său tată.

În adevăr el a căutat să ridice numeroase locaşuri dumnezeeşti, mai ales prin oraşele şi târgurile din Moldova de sus. Între acestea se înseamnă: *Episcopia din Roman şi Mânăstirea Pobrata,* care erà pe atunci cea mai mare mânăstire din Moldova. Rareş a dezvoltat apoi şi alte vechi deprinderi

artistice, ca: împodobirea bisericilor cu zugrăveli şi săpături, îmmulţirea odoarelor şi cusăturilor bisericeşti în fir şi mătasă, scrierea şi legarea de manuscrise religioase, etc. In această privinţă soţia sa a doua, *Elena-Ecaterina*, nepoata Despinei, i-a fost o tovarăşă nepreţuită.

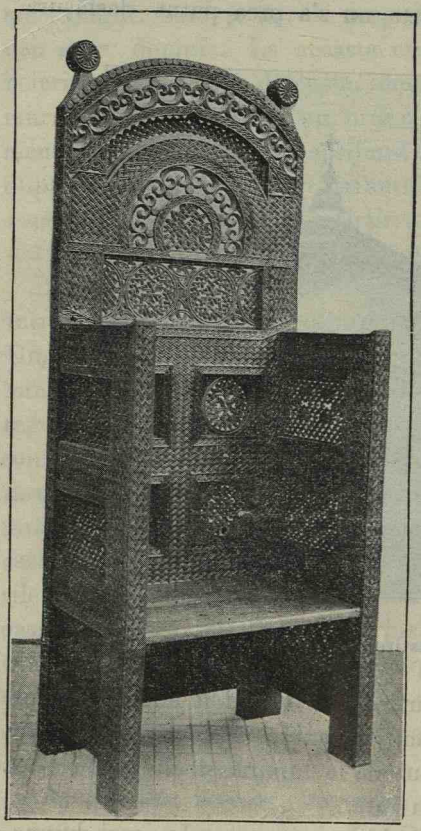

Jilţ dela Petru Rareş

Tot acum s'a continuat şi tradiţia cărturărească dela Bistriţa şi Putna. Călugărul *Macarie*, ajuns episcop de Roman, continuă letopiseţul slavon de la Ştefan cel Mare şi până către finele domniei lui Petru Rareş.

II

Principatele române în a doua jumătate a secolului XVI până la Mihaiu Viteazul

1. Ţara-Românească: domnii de pe timpul lui Rareş, «Mirceştii», domnii următori. — Dela Radu dela Afumaţi până către sfârşitul secolului XIV tronul Ţării-Româneşti fu ocupat de un şir de domni neînsemnaţi.

Dintre cei ce domniră pe vremea lui Rareş e de amintit *Radu Paisie*, primul egumen de Argeş, care avù o domnie de 10 ani (1535—1545). Acesta sfârşì clădirile bisericeşti ale lui Neagoe şi tipărì mai multe cărţi religioase slavone. În cele din urmă fu surghiunit

de Turci, cari luară Brăila, iar în locul lui venì un ginere al lui Rareş, *Mircea Ciobanul* (Gealepul, neguţătorul de oi), coborâtor din Radu cel Mare.

Mircea Ciobanul domnì în două rânduri (1545—1554 şi 1558—1559) ca un adevărat călău. El stabilì definitiv capitala la Bucureşti. Prima lui domnie se sfârşì cu chemarea la Poartă, când se dete scaunul piosului fiu al lui Paisie, *Pătraşcu cel Bun*, care fu ca şi tatăl său paşnic. A două domnie a crun-

Biserica domnească din Târgoviște

tului Mircea se încheiă cu moartea lui spre bucuria generală a ţării. Prigonirea lui se întinsese şi asupra cărturarilor şi meşterilor de tipar, silind pe mulţi să pribegească şi ei în Ardeal, cum pribegiau boierii şi prelaţii. Intre aceia a fost şi *Diaconul Coresi*, care a început apoi peste munţi primele tipărituri religioase în *româneşte*. Ţara însă nu scăpă, cum credeà, prin moartea lui Mircea, căci *Doamna Chiajna*, soţia acestuia, femeie isteaţă şi îndrăzneaţă, făcù domn pe tânărul

său fiu *Petru*, poreclit *Şchiopul*. Dar în curând regimul «Mirceştilor» se sfârşì. Petru şi mama sa, «Mircioaia», fură chemaţi la Poartă (1568).

Dintre urmaşi, doar *Mihnea*, zis *Turcitul*, din neamul lui Vlad Ţepeş, stătù mai mult în scaun în două domnii slabe (1577—1591). Intre ele avù loc scurta trecere pe tron a lui *Petru Cercel* (1583—1585), un fiu al lui Pătraşcu cel Bun şi un ocrotit al Franciei, care zidì *Biserica Domnească* din Târgovişte şi fu un domn poetic şi cult. După Mihnea, care fu silit să se turcească spre a scăpà cu viaţă, izbutì în curând să ia tronul un alt fiu al lui Pătraşcu cel Bun, anume *Mihaiu Viteazul* (1593).

2. Moldova: primii urmaşi ai lui Rareş, Ioan cel Cumplit, ceilalţi domni. — După fiii lui Rareş, cari domniră puţin şi neînsemnat, ajunse în scaunul Moldovei un fiu din flori al lui Bogdan cel Orb, anume *Alexandru Lăpuşneanu*, (1552—1561). Domnia acestuia fu plină de umiliri în afară şi de cruzimi înlăuntru. Astfel el recunoscù iarăşi suzeranitatea Poloniei şi se făcù în acelaşi timp şi omul Turcilor, luptând pentru ei în Ardeal. Iar înlăuntru ajunse groaza boierilor, ca şi Mircea Ciobanul. Peste câţiva ani însă Lăpuşneanu pierdù domnia din pricina uneltirilor unui grec aventurier, *Iacob Vasilic Heraclide*, pripăşit la curtea sa. Acesta cu ajutor dela Ferdinand şl cu alte trupe de mercenari îi luă scaunul. Lăpuşneanu fugì la Turci.

Iacob Heraclide, zis şi *Despot Vodă* (1561—1563), fu cel dintâiu grec dintre domnii români şi stăpânì ca un adevărat străin şi cu o îndrăzneală de necrezut. Se înconjură de străini, batjocurì datinele ţării şi, fiind reformat, înfiinţă o şcoală protestantă la *Cotnari*. Apoi topì o mulţime de odoare bisericeşti, prefăcându-le în monede şi sporì birurile, creind mai ales un bir nou pentru oaste. In cele din urmă boierii, conduşi de *Hatmanul Tomşa*, se răsculară, îl împresurară în Suceava şi-l uciseră (1563). În locu-i nu putù fi ridicat conducătorul lor, căci Alexandru Lăpuşneanu venì a doua oară domn dela Turci.

În a doua a sa domnie Lăpuşneanu se purtă răzbunător şi păgubitor intereselor ţării. Aceasta o făceà de teama răscoalelor boierimii şi pentru a fi pe voia Turcilor. Aşa el începù să omoare şi să chinuiască pe toată lumea fără de nici o milă. Apoi «risipì cetăţile», dărâmând Hotinul, Neamţul şi chiar Suceava şi-şi mută capitala în «oraşul» *Iaşi* (1564). Mitropolia însă mai rămase câteva decenii în Suceava. Pe de altă parte dezarmă elementele permanente ale oştirii, reducând numărul oamenilor de războiu, în deosebi boierimea şi nesprijinindu-se decât pe «*Curtenii cei noui*», — adică pe cei cărora el le da pământuri militare — şi pe garda de ieniceri, ce existà dela lovitura lui Soliman. În cele din urmă faptele lui născură o conspiraţie, în care intrase şi soţia sa, fiica mai mică a lui Rareş şi, pe când erà bolnav, fu otrăvit (1568). El se călugărise pe patul de moarte sub numele de *Pahomie* şi ca monah fu îmmormântat la marea şi frumoasa *Mânăstirea Slatina* (Suceava), zidită de el. Din însărcinarea lui Lăpuşneanu, *Eftimie*, egumenul Mânăstirii Neamţul, a continuat letopiseţul lui Macarie.

Monedă dela Despot-Vodă

Ioan cel Cumplit

Urmaşul şi fiul său, tinerelul *Bogdan*, umilit Polonilor şi dedat petrecerilor, fu înlocuit de Turci cu *Ioan Armeanul*, poreclit în domnie *cel Cumplit* (1572—1574).

Noul domn, fiul lui Ştefăniţă cu o armeancă, trăì rău cu toţi. Luptă cu Polonii, cari sprijiniau pe Bogdan şi dela cari reluă Hotînul reîntărit de ei. Incepù înlăuntru mari vărsări de sânge asupra boierilor şi prigoniri «armeneşti» contra clericilor ţării. In sfârşit se duşmănì cu Turcii, nevoind să sporeasca tributul. De aceea în locu-i fu numit Petru Şchiopul, fostul domn din Ţara-Românească. El însă refuză

Petru Şchiopul

plecarea din domnie şi, aducând în ajutor pe *Cazaci*—o adunătură de prădalnici şi vagabonzi de toate neamurile, stătători pe lângă Nipru — zdrobì pe Turci şi pe Muntenii veniţi să întroneze pe Petru la *Jilişte* (R.-Sărat) lângă Focşani. Apoi aflând că garnizoanele turceşti din Tighina şi Cetatea-Albă sprijinite de Tătari, au pătruns în ţară, el alergă întru întâmpinarea lor şi le sfărâmă, iar acele cetăţile turceşti

fură scăldate în sânge. La vestea tuturor acestora sultanul trimise o expediţie însemnată spre Moldova. Mai aveau să intre în ţară şi Tătarii şi oştile munteneşti. Ioan primì marea luptă. Dar cu toată împotrivirea lui, cu adevărat vitejească, fu învins şi silit să se retragă în satul din apropierea Cahulului, *Roşcani* Acì fiind mare lipsă de apă, îndrăzneţul domn trebuì să se predeà. El fu decapitat, iar trupul lui fu legat de cozile a patru cămile şi astfel despicat (1574).

Petru Şchiopul, rămas în scaun, domnì în două rânduri, căci odată fu înlocuit cu *Iancu Sasul*, un fiu natural al lui Rareş. Deşi fu într'una neliniştit de Cazaci, ceea ce-l determină să-şi facă o gardă de Unguri, Petru cârmuì cu blândeţe şi săvârşì şi câteva fapte pioase, ca zidirea *Mânăstirii Galata* de lângă Iaşi. La urmă, ne mai putând îndeplinì numeroasele cereri de bani ale Turcilor, fugì în Germania (1591).

Urmaşul său fu un bastard al lui Lăpuşneanu, *Aron Tiranul*. Fiind om rău şi lacom fu înlocuit curând. Indată însă izbutì prin cămătarii săi a fi pus din nou şi atunci ca să scape de toate boclucurile băneşti, se aliă cu principele Transilvaniei şi cu Mihaiu Viteazul, contra Turcilor (1594).

3. Situaţia ţărilor faţă de Turci până la sfârşitul secolului XVI.—In secolul XVI suzeranitatea turcească ajunse umilitoare şi jefuitoare pentru Principate.

Domnii începură să fie *numiţi* mai mult deadreptul din Constantinopol, fie dintre coborîtorii, — mai mult ori mai puţin legitimi — ai vechilor familii de domni, fie chiar dintre aventurierii streini. Înlocuirea lor devenì o adevărată *mazilire*, adică o destituire ca a ori căruì dregător turc. Totdeodată ea erà împreunată cu *poftirea*, de multe ori silnică, a mazililor la Poartă — dacă cumva aceştia nu «dezertau» prin ţări străine — şi acolo îi aşteptà sau surghiunul în vre-o parte a împărăţiei, sau turcirea, sau chiar pieirea lor. Şi apoi toate acestea se petreceau la foarte scurte intervale, ceea ce dădeà astfel naştere la o deasă schimbare a domnilor.

Pe de altă parte se impuse acestor domni mutarea reşedinţelor lor la Bucureşti şi Iaşi, adică mai aproape şi mai

în legătură cu imperiul, precum şi mai multe înstreinări — către Turci—din teritoriul Principatelor, ca: Giurgiu, Brăila, Turnu; partea sudică a Basarabiei, Tighina, Orheiu. De asemnea ei fură siliţi să-şi dărâme cetăţile (Hotinul, Neamţul, Suceava), ca acestea să nu mai devie cândva cuib de împotrivire. Ba încă trebuiră, potrivit intereselor turceşti, sau să pornească lupte fratricide între ţări sau să se bată pentru Turci în Polonia, dar mai ales în Ardeal şi să provoace prin aceasta incursiuni de cete streine (ungureşti, leşeşti, căzăceşti, etc)., venite cu fel de fel de pretendenţi («domnişori»).

Afară de aceasta haraciul ţării se urcă până la 10 —15 mii galbeni pe an, iar peşcheşurile, în natură ori în bani, atinseră o jumătate de milion de galbeni. Acest bănet se luà cu împrumut dela cămătarii speciali: Evrei, Turci, Armeni, dar mai ales Greci. Cămătarii aceştia veniau în Principate, cu «datornicul lor, controlau veniturile visteriilor, ba chiar secfestrau unele din ele şi se dedau la jafuri şi neorânduieli fără seamăn. Grozăvia acestor cămătari creşteà cu cât creşteau datoriile neplătite ale domnilor predecesori — maziliţi de cele mai multe ori prin aceşti despuitori, pentru a se sporì afacerile. Pe deasupra se mai puneau în spinarea ţărilor şi cheltuelile extraordinare pentru războaiele suzeranilor, ca provizii, salahori, rechiziţii, precum şi jefuirile particulare ale domnilor ori ale boierilor.

În fine în acest secol fură slăbite şi forţele militare naţionale, înlocuindu-se cu ieniceri ori cu alţi *lefegìi* streini.

III

Mihaiu Viteazul şi luptele cu Turcii

1. Venirea la tron; alianţa cu principele Ardealului şi cu Aron. — *Mihaiu*, supranumit *Viteazul*, din cauza isprăvilor lui ostăşeşti din cursul domniei, venì la tron prin aceleaşi mijloace ca şi predecesorii săi.

Deşi coborîtor din vechea dinastie munteană, el însă dusese o viaţă modestă şi astfel scăpase de persecuţiuni. Pe timpul răului domn dinaintea lui, erà «ban» al Craiovei şi, îndemnat de un unchiu al său după mamă — *Iani Cantacuzino*, fost ban acum capuchehaia (agentul) ţării la Poartă —, începù a umblà

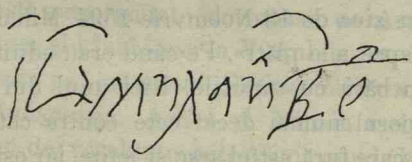

Mihaiu Viteazul

după domnie. Fu însă descoperit, prins şi osândit la moarte, de care pedeapsă nu fu iertat decât cu foarte mare greutate.

După iertare Mihaiu, fiind din nou prigonit, fugì în Transilvania şi, luând scrisori de recomandare de la principele

acestei ţări, vasalul Turcilor, plecă la Constantinopol. Acì cu banii procuraţi de unchiul său şi de cunoştinţele influente ale acestuia, căpătă tronul luând din însăşi mâna sultanului steagul şi sabia, care erau semnele domniei (sfârşitul 1593).

Cam în acelaşi timp însă izbucnind un nou răsboiu între Turci şi Germani, Mihaiu fu atras înspre creştini. Impăratul german *Rudolf II*, înţeles şi cu Sfântul Scaun, se gândise la organizarea unei cruciade contra Turcilor sau cel puţin la răscularea celor trei ţări vasale acestora: Ardealul, Ţara-Românească şi Moldova. Oamenii săi lucrară mai întâiu în Ardeal, pe lângă tânărul principe *Sigismund Báthory*. Tratativele cu acesta ajunseră la un bun sfârşit (Fevruarie 1594), promiţându-i-se între altele şi mâna unei arhiducese. Indată ele începură şi cu domnii români din vecinătate, Aron Tiranul şi Mihaiu Viteazul. De altfel cei 2 domni, şi în deosebi Mihaiu, văzând ticăloşia în care se găsiau ţările din cauza Turcilor, ceruseră încă mai dinainte lui Sigismund unire din toate puterile contra păgânilor. De aceia uşor, în 5 Noemvrie 1594, se încheiă la Bucureşti un tratat de alianţă între cei 3 principi vasali Turcilor, legându-se între ei pentru o acţiune comună contra suzeranilor lor, sub patronagiul împăratului.

2. Răscoala şi cuprinderea cetăţilor turceşti; tratatul cu Sigismund. — Răscoala aveà să înceapă printr'un măcel general al Turcilor — creditori sau ieniceri de gardă — din Principate. In ziua de 13 Noemvrie 1594 Mihaiu îi şi chemă la vistierie «spre a le plătì». Pe când erau adunaţi acì el dete foc casei şi o bătù cu tunurile. Nici unul din cei prinşi nu scăpă. Apoi pornì numai decât cete contra cetăţilor turceşti dela Dunăre, care fură astfel arse şi jefite, iar oştile turceşti de pază bătute. Aron-Vodă făcù acelaşi lucru în Moldova şi la Dunărea de jos. Turcii înspăimântaţi luară măsuri grabnice de potolire şi hotărîră înlocuirea domnilor. Dar oştile turceşti şi tătărăşti, destinate a îndeplinì aceste înlocuiri şi conduse de însuşi Hanul Tătarilor, nu făcură nici o ispravă. Mihaiu le înfrânse cumplit (Ian. 1595), slujindu-se mai ales de vestiţii fraţi *Buzeşti* — Preda, Stroe şi Radu — atotputernici peste

Olt. De asemenea şi Aron al Moldovei respinse şi ucise pe competitorul scaunului său, având şi ajutor dela Mihaiu. Ba încă cei 2 domni mai prădară: Aron noua cetate turcească, *Ismailul*; iar Mihaiu, Brăila.

Prin aceste izbânzi domnul român se aşteptă să atragă, asupra sa o adevărată urgie turcească. De aceea el căută să intre în legături şi mai strânse cu Sigismund, consimţind a se umilì înaintea lui. Acest înfumurat prinţ reînviase stră-

Luptele Buzeştilor cu Turcii

vechile pretenţiuni de suzeranitate ungurească asupra ţărilor române şi luase titlul de «Principe al Transilvaniei, Moldovei şi Ţării-Româneşti şi al sacrului imperiu roman». Şi pentru a învederà această suzeranitate detronase pe Aron Vodă, ce i se păreà nesincer şi-l închisese la Vinţul-de-jos, iar în locu-i numise, ca vasal, pe hatmanul *Ştefan Răzvan*, coborîtor probabil din Lăpuşneanu. Astfel şi Mihaiu trebuì să primească un tratat de vasalitate către Sigismund (Maiu 1595), prin care-i prestà jurământ de credinţă şi primià dela el din nou insemnele domniei.

3. Expediţia lui Sinan-Paşa: lupta dela Călugăreni; schimbările din Moldova; încetarea luptelor cu Turcii. — Între acestea o mare expediţie, asemănătoare cu acelea din timpurile lui Mohammed II şi Soliman Magnificul, se apropià de Dunăre. Erà condusă de însuşi Marele Vizir, cruntul albanez *Sinan Paşa*. Ea aveà de scop să prefacă ţările române în paşalâcuri, punând în ele beglerbegi.

Mihaiu, deşi aveà puţine ajutoare ungureşti, căci Sigismund erà ocupat tocmai atunci cu serbările nunţii sale, nu întârziă de a eşì înaintea duşmanilor. La Dunăre el împedică timp de o lună facerea podului, ce Turcii încercau să-l înjghebe în dreptul Giurgiului. Dar pentru a nu fi lovit pe la spate de un corp turcesc, care trecuse fluviul mai sus, începù a se retrage. In drum spre Bucureşti, el se oprì la *Călugăreni*, unde hotărî să se împotrivească înaintării lui Sinan, fiind favorizat de poziţia strategică a locului. In adevăr acì calea trece printre două dealuri, în nordul cărora curge pârâul Neajlov pe o vale mlăştinoasă. Din această cauză desfăşurarea unei mari oştiri acì nu e cu putinţă, ci numai împotrivirea uneia curagioase. Mihaiu cu vre-o 16 mii oameni ocupase şesul din nordul podului de peste Neajlov, aţinând calea oştirii turceşti, ce avea să treacă prin vad (strâmtoare). Incăierarea avù loc în ziua de 13 August 1595 şi fu nespus de sângeroasă. Viteazul voevod respinse hordele nesfârşite ale Turcilor, care pierdură chiar steagul cel verde al Profetului. Insuşi bătrânul Sinan erà să piară.

Deşi biruitor, Mihaiu nu mai puteà susţine un al doilea atac. De aceea în noaptea ce urmă, el se retrase spre Târgovişte şi de acì mai în munţi la *Stoieneşti* sau *Cetăţeni* (Muscel) şi apoi la *Cetatea lui Negru Vodă*, până la venirea ajutoarelor de peste munţi şi din Moldova. In acest răstimp Sinan ocupase Bucureştii unde întrodusese un beglerbeg, pusese prin toate oraşele dregători turci şi ajunsese la Târgovişte unde se întărise.

In Octomvrie, Sigismund trecù munţii şi se unì cu Mihaiu. Din Moldova nu puteau venì ajutoare, căci Polonii — cari

nu voiau ca aceea ţară să fie în atârnare de Ardeal, dar care ţineau să nu fie nici paşalâc turcesc — pătrunseră acolo, alungaseră pe Răzvan şi după o luptă cu Tătarii, veniţi cu noul bleglerbeg, puseseră domn pe boierul *Ieremia Movilă* (Moghilă). Totuşi oştile lui Mihaiu şi ale lui Sigismund fură îndestulătoare, având şi puţini moldoveni de ai fugarului Răzvan. Marele-Vizir neîncrezându-se în forţele sale, iar vremea fiind înaintată şi ţara prădată, hotărî să se retragă. El părăsì Târgovişte şi apucă spre Bucureşti. Aliaţii luară

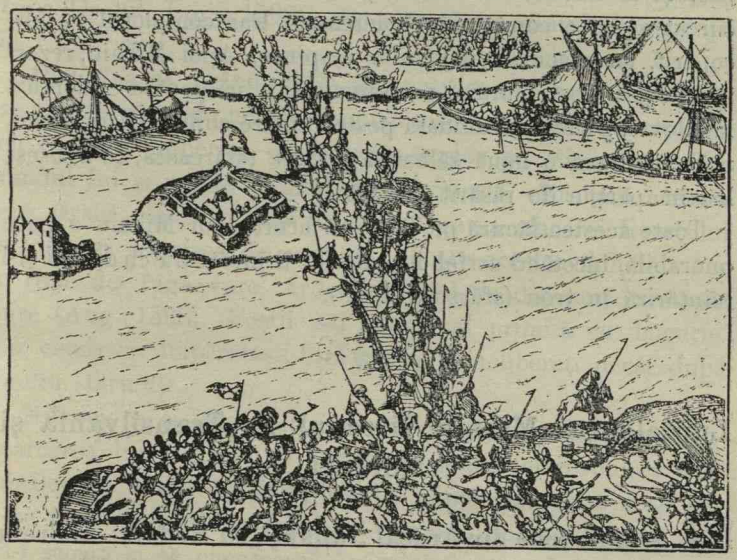

Bătălia dela Giurgiu

din mâinile garnizoanei turceşti cetatea părăsită, dându-i foc şi făcură un mare măcel. Vestea izbânzii creştine îndemnă pe Sinan la o adevărată fugă spre Giurgiu. Dar când fu să treacă fluviul, îl sosì din urmă oştirea aliată, al cărui suflet erà domnul român, teribilul «*Mihal-Oglu*», cum îl porecliau Turcii. Creştinii se deteră la o mare vărsare de sânge: Dunărea se umplù de leşuri, podul fu sfărâmat, corăbiile se afundară, iar oraşul şi cetatea din insula din faţă-i fură

aprinse. Bătrânul Marele-Vizir d'abia acăpă fugind. Învingerea desăvârşită dela Giurgiu fu ultima biruinţă românească asupra Turcilor, până la războiul pentru neatârnare.

După izbândă Sigismund cu ai săi se retrase. Mihaiu mai urmă câtvà timp luptele, silit fiind şi de evenimentele din Moldova. Acolo Ieremia Movilă trăsese în ţeapă pe Răzvan, care încercase să-şi reià tronul şi pornise cu sprijinul Tătarilor şi al Turcilor să scoată pe Mihaiu. Acesta mai fu încurcat şi de o conspiraţie boierească. Dar complotul fu descoperit, iar atacurile păgânilor respinse. Apoi Mihaiu, rezervându-şi a scoate curând pe Ieremia şi a luà pentru el domnia Moldovei, pornì deocamdată peste Dunăre contra Nicopolului, unde răzbună o nouă sălbatică jefuire tătărească, ce avusese loc în părţile de răsărit ale ţării.

Toate acestea făcură pe Turci să acorde lui Mihaiu o pace onorabilă, încetând astfel luptele. Ei îl încărcară cu daruri şi-l reîntăriră în tron (sfârşitul 1596).

IV

Luptele lui Mihaiu Viteazul în Transilvania şi Moldova

1. Schimbările din Ardeal: alianţa cu Rudolf; Andreiu Báthory şi bătălia dela Schellemberg. — Încă dela începutul anului 1597, Sigismund arătase împăratului dorinţa de a părăsì rolul de conducător al răscoalei contra Turcilor. El se mulţumià a fi general imperial, a aveà un ducat în Silezia cu anume venit anual şi a se desface de arhiducesa. In schimbul acestor foloase, Ardealul îl puteau luà imperialii. Rudolf, după ce încercă zadarnic a-l abate dela astfel de gânduri, primì în cele din urmă schimbul (Apr. 1598). Sigismund căpătă 2 mici ducate sileziene şi o pensie anuală, rămânând a fi numit şi cardinal şi episcop al unui scaun din Silezia. Guvernul Ardealului fu încredinţat deocamdată unor comisari imperiali, cu reşedinţa în *Cluj*.

Mihaiu primì cu bucurie vestea de schimbările petrecute. Uşuraticul şi mândrul Báthory îl jicnise cu toate prilejurile şi nu-l ajutasă decât odată. Şi apoi acum aveà de a face cu un împărat, în ori-ce caz cu un stăpân mai depărtat şi prin aceasta mai de suferit. De aceea, neputând merge el în Ardeal, chemă la sine pe comisarii imperiali, prin care încheiă un act de alianţă cu Rudolf şi în faţa cărora prestă acestuia şi jurământul de credinţă ca lui Sigismund (Mânăstirea Dealul, Iunie 1598), mai ales că împăratul erà şi rege al Ungariei.

Dar abià se orânduiseră toate acestea şi noui schimbări se produseră peste munţi. Ungurii ardeleni, fiind nemulţumiţi cu regimul imperial, chemaseră înapoi pe Sigismund. La rândul lui şi acesta se plictisià în Silezia, căci ţara aceasta erà săracă. Apoi se întârzià şi dezlegarea afacerei divorţului şi deci şi numirea de cardinal. Toate acestea îl hotărîră a o rupe de fugă spre Ardeal, ca să-l ia din nou în stăpânire (Aug. 1598). Foştii săi supuşi îl primiră cu bucurie, iar comisarii împărăteşti fură închişi şi neliberaţi decât după multe stăruinţe.

Mihaiu, ca şi imperialii, nu erà mulţumit cu aceasta. Întoarcerea lui Sigismund însemnà pentru el revenirea timpurilor de umilire şi nesiguranţă. Apoi uzurpatorul se pusese în înţelegere cu Turcii. De aceea domnul român voià să-l scoată şi să cucerească Ardealul în numele împăratului. Deocamdată însă, din cauza atacurilor turceşti, îşi ascunse faţă de el adevăratele gânduri şi sentimente. Ba încă erà pe punctul de a se împăcà sincer, căci noua campanie românească peste Dunăre, prin părţile Nicopolului şi Vidinului, izbutind peste aşteptări (toamna 1598), iar cea turcească din Ungaria fiind ţinută în loc, nestatornicul Sigismund intrase în negocieri de împăcare cu împăratul.

Îndată însă o altă hotărîre trecù prin capul reîntronatului principe ardelean. Se împăcă cu tânărul său văr, *Andreiu Báthory*, cardinal în Polonia, cu care până acì erà în mare duşmănie şi îi lăsă lui domnia Transilvaniei (Febr. 1599).

Noua schimbare hotărî pe Mihaiu şi mai mult întru a redà Ardealul imperialilor, mai ales că Andreiu d'abià întronat intrase în legături cu Turcii şi cu Ieremia Movilă. Pe când însă el căutà să înceapă acţiunea, Curtea din Praga trăgănà lucrurile, căci Turcii făcuseră propuneri serioase de pace imperiului şi Rudolf la rându-i dorià mult aceasta. Atunci Mihaiu, pentru a nu-şi primejduì situaţia sa proprie, se prefăcù că-şi schimbă politica. El reînnoì către Andreiu jurământul prestat odinioară lui Sigismund şi începù negocieri cu Turcii. În acest chip putù să pregătească în linişte lovitura, ce aveà să dea curând Ardealului.

În Octomvrie 1599 Mihaiu trecù munţii prin pasul mai rău păzit al Buzăului, intră în înţelegere cu Saşii şi răsculă pe Săcuii plini de ură contra Báthoreştilor. În acelaşi timp alte două corpuri haiduceşti şi olteneşti, conduse de *Banul Udrea*, *Baba Novac* şi *Radu Buzescu*, intrară pe la Turnu-Roşu. Locul de întâlnire erà la Sibiu. Acì, în câmpia *Schellemberg* (Şelimbăr), se dete lupta (18 Oct. 1599) şi Mihaiu câştigă victoria. Andreiu, fugit spre munţii Moldovei, fu ucis de gonaşii săcui. Biruitorul intră în *Alba-Iulia*, de unde vestì împăratului, în numele căruia lucrà el, victoria. Pe de altă parte, ca să ţie în frâu prădăciunile turceşti în Ţara-Românească, trimise acolo ca locţiitor, dinpreună cu oşti ungureşti, pe fiul său *Nicolae-Pătraşcu*.

2. Intervenirea Polonilor în Moldova şi expediţia lui Mihaiu — Cucerirea Transilvaniei nelinişti pe imperiali. Ei nu ştiau dacă purtarea domnului român erà sinceră sau prefăcută şi deci trădătoare. De aceea ei ordonară oştilor împărăteşti să intre în Ardeal; de aceea nu răspunseră lămurit la diferitele solìi ale lui Mihaiu, care cereà bani, arme şi orânduirea guvernului ardelean în favoarea lui; de aceea începură un sistem de spionaj pe lângă domn. Dar cu cât ei se arătau mai neîncrezători în «Valah», cu atât acesta mai înfuriat se depărtà de ei, lucrând după capul şi interesele lui. Primul lucru, ce-şi propusese să mai facă, fu să cuprindă Moldova îndeplinind astfel vechea lui dorinţă.

Fosta sa aliată de peste Milcov devenise un cuib de duşmani, de când interveniseră acolo Polonii. În adevăr Ieremia Movilă vroià să pună în scaunul muntean pe fratele său *Simeon*. Pentru aceasta el căutase să intre în legături şi cu câţiva din comandanţii unguri ai lui Mihaiu, după cum la aşà intrigi se dedese şi Sigismund, acum adăpostit în Polonia. Apoi nu fuseseră uitate nici învoirile cu Turcii. În fine se cerură bani şi ajutoare dela Poloni, atunci sub conducerea de fapt a marelui lor cancelar *Zamoyski*.

Mihaiu nu puteà îngăduì acestea. De aceea, fără a aveà consimţământul suzeranului său, el pornì în Maiu 1600 dela Braşov, unde îşi pregătise oastea de năvălire, spre Moldova Locţiitor al său în Ardeal lăsă pe *Banul Mihalcea*. Trecerea Carpaţilor se făcù pe la Oituz şi fu cât se poate de repede. «Omul Polonilor», bătut la Târgul-Trotuş, se retrase arzând totul. Mihaiu îl urmărì neîncetat până la Hotin. Acì după o luptă, în care cei mai mulţi îl părăsiră, Ieremia cu familia sa şi cu credincioşii lui fu împresurat. In curând însă scăpă şi fugì în Polonia, căci Mihaiu, neavând timp de pierdut, ridică asediul. El merse de supuse Suceava şi intră în Iaşi, unde luă jurământul de credinţă al boierimei, ce i se închinase. Apoi, lăsând o locotenenţă domnească în cap cu Banul Udrea el se întoarse în Ardeal (Iunie 1600).

3. Mihaiu stăpân peste cele trei ţări, înfiinţarea mitropoliei Ardealului. — Prin ultimile isprăvi de arme ale lui Mihaiu, Ţara-Românească, Transilvania şi Moldova se găsiau din nou aliate şi deci «apărătură a toată creştinătatea» contra Turcilor. De astădată însă erà mai mult decât o alianţă, erà o unire personală, căci stăpân peste ele erà Mihaiu. De aceea la reîntoarcerea sa din Moldova, cuceritorul intră cu pompă princiară în Alba-Iulia şi se intitulă «Principe al Transilvaniei, Valahiei şi Moldovei». Totdeodată comemoră acest eveniment, bătând o medalie de aur cu chipul său.

Cu acest prilej apoi Mihaiu făcù o mulţime de îmbunătăţiri în ţările sale şi mai ales în Ardeal, care pentru întâia oară încăpeà sub o cârmuire românească. Între altele înfiinţă

acolo *Mitropolia ortodoxă* din Alba-Iulia — zidind chiar biserica mitropolitană — sub patronajul Mitropoliei din Ţara-Românească şi-i dete jurisdicţie peste toată biserica răsăriteană din Transilvania, Maramureş, Banat şi Ungaria. Încă

Medalia comemorativă a lui Mihaiu Viteazul

de pe vremea lui Sigismund căpătase el învoială pentru întemeierea acestei mitropolii şi acum îşi îndeplinì dorinţa.

Stăpânirea lui Mihaiu peste cele trei ţării surori este cea dintâiu încercare de unire a Românilor, care însă n'a dăinuit.

V

Căderea şi uciderea lui Mihaiu

1. Răscoala Ardealului: ura ungurilor, neîncrederea împăratului; Basta şi bătălia dela Mirislău. — Puţin după întoarcerea lui Mihaiu din Moldova, pe când el erà în aşteptarea hotărârilor imperiale privitoare la guvernul transilvan, izbucnì răscoala *Ardealului.*

Ungurii nu aveau pentru domnul român decât ura cea mai adâncă şi nu vedeau în el decât un urzupator, un barbar, un «Oláh» şi un tiran. Pornirea lor contra lui Mihaiu erà dealtmintrelea hrănită şi de neîncrederea împăratului în acesta, precum şi de vrăşmăşia multor din oamenii curţii imperiale faţă de domnul român. Printre aceştia erà generalul *Basta,* albanez de origină — fost în serviciul lui Filip

II în Ţările-de-jos —, care aveà mari ambiţii de mărire în Ardeal. De aceea *Bartolomeu Pezzen*, venit cu solie imperială ca să trateze, aşà zicând, cu Mihaiu chestiunea Ardealului, aţâţase în realitate mai mult nemulţumirile şi grăbise izbucnirea răscoalei (Aug. 1600).

Nobilii unguri invitaţi de Mihaiu, ca să se mobilizeze în vederea unui apropiat atac polon, refuzară de a venì. Unii fugiră la duşmani, dar cei mai mulţi se adunară în şesul Turdei, sub şefia bătrânului *Csáky*, omul de încredere al lui Mihaiu şi chemară pe Basta, ce erà cu oştirea în apropierea ţării lor. Acesta după ce pârîse din nou pe «rivalul» său la împărat, intră în Ardeal ca inamic al lui Mihaiu şi se unì cu răsculaţii. Toţi magnaţii depuseră jurământul de credinţă către împărat. Mihaiu, care încercase zadarnic prin toate mijloacele potolirea răscoalei, luă loc în faţa oştilor reunite lângă sătuleţul *Mirislău*, nu departe de Alba-Iulia.

Înainte de a luptà cu acela, care reprezentà pe suzeranul său, Mihaiu încercă să negocieze şi să înlăture ciocnirea. Dar când se văzù trădat şi de generalul său *Moise Székely*, fugit în Polonia ca să vină cu oaste împotriva stăpânului său, înţelese că nu-i rămâneà decât lupta. Astfel îşi aşeză oştirile, ce mai aveà, pe un drum îngust între dealuri, apărat de râpi şi de păduri. Ca să-l scoată din această poziţie minunată, Basta se prefăcù că fuge şi şiretlâcul său izbutì. Mihaiu să luă în goană după «câinele de italian», eşind astfel din poziţia sa. Deodată Basta se oprì la un loc priincios şi se întoarse cu toată puterea împotriva urmăritorului. Bătălia, ce se dete apoi acolo, eşì în paguba lui Mihaiu (8 Sept. 1600). Nenorocitul domn fugì spre Făgăraş, unde-şi adăpostise familia şi averile şi unde gândià să înjghebe o nouă oştire. Mulţi generali fură prinşi, între cari şi Baba Novac, care fu ars de viu în Cluj.

2. Polonii în Moldova şi Muntenia: lupta dela Bucov cu Zamoyski; fuga la împărat. — Polonii erau jicniţi de cucerirea Moldovei şi se temeau de un atac în propria lor ţară. De aceea, pe la finele lui August 1600, marele Zamoyski

trecuse Nistrul cu trupele fugarului Moise Székely, cu Sigismund Báthory şi cu fraţii Movilă. El luase Suceava, se silise a trimite trupe de ajutor Ardelenilor răsculaţi şi coprinsese toate oraşele moldovene. Apoi gonise guvernul lui Mihaiu şi reinstalase domn pe Ieremia. In urmă generalul polon trecuse în Muntenia, ca să înscăuneze pe Simeon Movilă. Acolo intraseră şi Turcii.

Prins între atâţia duşmani şi ameninţat a-şi pierde propria sa ţară, Mihaiu se gândì a se apropià de Basta şi de magnaţii unguri. După repetate solìi se încheiă pace cu aceştia. Domnul român îi asigurà de credinţă, le da zălog pe soţia, pe fiica şi pe fiul său şi în fine renunţà la Ardeal. Sperà astfel nu numai într'o încetare de arme din partea lor, dar şi într'un ajutor contra Polonilor şi Turcilor. In urmă trecù munţii dincoace spre a-şi apărà scaunul.

Între acestea Zamoyski ajunsese la Buzău, de unde se îndreptase spre Ploeşti şi Târgovişte. Mihaiu, după ce ceruse zadarnic ajutor de peste munţi, începù dese hărţueli contra duşmanilor. La 10 Octomvrie 1600 însă soarta armelor se decise. Mihaiu tăiă drumul Polonilor la Teleajen, în pădurea *Bucovului*. Lupta însă o pierdù şi aproape singur fugì spre Argeş, unde fu din nou învins. Atunci cea mai mare parte din boieri, chiar vestiţii fraţi Buzeşti, îl lăsară trecând pe partea lui Simeon.

Părăsit de oameni şi de soartă, rămas numai cu capul — pus şi acesta la preţ de Unguri — Mihaiu nu se mai putù susţine nici în ţara lui şi fu silit a se exilà. Cu vre-o 70 de credincioşi numai, el apucă prin Lugoş drumul Vienei, ca să ceară acolo dreptate dela împăratul, suzeranul său.

3. Întoarcerea în Transilvania: Goroslău; uciderea lui Mihaiu. — Mihaiu stătù mai multe săptămâni la Viena, cerând audienţă împăratului, care erà la Praga, pentru a reclamà: înapoierea familiei, averii şi ţării sale. Curtea însă nu voià să nemulţumească pe Unguri de acea întârzià de a-l primi. Numai când se iscă o nouă răscoală în Ardeal

aţâţată de ambiţiosul Csáky şi când fu rechemat din nou Sigismund (Febr. 1601), imperialii se gândiră la Mihaiu, care devenià acum necesar imperiului. De aceea fu primit cu o pompă deosebită, i se primiră desvinovăţirile, i se făgăduì satisfacerea cererilor şi i se promise ajutoare. In schimb el trebuià să adune trupe, pentru ca în unire cu Basta să reià Ardealul din mâna răsculaţilor.

Mihaiu plecă din Viena şi ajungând la *Caşovia*, în Ungaria superioară, se împăcă cu rivalul său. In urmă amândoi, fiecare cu câte vre-o 10 mii de oameni, pătrunseră în Ardeal şi se ciocniră cu Sigismud lângă satul *Goroslău*, pe râul Someş, prin părţile Şimlăului (24 Iulie 1601). Acì Ungurii loviţi pe neaşteptate şi cu furie, fură pierduţi. Netrebnicul Sigismund fugì din nou, apucând prin părţile Rodnei spre Moldova, iar Transilvania fu definitiv câştigată pentru Casa de Austria.

Mihaiu fusese braţul şi inima învingătorilor. Soarta dar începeà să-i zâmbească din nou, mai ales că fraţii Buzeşti părăsiseră pe Simeon gonindu-l din scaun, iar în Moldova jafurile polone îndreptau speranţele tuturor spre el.

Curtea imperială nu hotărâse însă poziţia Ardealului. De aceea după victorie rivalitatea dintre Mihaiu şi Basta izbucnì din nou. Ei anunţară separat biruinţa şi fiecare cerù, sub o formă mai mult ori mai puţin înţeleasă, provincia. Mihaiu puneà înainte serviciile sale, iar Basta reînnoià învinuirile contra lui Mihaiu, sprijinite de nişte pretinse copii după nişte pretinse scrisori de trădare către Turci.

Neînţelegerea între cei doi rivali crescù mai mult după luarea Clujului. Basta, voind să supuie toate cetăţile, îşi însuşì comanda supremă şi invită pe Mihaiu să-l urmeze spre sud. Acesta se supuse. Dela Turda însă hotărî să apuce spre Făgăraş, să-şi libereze familia închisă de Unguri şi apoi să intre în Muntenia. Atunci Basta decise să-l suprime mai înainte de a-l scăpà din mâini. Pe baza pretinsei trădări, el îl cheimă înaintea unui consiliu de războiu. Domnul refu-

zând, o trupă de Germani şi de Valoni, sub *Iacob Beauri* fu însărcinată să aresteze «pe Valah», şi de se va opune, să-l omoare. Aşà se şi întâmplă. Mihaiu surprins, nici un avù vreme să riposteze şi fu răpus de ceata ucigaşilor (dimineaţa 9 August 1601). Cei mai mulţi din boierii credincioşi fură ucişi, dimpreună cu banul Mihalcea; iar trupele mercenare, cu care luptà Mihaiu, se împrăştiară. Familia domnitorului rămase captivă.

Capul eroului, după ce fu profanat, fu trimis în ţară, ca să se vadă că Mihaiu nu mai este. Radu Buzescu şi soţia sa Preda (fiica Banului Mihalcea) îl îmmormântară în Mânăstirea Dealului, unde se păstrează şi se vede până astăzi. «Cinstitu-i trup», după ce a stat 8 zile neîngropat şi batjocorit, «zace în câmpia Turdei».

Cu moartea lui Mihaiu se încheie definitiv şirul succesiunii vechei dinastìi muntene, după cum cu tragerea în ţeapă a lui Răsvan, acelaşi lucru se petrecuse în Moldova.

VI

Urmările domniei lui Mihai Viteazul

1. Familia, caracterul şi politica lui Mihaiu; urmările lor. — Mihaiu erà fiul, după unii nelegitim, al lui *Pătraşcu cel Bun* şi al *Teodorei* (călugărità *Teofana*) din neamul *Cantacuzinilor*, scoborîtorii vechilor împăraţi bizantini. De la aceşti părinţi el a moştenit mari însuşiri, ale căror urmări se vădesc în decursul domniei lui.

Prin tatăl său, Mihaiu moştenise cele mai de seamă trăsături caracteristice aceluia şi întregei lui familii: bunătatea de suflet, pietatea religioasă, iubirea de ţară, precum şi darul de a cârmuì.

De aceea avù el o tinereţe liniştità şi fericità; de aceea ocârmuì el părinteşte banatul Olteniei; de aceea se distinse apoi ca şef de ţară şi de oşti. Tot ca urmare ale aceloraşi însuşiri se îngrijì Mihaiu de cele bisericeşti, înfiinţînd

Mitropolia ardeleană şi ridicând *Mînăstirea Tutana* (Argeş), *Mânăstirea Mihaiu Vodă* (Bucureşti) şi biserica metropolitană din Alba-Iulia. Şi iarăşi aceiaşi moştenire părintească stârnì răscoala contra Turcilor, îndemnă la alianţă cu creştinătatea şi hotărî şirul de lupte purtate pentru ţară şi lege. În fine apucăturile bunilor săi strămoşi se vădesc şi într'o mulţime de alte incidente din viaţa lui, cum fu plângerea şi îmmormântarea cu mare pompă a duşmanului său Andreiu Bátory, precum şi pedepsirea ucigaşului acestuia.

Pe de altă parte prin mama sa, trecuseră în firea lui Mihaiu toate particularităţile deosibitoare ale Cantacuzinilor: demnitatea şi mândria, iubirea de mărire şi strălucire.

Doamna Stanca

Aceste trăsături «imperiale» se întrezăresc în tratatul dela Mănăstirea Dealului relativ la întemeierea unei «dinastì» a lui în Ţara-Românească ori în tratativele de mai târziu cu Rudolf, când el cere, ca Ardealul împreună cu Ţara-Românească, cu comitatele ungureşti de dincoace de Tisa şi cu ce va mai cuceri dela Turci, «să fie ale lui şi ale casei sale». Ele de altfel născură şi hotărârea de a se cucerì cele 3 ţări surori, precum tot ele au contribuit mai apoi şi la încolţirea planului de a supune Macedonia, Serbia, Albania şi celelalte

ţări greceşti şi creştine, de sub jugul otoman — «pentru a face liturghia în Biserica Sf. Sofia» —, ori a stăpânì Polonia, Ungaria turcească şi alte ţinuturi.

Nu mai puţin să ghicesc în actele lui Mihaiu şi urmele legăturii lui de sânge cu frate-său, voevodul cult, umblat şi poet, *Petru Cercel*, cu care se aseamănă în imaginaţie vie, în planuri irealizabile de a face «ceia ce nu s'a făcut într'o 100 ani şi de când pomenesc oamenii», ori ale influenţii exercitate asupră-i de soţia sa *Stanca*, din neamul *Creţuleştilor*, mama lui *Niculae Pătraşcu* şi a *Domniţei Florica*.

Ca desăvârşitoare ale acestei moşteniri familiare, Mihaiu aveà şi trăsături particulare demne de semnalat.

Mai întâiu înfăţişarea lui erà măreaţă şi impunătoare, privirea stăpânitoare, întregul aer al fiinţii sale erà marţial şi cu totul poruncitor.

Mulţumită acestui fizic scăpă el de moartea, la care fusese condamnat când umblà după domnie, căci călăul înspăimântat lepădă securea din mână şi fugì prin mulţime, ceea ce fu luat drept un semn dumnezeiesc. Şi tot acestei naturi sugestive se datoresc necurmatele lui izbânzi.

Pe de altă parte temperamentul său erà aprins, vioiu, pornit. O îndrăzneală fără seamăn, o pripeală, un neastâmpăr, cum rar se întâlnesc, caracterizà firea sa. În toate actele sale Mihaiu erà grăbit şi puneà în toate un entuziasm şi o hotărâre fulgerătoare. Nefiind lustruit printr'o creştere îngrijită, acest caracter de leu cădeà dese ori în neprevedere şi împingeà la acte necugetate şi prin aceasta primejdioase atât lui cât şi altora.

Numai un aşa temperament explică desfăşurarea unor lupte fără odihnă, purtate peste tot şi cu toţii, cu o repeziciune uimitoare. Şi tot el lămureşte pe de o parte relele raporturi cu imperiali şi cu Basta, iar pe de alta părăsirea lui Mihaiu chiar de cei mai de aproape ai lui boieri şi generali.

La rândul ei şi politica urmată de Mihaiu, înlăuntru ori în afară, trebuie să fie amintită.

Politica lăuntrică a lui Mihaiu fu: de a scutură jugul turcesc, readucând ţara la vechia ei autonomie şi de a îndreptà relele care bântuiau înlăuntru; de a întărì boerimea, reînălţând'o şi suflându-i sentimentele vitejeşti şi patriotice din vremile de mărire; de a da o orânduire legală ţărănimii, ca să se pună capăt anarhiei şi ca să se poate face cu folos administraţia. Această politică a urmat'o nu numai în Ţara-Românească, ci şi în Ardeal şi în Moldova. Toate ţările acestea au fost scoase de sub vasalitatea turcească şi s'au cârmuit autonom prin ele înşi-le. Peste tot elementul nobilar, singurul element politic de atunci, a fost ocrotit. În toate cele trei ţări sătenii au fost puşi la rânduială şi rostul lăuntric n'a fost turburat. Dar neputinţa de a face din ţărănime un corp politic, pe care să se razime, îi fu fatală.

Cât priveşte politica din afară, Mihaiu a avut una singură şi statornică: creştină şi românească, răzimată mai ales pe sacrul imperiu roman şi pe unirea personală a celor 3 ţări româneşti. Acestei politici se datoreşte faptul, că barbaria turcească a fost abătută dela celelalte ţări din Europa, ca şi dedeasupra ţărilor lui; precum tot ei este a se atribuì în mare parte căderea lui Mihaiu şi prăbuşirea planurilor sale.

În definitiv, urmările ce domnia lui Mihaiu avù, fie decurse de pe urma însuşirilor familiei lui, ori ale têmperamentului său personal, fie ca rezultate ale politicei lui, sunt destul de însemnate.

În afară de neatârnarea ţării şi scutirea ei de împilări — ceea ce însă nu dură — domnia lui Mihaiu ridică renumele militar al Românilor, reabilitând astfel vechia bărbăţie românească şi târî iarăşi pe Români în viaţa istorică universală, ca pe vremea marilor voevozi de mai înainte. Tot ea sădì politica germană în Principate, care apoi cu oare-care preschimbări străbătù veacurile. În sfârşit această domnie puse temelie culturală-religioasă la Românii de peste munţi, asigurându-le dăinuirea naţionalităţii lor şi zămislì mai târziu ideia unirii ţărilor româneşti.

2. Starea economică şi socială a Ţării-Româneşti: istovirea ţării, consacrarea şerbiei. — Din punctul de vedere economic şi social, domnia lui Mihaiu Viteazul, contrar dorinţelor lui, fu păgubitoare ţării.

Neîncetatele zbuciumări războinice înrăutăţiră mult starea materială a ţării, destul de rea în tot decursul sec. XVI. Prădările şi arderile duşmanilor aduseră sărăcia la culme. Dările pentru plata ostaşilor lefegii se îndeşiau. Totdeodată populaţiunea se rărì, agricultura decăzù, vitele se împuţinară, industria casnică stagnă, comerţul slăbì. Fu dar o adevărată istovire a ţării. Şi cu atât mai mare fu această istovire, cu cât nenorocirile, dăjdile şi nevoile cădeau mai numai asupra ţărănimii, silind'o să emigreze sau să vieţuiască în umilire şi mizerie. Astfel că odată cu înrăutăţirea stării economice fu şi o decădere socială fatală.

Acum se recunoscù iobăgia sau «şerbia» ţăranului. In adevăr, la încheierea umilitorului tratat impus de Sigismund lui Mihaiu, boierii, pentru a oprì fuga ţăranilor de pe moşii, arătaseră dorinţa pentru consacrarea serbiei — existentă de fapt de mult — şi izbutiseră a introduce aceasta în acel nedemn act. Aşa că domnul se văzù silit la rându-i să o legiuiască, prin aşà numit *legătura lui Mihaiu.* Astfel se hotărî, ca ţăranii să rămâie legaţi de moşia, ce locuiau — domnească, boierească sau mânăstirească — fără a se puteà strămutà în alte locuri, decât cu învoirea stapânilor lor şi putând fi aduşi cu forţa, dacă fugiau. Şerbia, abuzivă şi nelegală mai înainte, devenì acum legiuită şi de drept. Dar aceasta făceà, ca soarta ţăranilor să fie mai ticăloşită, căci de acum înainte ei sunt la bunul plac al proprietarilor de moşii, cari îi pot exploatà în toate chipurile fără milă şi fără frică.

Între urmările domniei lui Mihaiu se pune şi slăbirea clasei moşnenilor, cari — fie din cauza cutropirilor domnilor ori boierilor, fie din pricina greutăţilor economice — îşi pierdeau moşioarele, acum mai mult ca oricând şi cădeau astfel în şerbie.

c) Epoca domnilor pământeni

I

Urmaşii lui Mihaiu Viteazul până la Mateiu Basarab şi Vasile Lupu

1. Radu Şerban şi Radu Mihnea; Movileştii. — După Mihaiu Viteazul amândouă Principatele ajunseră sub domnii lipsite de orice caracter dinastic. Pe tronurile ţărilor se perindară acum membri a diferite familii, cele mai multe pământene, ba câteva chiar înrudite cu vechile dinastii.

Astfel în Muntenia adevăratul urmaş al lui Mihaiu Viteazul fu *Radu Şerban*, o rudenie de a Basarabilor. El fu ales de boierii, ce urmau politica creştină a lui Mihaiu. Dar nu ocupă definitiv scaunul ţării, decât după ce înlătură cu totul pe Simeon Movilă. Cu ajutor dela Basta, el respinse pe Tătarii, ce veniseră cu rivalul său, la *Teişani*, aproape de izvorul Teleajanului (1602). In acea bătălie, viteazul *Stroe Buzescu* avù o luptă piept la piept cu nepotul Hanului tătar, pe care îl înjunghiă, dar dela care i se trase şi lui moartea.

În tot cursul domniei sale, Radu Şerban urmă politica imperială cu aceiaşi statornicie şi cinste ca şi Mihaiu. De aceea când Ungurii, îndemnaţi şi sprijiniţi de Turci, se revoltară din nou sub bătrânul Moise Székely, domnul pătrunse în Ardeal şi «într'o singură clipă» bătù şi ucise lângă Braşov pe şeful rebelilor (1603). In curând însă el se împăcă şi cu Turcii şi cu Tătarii. Ba încă peste puţin avù pace sigură şi dinspre Moldova, unde muriseră Ieremia şi Simeon Movilă şi unde domnul cel nou, *Constantin*, fiul lui Ieremia, erà prietenul său.

Timpul de linişte ţinù însă puţin. Ungurii iarăşi se ridicaseră sub *Gabriel Báthory*, nepotul fostului Cardinal Andreiu, un om aproape nebun. Noul rebel, pentru a preîntâmpinà atacul domnului muntean, credincios imperialilor, năvălì

fără veste în ţară (Dec. 1610) şi silì pe Radu să fugă în Moldova. Apoi, după ce prădă şi pustiì cumplit în timp de trei luni ţara, se retrase lăsând domn pe noul numit de Turci, *Radu Mihnea*, fiul lui Mihnea Turcitul. Fugarul din Moldova

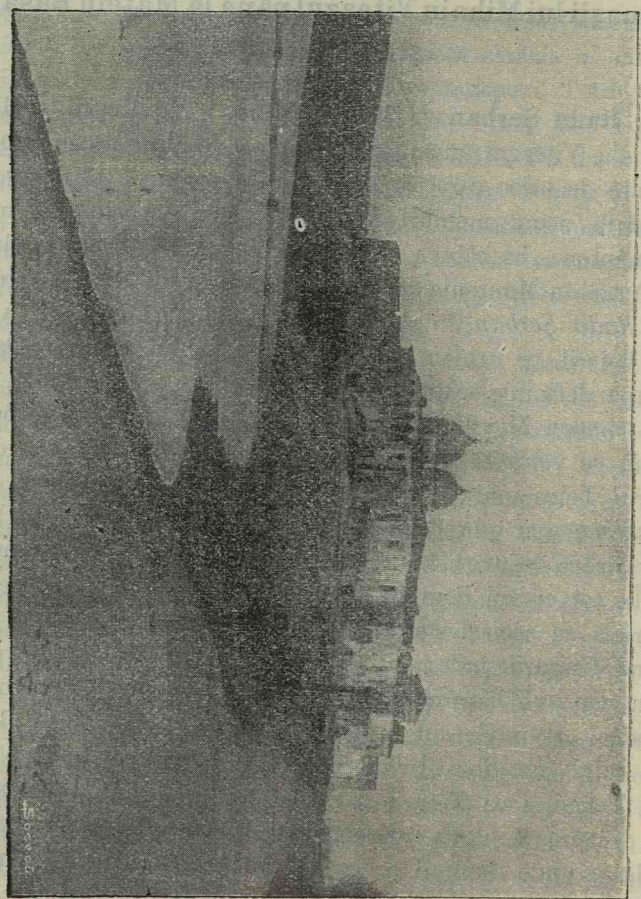

Mănăstirea Comana

însă, întorcându-se cu ajutor dela Constantin Movilă, izgonì pe rivalul său peste Dunăre şi trecù munţii să se răzbune pe Ardelean. Báthory îi eşì despreţuitor înainte lângă Braşov cu o armată strălucită. El fu învins cumplit şi d'abià

scăpă su fuga spre Sibiu (Iunie 1611). Dar peste câteva luni Turcii intrând în ţară cu Radu Mihnea, Radu Şerban fu silit să fugă, prin Moldova şi Polonia, în Austria, unde peste câţi-va ani a şi murit şi de unde mai târziu rămăşiţele lui pământeşti au fost strămutate la *Mânăstirea Comana* (Vlaşca), zidită de el.

Radu Mihnea om învăţat, blând şi drept, fu un stăpânitor măreţ şi înţelept. A domnit mai mulţi ani, când în Muntenia, când în Moldova, impunându-se tutulor prin chibzuinţa şi demnitatea sa. A căutat să înlăture războaie ori răscoale păgubitoare ţărilor şi se restaureze în chip strălucit vechile mânăstiri şi zidiri domneşti. Astfel lui i se datoreşte *Biserica Radu Vodă* din Bucureşti, unde la moarte-i a fost îmmormântat. Prima lui domnie munteană, care fu şi cea mai lungă din toate, s'a sfârşit în 1616.

In tot acest timp Moldova a fost în mânile *Movileştilor*, neam închinat şi birnic Turcilor şi Polonilor. Ieremia domnì fără nici o însemnătate până la moartea sa (1606) şi tot astfel şi Simeon (1607). Ambii fură îmmormântaţi la *Mânăstirea Suceviţa* (Bucovina), ridicată de Ieremia. După aceştia se născură lupte pentru tron între tinerii lor fii. Izbânda însă fu de partea coborîtorilor lui Ieremia, conduşi de văduva doamnă *Elisabeta* — asemănătoare cu Chiajna—şi sprijiniţi de Poloni. Astfel se întronă domn *Constantin Movilă* (1608) care încercă a se apropià de Germani. Din această cauză el fu scos de Turci (1611). In 1615 un frate al său mai mic izbutì să reapuce scaunul, dar nu-l ţinù decât un an căci în locul lui fu strămutat Radu Mihnea din Muntenia. Movileştii pierduseră încrederea Porţii şi, ca să-şi scape macar viaţa, mai toţi ultimii vlăstari, împreună cu isteaţa doamnă Elisabeta, se turciră (1616).

De acum înainte domniile ambelor ţări fură mai mult trecătoare, necontribuind decât la sporirea elementului grec.

2. **Începutul şi creşterea influenţei greceşti în biserică şi stat.** — Influenţa grecească începuse să se întroducă în ţările române, mai ales pe teren bisericesc, încă dela recu-

noaşterea Patriarhiei din Constantinopol. Dela dărăpănarea împărăţiei bizantine şi mai ales dela căderea Constantinopolului sub Turci, o mulţime de Greci căutară adăpost în ţările române. Apoi pe vremea domniilor religioase ale lui Radu cel Mare şi Neagoe Basarab călugării greci veniră tot mai mulţi şi se încuibară prin bisericile şi mânăstirile bogate. Pe de altă parte prin închinarea mânăstirilor româneşti către cele greceşti din Răsărit, se înstrăină autoritatea şi administraţia lor bicericească, devenind grecească.

Mai apoi creşterea acestei influenţe se făcuse şi pe altă cale. Grecii, îndeletnicindu-se la Constantinopol cu afaceri băneşti, deveniseră bogaţi şi influenţi. Aşà în cât domnii ţărilor române, predecesorii lui Mihaiu Viteazul, aveau interes să steà în bune relaţiuni cu ei, căci puteau fi sprijiniţi la ocuparea scaunului şi la menţinerea în el. Ba încă boierii români căutau să intre în legături de căsătorie cu familiile greceşti din Byzanţ. Toate aceste împrejurări făceau să se favorizeze stabilirea în ţară a unui număr tot mai mare de Greci, a căror înrâurire în trebile bisericeşti şi politiceşti e uşor de înţeles.

Prin domnia lui Mihaiu Viteazul şi a Movileştilor — aceşti din urmă oamenii influenţii polone—elementul grec fu împiedecat câtva timp. După accastă epocă însă el începù a sporì şi mai mult. În domnia ţărilor încăpură acum şi domni atât de greciţi prin învăţături, prin înrudiri, prin traiul lor de până acì, în cât par greci curaţi. Ba încă aceşti domni, cari erau strămutaţi dintr'o ţară într'alta, aveau câte un bogat protector grec. Acesta venià cu ei şi aproape îi epitropisià. Aşà fu mai ales *Constantin Batişte Vevelli*. In acest chip se înlezni stabilirea de conaţionali greci în ţară, prin dregătorii şi mânăstiri. Intre alţi clerici greci oploşiţi pe aici fu şi fostul patriarh de Alexandria şi apoi de Constantinopol, *Chiril Lucari*.

3. Răscoalele naţionale în contra Grecilor. — Stabilirea Grecilor în ţările române şi întărirea influenţei lor pe toate tărâmurile nu se puteà îngăduì aşà uşor. De aceea boierii pământeni împreună cu poporul se răsculară.

Cea dintâiu răscoală în Muntenia se făcù sub prima domnie a lui *Radu Mihnea*. Ea fu condusă de *Stolnicul Bărcan* şi n'avù nici un rezultat. Şeful şi alţi boieri fură decapitaţi. Pe vremea următorului *Alexandru Iliaş*, un vlăstar din Lăpuşneanu, se întâmplă o nouă răscoală. Conducătorul ei fu paharnicul *Lupu Mehedinţeanu*. Domnul însă prinse pe mai mulţi capi răsculaţi şi-i omorî, iar Lupu fugì în Ardeal. Cu învoirea marelui principe de atunci, *Bethlen Gabór*, el îşi strânse oşti şi năvălì în ţară. Iliaş nu putù să i se împotrivească şi Grecii de prin sate şi oraşe fură măcelăriţi (1618). Dar Turcii trimiţând domn nou, acesta ca să se scape de Lupu, îl numì mare spătar şi-l trimise cu oastea la Silistra, unde reşedeà supremul comandant turcesc al liniei Dunării. Acolò fu tras în ţeapă dimpreună cu alţi tovarăşi ai săi. Pe timpul unui alt urmaş, *Leon Tomşa* zis şi «Alion-Vodă», izbucnì a treia şi cea mai însemnată din aceste răscoale. Aga *Mateiu Basarab* din Brâncoveni (Olt), împreună cu mai mulţi boieri de peste Olt, provocă o mişcare. El erà sprijinit şi de principele Ardealului, urmaşul lui Bethlen, *George Rákóczy*. Deşì dintru întâiu răsculaţi fură învinşi şi deşì Poarta trimise alt domn, totuşi Mateiu nu se lăsă. Cu nou ajutor de peste munţi el înfrânse oştile domneşti lângă Bucureşti şi lucrând şi la Turci, prin Paşa de Silistra, puse mâna pe domnie (1633).

Şi înMoldova se întâmplară răscoale. Cea mai gravă fu pe vremea domniei a doua de acì a amintitului *Alexandu Iliaş* (1633). Boierii pământeni răsculară ţărănimea, care năvălì în Iaşi cu strigătul: «Dă-ne Doamne pe Greci». In fruntea mişcării erà vornicul *Vasile Lupu*. Vevelli şi alţi Greci influenţi fură măcelăriţi cu topoarele, iar domnul fugì la Constantinopol. In locul lui, Poarta trimise un altul. Dar după un an Lupu izbutì să se ridice în scaun, lucrând ca şi Mateiu prin acelaş puternic Paşă de Silistra (1634).

Abaza

II

Mateiu Basarab şi Vasile Lupu

1. Mateiu Basarab şi Vasile Lupu; activitatea lor. — *Mateiu Basarab* (1633—1654) şi *Vasile Lupu* (1634—1653), cari fură contimporani tot timpul, trebuesc a fi prenumăraţi printre cei mai însemnaţi domni români. Ei se bucurară

Mateiu Basarab

de domnii destul de lungi pentru vremile acelea şi întreprinseră o mare activitate pentru ridicarea şi bună starea generală a ţărilor lor.

Mateiu erà coborîtor prin femei din Basarabi. El fu un domn înţelept, blând, bun părinte pentru toţi şi vrednic

ostaş. De aceea şi boierimea ţineà la dânsul, asigurându-i astfel o domnie lungă şi liniştită.

Lupul însă erà de obârşie străin, căci se trăgeà din părinţi arnăuţi aşezaţi în ţară. Ca domn fu strălucitor, trufaş, lacom de stăpânire şi cheltuitor. Mulţumită bogăţiei lui putù fi însă şi el sigur de tron multă vreme.

Vasile Lupu

De altfel lungimea acestor domnii s'a datorat şi faptului, că mai toţi vecinii duşmani erau ocupaţi aiurea.

Amândoi aceşti domni ocrotiră ţărănimea, rechemând pe fugari, iertând birurile şi oprind sâlniciile de tot felul. Uşurară, mai ales Mateiu, înfiinţarea de noui sate, «slobozii». Puseră minunată rânduială în finanţele ţărilor, sporind veniturile. Se îndeletniciră apoi cu reînnoirea şi

clădirea a o mulţime de zidiri: curţi domneşti, biserici, mânăstiri, poduri, fântâni, etc. Aşà Mateiu drese şi înnălţă vreo 40 de locaşuri dumnezeeşti, îmbogăţându-le cu dănii şi odoare, printre care: *Biserica Sărindarul*, din Bucureşti, azi dărâmată; *Biserica Domnească*, din Târgovişte; *Mânăstirea Arnota*, din Vâlcea aproape de Bistriţa. Şi tot lui se datoresc «palatele»: *Curtea Veche* din Bucureşti, *Curtea Domnească* din Târgovişte, *Episcopia* din Buzău, etc. La rândul său şi Vasile Lupu clădì mai puţin însă mai luxos. Dela el a rămas: minunata *Biserica Trei-Ierarhi* (Trei-Sfetite) din Iaşi şi *Mânăstirea Golia*.

Biserica Sărindarul

Dar activitatea acestor domni, trecută şi pe tărâm cultural, a fost mult stingherită de nenorocitele lupte dintre ei.

2. Luptele dintre ei. — Deşì lucraseră câtvà în comun pentru obţinerea tronurilor, totuşi ei fură într'o veşnică luptă. Cauza acesteia fu poate împrejurarea, că Lupu cheltuind mulţi bani cu uciderea unui grec bogat şi influent din Constantinopol *Celebì Curt*, protivnicul şi al lui Mateiu, domnul mun-

Mânăstirea Arnota

tean nu voì a întoarce jumătate din suma cheltuită. Poate mai fu şi ciocnirea dintre politica lui Vasile, mai mult turcească şi politica lui Mateiu, care nu nesocotià legăturile cu creştinii. Şi însfârşit pricina acestor lupte mai trebue căutată şi în firea «împărătească» a lui Vasile, pe care nu-l mai încăpeà Moldova, precum şi în silinţa de a vedeà pe fiul său, *Ioan*, «eşit» mai de grabă la domnie. De altfel în această privinţă

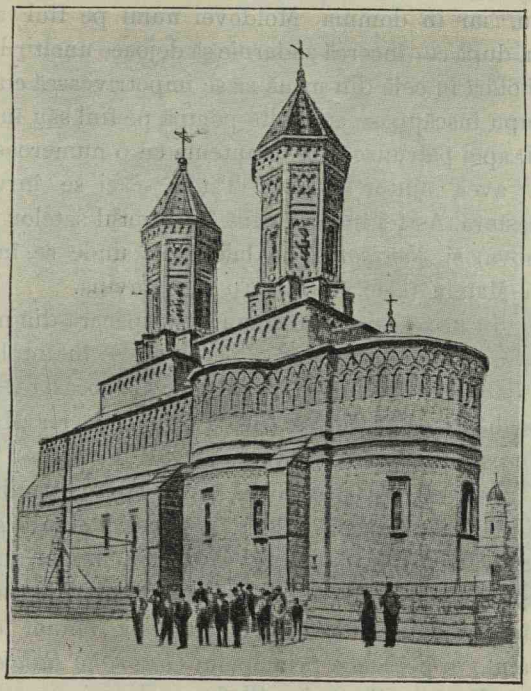

Biserica Trei-Ierarhi

intrigile poftitorilor de bani din Constantinopol jucau un roprecumpănitor. Astfel Lupu jură să scoaţă pe Mateiu din scaun, luând sau el sau fiul său domnia.

Pentru un întâmplător sprjin contra Turcilor, Mateiu încheiase în 1635 un tratat cu *George Rákóczy*. Lupu pârî pe vecinul său la Poartă şi căpătă domnia; iar în toamna anul

lui 1637 năvălì în ţară până la Buzău. Mateiu, cu un mic ajutor ardelenesc şi cu boierimea lui credincioasă, îl respinse până dincolo de Focşani. Turcii încurcaţi în războaiele din Asia contra Perşilor şi temându-se de vreo acţiune rebelă a biruitorului, căutară să-i împace. La rândul lor şi Ardelenii lucrară tot pentru aceasta.

Linştea nu ţinù decât până ce Turcii sfârşiră războiul din Asia. Poarta atunci înlocuì din nou pe Mateiu cu Vasile Lupu, iar în domnia Moldovei numì pe fiul acestuia.

Mateiu, după ce încercă zadarnic să dejoace uneltirile rivalului său, hotărî în cele din urmă să se împotrivească cu armele. Vasile Lupu înscăunase cu multă pompă pe fiul său în domnia Moldovei, apoi pătrunsese în Muntenia cu o numeroasă oaste. Ba încă aveà ajutor şi dela Tătari, căci se înrudise cu Hanul acestora. Astfel înaintă până în dreptul satelor *Ojogeni* (pe Prahova) şi *Nenişori* (pe Ialomiţa), unde se întâlni cu oştile lui Mateiu (Dec. 1639). Fu însă învins.

În cele din urmă cei doi duşmani se împăcară din nou, prin mijlocirea Germanilor şi chiar a Turcilor. Se întâmplă apoi şi moartea slăbănogului fiu al lui Lupu. Cu ocazia împăcării Lupu rezidì *Biserica Stelea* din Târgovişte, iar Mateiu ridică *Mânăstirea Soveja* (Putna).

Lupu totuşi nu se putù liniştì şi reîncepù intrigile contra lui Mateiu (1652). De astă dată vroià să lase Moldova ginerelui său *Timuş Hmelniţki*, hatmanul Cazacilor. Mateiu, îndârjit de atâta duşmănie din partea lui Lupu, se hotărî la rându-i a-l scoate din domnia Moldovei. Pentru aceia reînnoì legăturile cu Ardealul, în persoana principelui *Gheorghe Rákóczy II* şi insuflă logofătului *Gheorghe Ştefan*, cel mai cu vază boier al lui Lupu, gândul de a luà scaunul domnului său. Astfel cu ajutorul muntean şi ardelenesc, condus de boierul *Diicu*, nepotul lui Mateiu, Ştefan izgonì pe Lupu, care fugì la Cazaci. Timuş sărì într'ajutorul socrului său şi mai sus de satul *Popricani* (lângă Iaşi) se ciocnì cu Gheorghe Ştefan pe care îl învinse. Aliaţii pătrunseră apoi furioşi în Ţara-Românească şi ajunseră până la *Finta* (pe Ialomiţa), mai jos de Târ-

goviste. Mateiu îi întâmpină acolo şi câştigă asupră-le o mare biruinţă. Lupu, fugit în ţara lui, fu lovit acì de Gheorghe Ştefan şi depărtat definitiv din domnie (1653). Atunci el căzù în robie la Tătari, care îl trimiseră la Constantinopol, unde a dus o viaţă de mizerie până la moarte (1662). Trupul său a fost adus şi îmmormântat la Iaşi.

Un an după alungarea lui Lupu (1654), Mateiu murì «în cinstite bătrâneţe» de o rană căpătată la Finta şi de amă-

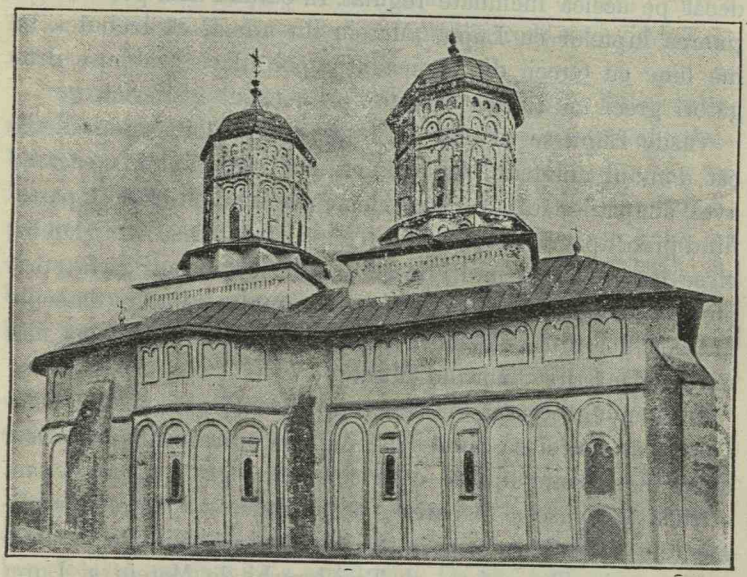

Biserica Stelea

raciunile pricinuite de răscoala armatei sale de mercenari. Fu îmmormântat în Biserica Domnească din Târgoviste, de unde mai târziu oasele îi fură strămutate la Arnota.

3. Situaţia acestor domni faţă de influenţa şi cultura grecească. — Deşì Mateiu Basarab şi Vasile Lupu ajunseseră în scaun prin revoluţii naţionale, totuşi atât de puternic erà elementul grec la Constantinopol şi atât de mare erà înrâurirea lui în Principate, încât ambii domni se văzură nevoiţi

a i se plecà. Apoi necontenita duşmănie dintre ei duceà fatal la creşterea tot mai mare a acestei influenţe streine.

Mateiu Basarab nu se dete dintr'o dată şi prea mult în partea Grecilor. E drept că la început chiemă în ţară pe boierii fugiţi în timpul răscoalelor. Dar căută să mulţumească prin cevà şi pe Români. Astfel prin hrisovul din 1639 el luà înapoi dela călugării greci numeroasele şi însemnatele mânăstiri, pe care aceştia le ocupaseră fără drept, nelăsându-le decât pe acelea închinate regulat. In curând însă pentru susţinerea luptelor cu Lupu, Mateiu nu numai că trebuì a se luà bine cu Grecii din Constantinopol, dar încă puse dregători greci în fruntea oştirilor şi în capul vistieriei.

Vasile Lupu se aruncă în braţele Grecilor mai mult de cât domnul muntean. Ca albanez cunoşteà limba greacă şi aveà simpatii naturale către elementul grec. Pe de altă parte fiind preocupat de nestrămutatul gând al răsturnării lui Mateiu el se înconjură de mulţi dregători greci, avù la Poartă sprijinitori şi agenţi greci, plătì în mai multe rânduri datoriile Patriarhiilor din Constantinopol şi Ierusalim şi închină mai multe mânăstiri Sfântului Munte.

Influenţa grecească în acest timp se arată apoi şi sub formă culturală. Astfel ea caută să se impună ocârmuirii şi bisericei chiar în privinţa limbei, ceea ce nu erà greu, căci slavona oficială începuse a dispare. Apoi ea puse stăpânire pe rudimentele de şcoli, ce erau în ţări şi chiar pe şcolile de slavonie înfiinţate la Târgovişte şi Trei-Ierarhi de Mateiu şi Lupu pentru a da o nouă viaţă studiilor slave în decădere. Pe de altă parte o mulţime de dascăli greci se încuibaseră prin casele mari, fără a mai vorbì de cărturarii clerici cunoscători într'ale culturii greceşti. Aşa dascăli greci, ocrotiţi chiar de Mateiu, fură *Paisie,* sau pe mirenie *Pantelimon Ligaridis* şi un alt connaţional al său *Ieromonahul Ignatie Petrizzi.*

Aceste împrejurări uşurară întinderea limbei greceşti. Şi pe o atât de mare scară s'a făcut aceasta, încât arhidiaconul arab *Paul de Allepo,* secretarul *Patriarhului Macarie* din Alexandria, veniţi ambii în Principate după milostenii, s'a perfecţionat aici în cunoaşterea acelei limbi.

III

Cultura română în timpul lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu

1. Începutul întroducerii limbei române în scrieri şi biserică: mişcarea din Ardeal, Coresi. — Epoca lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu este însemnată mai cu osebire printr'o înflorire culturală, izvorîtă din faptul întroducerii limbei române în biserică şi scrieri.

Naşterea acestui fenomen coincide cu secolii XV şi XVI, secolii renaşterii literare şi religioase în Apus şi ai întrebuinţării limbei poporane ca limbă scrisă. Mai apropiat ea fu în legătură cu diferitele împrejurări politice ale Principatelor, când domnii şi boierii pribegiţi nu puteau aveà cu ei logofeţi de slavonie şi erau nevoiţi să facă uz scris de limba română (însemnări, scrisori, zapise, socoteli, etc.). Ba încă întrebuinţau pentru ei şi cărţi sfinte pe româneşte.

Însă începutul mai însemnat l'au pus mişcările religioase din Ardeal: cea husită în secolul XV şi cea luterană în secolul XVI.

Predicanţii husiţi propovăduind cuvântul Domnului în limba mulţimei, faptul acesta, ca şi alte învăţături husite, atrăgeà pe Românii de peste munţi, cari n'aveau o ierarhie bisericească ca paznică a ortodoxiei. De altfel şi vechia erezie bulgărească a *bugomilismului*, sau a legei Sf. Pavel, ajută răspândirea nouei reforme. Rezultatul atingerii Românilor Ardeleni de huzitism fu nu numai iscarea mişcărilor revoluţionare transilvane arătate, dar mai ales punerea cărţilor lor sfinte pe româneşte. Astfel într'un colţ sălbatec dintre Maramureş şi Ardeal s'au tălmăcit: Psaltirea, Biblia, Evanghelia, Faptele Apostolilor şi alte rugăciuni obişnuite, deosebite toate prin particularitatea de limbă zisă «rotacism». De asemenea şi literatura eretică bugomilică se răspândì pe acea vreme în româneşte.

Reforma luterană din sec. XVI fu un nou îmbold pentru pătrunderea limbei române în cărţile sfinte. În adevăr doctrina protestantă răspândindu-se la Saşii din Transilvania, aceştia doriau să aducă la «învăţătura mântuitoare» şi pe Românii conlocuitori. Spre acest sfârşit ei încercară să răspândească dogmele lor prin catehismuri protestante în româneşte. În urmă s'a văzut, că e necesar înainte de toate, ca Românii să aibe la îndemână cărţile sfinte ale evangheliştilor şi apostolilor — temeiul protestantismului — pe înţelesul lor. Atunci s'a început la Braşov, cu ştiinţa mitropoliei muntene — pentru a inspirà încredere — un şir de traduceri şi tipărituri în româneşte, ba chiar şi în slavoneşte. Diaconul muntean *Coresi,* fugar în Ardeal, fu însărcinat cu acestea. Coressi puse pe româneşte numai cărţile ce cuprindeau cuvântul Domnului, iar pe slavoneşte pe cele de slujbă bisericească. Totuşi şi pe cele româneşti le scoteà în ediţie slavonă, pentru a se căpătà mai mult încrederea credincioşilor. Astfel se tipărì în româneşte: evanghelii, cazanii, psaltiri, etc. Cea mai impunătoare din lucrările lui Coresi, curat ortodoxă, fu «*Evanghelia cu învăţături*» (1581).

Acţiunea aceasta de reformare n'avù rezultatul dorit, dar începutul întroducerii limbei române în biserică şi scrieri erà făcut.

2. Întărirea acestei întroduceri în epoca lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu; dispariţia treptată a limbei slavone. — În timpul lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu, introducerea limbei române în biserică şi scrieri ajunse foarte simţită. Ceeace contribuì de astă dată la întărirea ei fu dispariţia treptată a limbei slavone, precum şi alte pricini proprii acestei epoce.

Decăderea limbei slavone s'a datorit în primul rând faptului, că erà o limbă şi o cultură de împrumut, fără rădăcini în viaţa poporului. Apoi mânăstirile slavone, prin închinarea multora din ele locurilor sfinte, se împuţinaseră devenind greceşti. Pe lângă aceasta călugării şi cărturarii slavoni încetaseră de a mai venì ca înainte de peste

Dunăre, sau din Rusia, sau din Polonia ortodoxă, din cauza prea marei influenţe şi chiar persecuţiuni greceşti. Aşà că în şcoalele de popie, de unde se recrutau dregătorii şi preoţii, limba slavonă nu mai fu propusă pe o scară mare şi deci nici răspândită. Şi deşì Mateiu Basarab şi Vasile Lupu voiră să deà o nouă viaţă studiilor slave prin şcolile ce creiară la Târgovişte şi la Trei-Ierarhi, rezultatul însă nu fu însemnat. În secolul al XVII grecismul se întronase puternic în Principate. Dar lupta dintre slavonismul decadent şi grecismul începător, neputând fi hotărâtoare dintr'o dată, folosì limbei române.

Pe de altă parte în Ardeal începuse o nouă mişcare literară românească, urmarea nouei mişcări religioase de acolo, adică a calvinismului. Rácóczy, contimporanul lui Mateiu Basarab, ţineà să răspândească legea lui calvină şi printre Români. Astfel se tipărì la Bălgrad (Alba-Iulia) «*Catehismul calvinesc*» (1640). Apoi urmară, ingerinţi şì persecuţii faţă de membrii bisericei române, pentru a se răspândì învăţăturile eretice — prin slujbă, predici, cărţi şi şcoli — în limba poporului. Mai ales archiepiscopul *Ştefan Simion* fu nevoit a lucrà mai mult în această direcţie. Dela el au rămas două lucrări prielnice dezvoltării limbei: «*Noul Testament*» şi «*Psaltirea*». Fiul lui Rákóczy, *Rákóczy II*, urmă întru toate pe tatăl său. Tot asemenea făcură şi ceilalţi principi, urmaşii acestuia, până la sfârşitul sec. XVII. Rezultatul definitiv fu, că limba română căpătă tot mai mult teren în viaţa bisericească de peste munţi şi că o însemnată mişcare literară românească, aproape exclusiv religioasă, luă fiinţă. În acelaş timp cărţile acestea româneşti ardelene întăriră dincoace tot mai mult gustul pentru limba naţională, iar pe de altă parte provocară şi în Principate scrieri româneşti, adversare calvinismului ardelean.

Mai contribuì la întărirea introducerii limbei române în biserici şi scrieri şi împrejurarea, că cei doi domni contimporani, ca şi mitropoliţii din timpul lor, deschiseră tipografii în ambele ţări. Dar cum publicaţiile slave de acì nu mai

aveau căutare şi erau concurate de altele din Rusia şi Polonia, se văzù nevoia de a se da acestor tiparniţe lucrări româneşti.

In fine ajută la răspândirea limbei româneşti ca limbă scrisă, şi nepriceperea în slavonie a «pisarilor» şi «diacilor de logofeţie», adică a scriitorilor din cancelariile domneşti, ceeace contribuì astfel ca limba română să-şi facă loc şi în daraverile statului.

Mitropolitul Petru Movilă

3. Tipografiile şi cărţile eşite din ele; pravilele.—Mateiu Basarab şi Vasile Lupu dădură o mare îngrijire introducerii tipografiei în Principate. Ei instalară în ţări, mai întâiu Mateiu, însemnate tipografii dăruite lor de marele mitropolit al Chievului, *Petru Movilă*, fiul fostului domn Simeon Movilă. Tipografia moldoveană stătù tot timpul acesta la Mânăstirea Trei-Ierarhi, iar cea munteană trecù pe rând la M-rea Govora, Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Câmpul-Lung, M-rea Dealului şi Mitropolia din Târgovişte. Aceste teascuri tipografice scoaseră şi cărţi slavone, însă cele mai însemnate, fură cele româneşti, traduse din slavoneşte sau din greceşte. Asfel se tipăriră cu concursul mitropoliţilor de atunci, *Ştefan* al Ţării-Româneşti şi *Varlaam* al Moldovei, diferite cărţi religioase româneşti, în deosebi «Cazanii». Cea mai măreaţă şi însemnată dintre acestea e aşà numita «*Cazania lui Varlaam*». Ba mitropolitul Varlaam tipărì şi «*Răspunsuri la catehismul*

calvinesc», combătând învăţăturile calvine din Ardeal. La acest avânt cultural luă parte şi cumnatul lui Mateiu Basarab, învăţatul boier *Uriil* sau *Udrişte Năsturel din Fiereşti*, precum şi boierul moldovean *Eustratie* sau *Istrate Treti-Logofăt*.

Dar tipăriturile româneşti mai însemnate fură colecţiunile de legi sau *pravilele*.

Cu trecerea timpului datinele juridice, zise obiceiul pământului», ne mai fiind îndestulătoare, Mateiu Basarab şi Vasile Lupu au pus să se întocmească următoarele codice de legi:

«*Pravila cea mică*», care fu tradusă din limba slavonă de către călugărul oltean *Mihail Moxa* (*Moxalie*) şi se tipări la Govora (1640);

«*Pravilele împărăteşti*», colecţiune tipărită la Trei-Ierarhi (1646), după o traducere din greceşte a lui Eustratie Treti-Logofăt;

«*Pravila cea mare*» sau «*Îndreptarea legei*» — asemănătoare cu codicele moldovean, dar mai dezvoltată — tălmăcită din elineşte de călugărul ardelean *Daniil Andrean Panonianul*, cu concursul mitropolitului Ştefan şi tipărită la Târgovişte (1652).

Alăturea cu această activitate de literatură bisericească şi legislativă, trebue amintit şi faptul remarcabil, că acum s'au pus şi începuturile istoriografiei româneşti, deschizându-se astfel şirul vestiţilor *cronicari* din a doua jumătate a secolului XVII. În adevăr acestei vremi aparţin primii analişti români cunoscuţi: *Mihail Moxa* în Ţara-Românească şi *Grigore Ureche* în Moldova.

IV

Urmaşii lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu până la Fanarioţi

1. Urmaşii lui Mateiu Basarab până la Const. Brâncoveanu; Cantacuzinii: Şerban Cantacuzino. — Dela Mateiu Basarab până la Const. Brâncoveanu (1654—1688) in-

fluenţa grecească reînflorită întâmpină noui pedici naţionale. Cei ce conduseră de astă dată lupta în contra ei fură tot nişte Greci, românizaţi însă, *Cantacuzinii.*

Incă de pe vremea lui Mateiu Basarab, cel mai puternic boier din ţară şi cel mai cu trecere la Constantinopol erà *Postelnicul Const. Cantacuzino,* urmaş al Cantacuzinilor din Byzanţ. Prin căsătoria sa cu *Ilinca,* fiica mai mică a lui Radu Şerban, el se înrudise cu neamurile domneşti şi ajunsese totdeodată şi unul din cei mai bogaţi şi însemnaţi oameni ai ţării. Toate acestea făcură din el şi din numeroasa sa familie, ce crescuse în mijlocul Românilor, mari iubitori şi apărători ai drepturilor naţionale. Dar rolul lor cel mare fu jucat cevà mai târziu.

Grigore Ghica

De o cam dată după Mateiu Basarab tronul muntean fu ocupat puţin de *Constantin Şerban Basarab Cârnul,* fiul natural al lui Radu Şerban, care desfiinţă trupele de lefegii streini şi clădì *Mitropolia din Bucureşti.* Înclinând mult spre politica lui Rákóczy II, el fu repede înlocuit de Turci. Aceiaşi soartă avù şi urmaşul său, tot din aceleaşi cauze. *Gheorghe Ghica* — arbănaş de origină, dar aşezat în Moldova —, care venì apoi la tron, fu nevoit să reşeadă necurmat la Bucureşti, adică mai în apropiere de Turci. Totuşi şi el fu mazilit curând, iar ţara se destină pentru paşalâc.

Acuma şi de acum înainte intervin Cantacuzinii. Postelnicul Constantin sfătuì Poarta să respecte starea obişnuită din trecut şi căută să influenţeze ca domnii numiţi să nu se mai înconjoare de boieri răi şi de Greci jefuitori. Sfaturile bătrânului Postelnic fură ascultate. Dar domnul numit, recomandat de altfel de dânsul, *Grigore Ghica*, îndemnat de ticăloşii săi sfetnici, începù să se teamă de influenţa lui şi puse de-l omorî. Moartea acestuia hotărî pe fiii şi rudele lui, «Postelniceştii», nu numai să lupte pentru înlocuirea domnului nerecunoscător, dar să împedice întinderea relelor apucături greceşti aduse mereu din Constantinopol cu diferiţii domni, ce se succedară. Când triumfătorii, când înfrânţi şi prigoniţi, Cantacuzinii nu se lăsară de programul lor politic naţional. În cele din urmă obţinură domnia pentru *Şerban Cantacuzino*, al doilea fiu al Postelnicului (Nov. 1678).

Şerban Cantacuzino plănuì o politică mare, atât înlăuntru, cât şi în afară.

Astfel puse rânduială în strângerea dărilor, înlesnì aşezarea ţăranilor pribegi, aduse porumbul pentru uşurarea traiului sărac şi fixă măsurile prin întroducerea «stânjenului Şerban-Vodă». Apoi deschise o şcoală în Bucureşti, jucă rol cultural covârşitor şi ridică *Mânăstirea Cotroceni*, unde a fost apoi îmmormântat.

În afară el căută alianţa popoarelor creştine din vecinătate. Astfel luând parte şi el la asediul Vienei (1683), întreprins de Vizirul *Kara-Mustafa*, comunică garnizoanei nemţeşti toate ştirile din tabăra turcească şi din parte-i bombardà cetatea cu ghiulele de paie. După despresurarea Vienei de *Ioan Sobieski*, Şerban Cantacuzino înclină tot mai mult spre politica germană. În cele din urmă, constrâns şi de imperiali, trimise la Viena o deputaţie alcătuită din rudele sale cele mai apropiate, ca să încheie un tratat definitiv de închinarea către Austria. Între acestea însă Şerban, care erà bolnav de mai multă vreme, murì (Oct. 1688). În scaun se ridică nepotul său de soră *Constantin Brâncoveanu*.

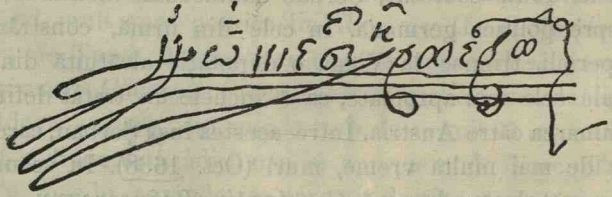

Șerban Cantacuzino

2. Domnii din Moldova dela Vasile Lupu până la Const. Cantemir; Duca Gheorghe. — Dela Vasile Lupu până la Constantin Cantemir (1653—1685), Moldova suferì o repede schimbare de domni, dintre cari cei mai mulţi fură Greci sau greciţi şi în contra cărora partida naţională moldoveană duse mai departe lupta.

Primul urmaş al lui Lupu, *Gheorghe Ştefan,* fiind amicul de idei al lui Constantin Basarab Cârnul, fu scos de Turci. El a murit în pribegie şi trupul a fost adus şi îmmormântat

Gheorghe Ştefan

în *Mânăstirea Caşin* (Bacău), zidită de el. De acum, cu rare excepţiuni, tronul moldovenesc fu ocupat mai mult de domni greci: răi, stricaţi, jefuitori. Astfel se aminteşte mai ales *Gheorghe Duca,* care a domnit de 3 ori, jefuind în mod cumplit ţara. In timpul domniei a doua s'a ivit o mişcare

naţională condusă de *Mihalcea Hâncu* (Oct. 1671), de când a şi rămas zicătoarea: «Vodă, da; dar Hâncu ba!». Cu deosebire însă plină de răutăţi a fost domnia a treia (1678—1684). Atunci ieşise vorba, că lumea piere de boala zisă «Duca-Vodă». adică de schingiurile acestui nesăţios domn.

În cele din urmă plângerile boierimii naţionale, sprijinite şi de Cantacuzini prin Şerban Vodă, fură ascultate. Turcii deteră domnia bătrânului boier pământean, *Serdarul Constantin Cantemir* (1685).

Constantin Brâncoveanu

3. Constantin Brâncoveanu: relaţiile cu Turcii şi Austriacii, pacea dela Carlowitz. — *Constantin Brâncoveanu* (1688—1714) fu domnul cel mai însemnat din această epocă, atât prin îndemânarea cu care s'a strecurat vreme lungă prin cele mai grele împrejurări, cât şi prin ocârmuirea blândă şi liniştită ce a hărăzit ţării.

FUNDAȚIA REGELE CAROL I

Deşi fusese părtaş la toate combinaţiile politicei ale lui Şerban, totuşi nu recunoscù cele făptuite la Viena de deputaţia trimisă, părându-i-se că acolo se împinseseră lucrurile prea departe. Sfătuitorul lui fu chiar fratele lui Serban, *Stolnicul Const. Cantacuzino*, al treilea fiu al Postelnicului. Fapta noului domn pornì însă în contra lui pe Nemţi şi pe boierii partizanii hotărîţi ai politicei germane. Pe de o parte se pretinse tronul pentru «legitimul» urmaş, beizadea *Iordache* sau *Gheorghe Cantacuzino*, unicul băiat al lui Şerban; pe de alta Austriacii intrară în ţară, prădând şi cerând bani. Dar Turcii şi mai cu osebire Tătarii îi izgoniră şi-i zdrobiră la *Zărneşti*, nu departe de Bran (1690).

In curând însă Brâncoveanu se apropiă de Austriaci. Ţara ajunsese într'una din cele mai nenorocite stări pe vremea acestor continue războaie turco-germane. Lăcustele, foametea şi ciuma completaseră mizeria. Apoi averea foarte mare a domnului şi chiar viaţa lui erau veşnic ameninţate. In acelaş timp şi religiozitatea caracterului său îl depărtà de «păgâni». Pe de altă parte Austriacii răpuneaă din zi în zi pe Turci, cum fu la *Salankemen* şi mai târziu la *Zenta*. Noua-i îndreptare politică însă erà să-l coste tronul, căci fusese simţită de diplomaţia franceză, duşmana Nemţilor. Numai prin bogate daruri şi prin purtare prudentă putù Brâncoveanu precumpănì acţiunea franceză. De altfel încheierea păcei dela *Carlowitz* (1699), prin care Austria căpătând Ungaria şi Transilvania devenià vecină cu Muntenia, îi uşură situaţia.

Nu trecù mult şi împrejurările aduseră o nouă schimbare în politica lui Brâncoveanu, apropiindu-l de Ruşi (1709).

4. Cantemireştii: Const. Cantemir, Dim. Cantemir. — Dintre domnii moldoveni contimporani cu Brâncoveanu, cei mai însemnaţi fură *Cantemireştii: Constantin* şi fiii săi, *Antioh* şi *Dimitrie*.

Constantin Cantemir erà din o familie de mazâli din Fălciu şi luase un nume tătăresc ca mai răsunător şi mai războinic. El rămânând credincios Turcilor, regele polon Sobieski prădă Iaşii şi ţara în două rânduri. Ultima dată a

coprins şi *Cetatea Neamţului*, apărată strașnic de plăeşi moldoveni. Boierii *Costineşti*, în frunte cu Logofătul *Miron Costin*, vestit cronicar moldovean, căutară să atragă pe domn spre Poloni. Nereuşind din pricina intrigilor familiei levantine a *Cupăreştilor* (Roseteştii), începură a se pune în legătură cu Brâncoveanu, care voià să imprime politica sa creştină şi Moldovei. Ba incă începù a se lucrà şi la Poartă contra lui Cantemir. În cele din urmă acesta, supărat şi rău sfătuit, ucise pe Miron, pe fratele său *Velicico Vornicul* şi pe alţi Costineşti (Dec. 1691). Dar nu mai trăì nici el mult, căci în Martie 1693 murì şi fu îmmormântat la *Mânăstirea Mera* (Putna), clădită de el.

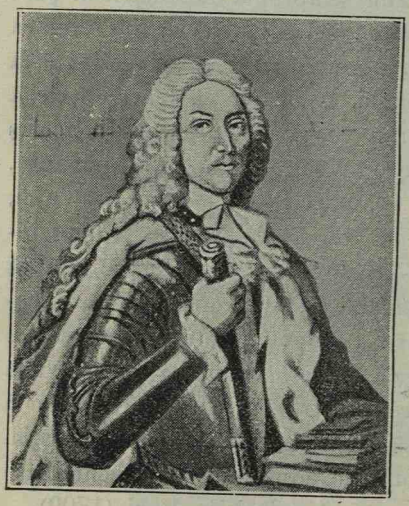

Dimitrie Cantemir

Dela moartea sa şi până la suirea pe tron a fiului mai mic, Dimitrie, schimbul de domni ce se făcù în Moldova fu des şi prilejit mai ales de luptele dintre Cantemireşti, Cupăreşti şi altă familie *Racoviţeştii*, precum şi de intrigile lui Brâncoveanu.

În cele din urmă Turcii, simţind uneltirile muscăleşti, ce începeau în Principate, încredinţară scaunul lui *Dimitrie Cantemir*, crescut între ei (1710).

5. Începuturile influenţei ruseşti : războiul din 1711, fuga lui Cantemir şi sfârşitul lui Brâncoveanu. — Pe la sfârşitul sec. XVII se ridicase Rusia sub *Petru cel Mare* şi cu prilejul păcei de la Carlowitz ncepuse a-şi însuşi rolul de ocrotitoare a creştinilor ortodoxi din Turcia. De aceea ţările române îşi întorseseră ochii spre ea. Se mai întâmplă că în războiul Ruşilor cu regele Suediei *Carol XII*, acesta învins la *Pultava* fugise la *Bender* în Basarabia, ca să pornească pe Turci contra vrăşmaşilor săi (1709).

Aceste împrejurări făcură o apropiere între domnii români şi Ruşi. Cei dintâiu socotiau, că Muscali poate sunt poporul providenţial, care să libereze orientul creştin de sub jugul turcesc — mai ales că Germanii erau atraşi spre apus; iar

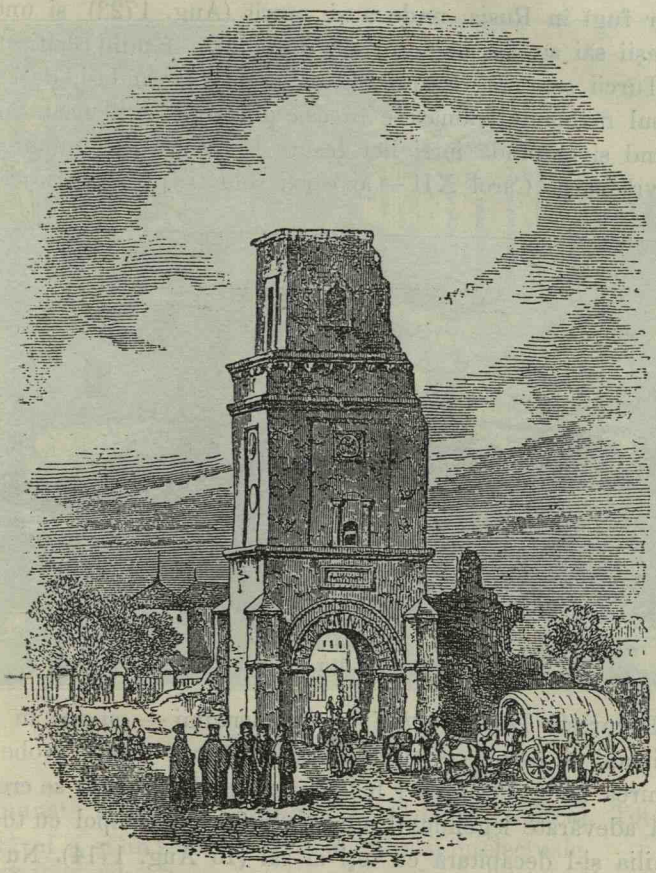

Turnul Colţei

Ruşii căutau aliaţi în vederea unui viitor războiu ruso-turc. De aceea mai intâiu Brâncoveanu şi apoi Dim. Cantemir — atras şi el de ruso-filismul boierilor tineri — încheiară câte un tratat secret cu Ruşii (1711).

Influenţa rusească se încuibă astfel în Principate.

Dar în războiul ruso-turc, ce isbucnì curând, Petru fu cumplit bătut la *Stănileşti* pe Prut, din jos de Huşi (Iulie 1711). Faptul acesta avù urmări grele pentru domnii români. Cantemir fugì în Rusia, unde a şi murit (Aug. 1723) şi unde urmaşii săi au dat naştere unei însemnate familii rusificate; iar Turcii ocupară Hotinul. Brâncoveanu la rându-i, deşì în timpul războiului rămăsese în cele din urmă cu Turcii, căzù curând şi el pradă intrigilor ţesute la Poartă de numeroşii săi vrăşmaşi: Carol XII — ai cărui soldaţi pribegi ridicară

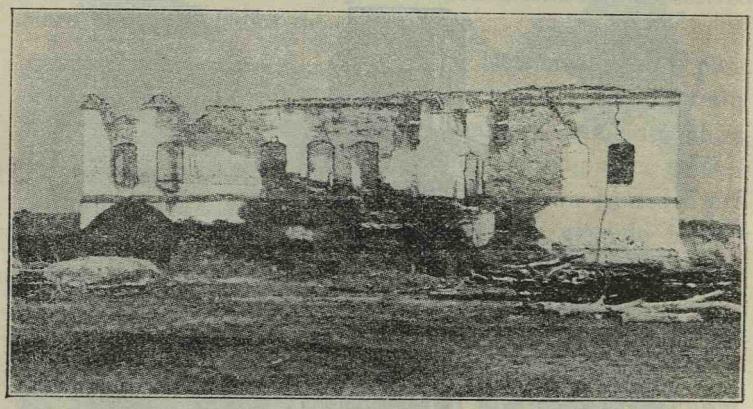

Palatul din Potlogi

în Bucureşti *Turnu Colţei* —, Cantacuzinii — cu cari în ultimii ani se certase — şi Racoviţeştii. Turcii având probe de hăinirea lui şi dorind a-i luà şi avuţiile, despre cari se creiaseră adevărate legende, îl aduseră la Constantinopol cu toată familia şi-l decapitară cu toţi ai săi (15 Aug. 1714). Nu fu cruţată decât partea femeiască, rescumpărându-se. Domnia o căpătă *Ştefan Cantacuzino*, fiul Stolnicului Const. Cantacuzino. Dar în curând fu şi acesta sugrumat dimpreună cu învăţatul său tată (1716). De asemenea şi unchiul său, *Spătarul Mihaiu Cantacuzino*, îşi pierdù capul la Adrianopol tot pentru hăinire.

Brâncoveanu fusese un mare ziditor de biserici, mânăstiri şi palate, ca şi ceilalţi Cantacuzini. El restaurase Curtea Domnească din Târgovişte, unde stà 6—7 luni pe an spre a fi mai aproape de munţi şi înnoise şi Mitropolia de acolo. Apoi construise un palat imens la *Potlogi* (lângă Titu) şi ridicase

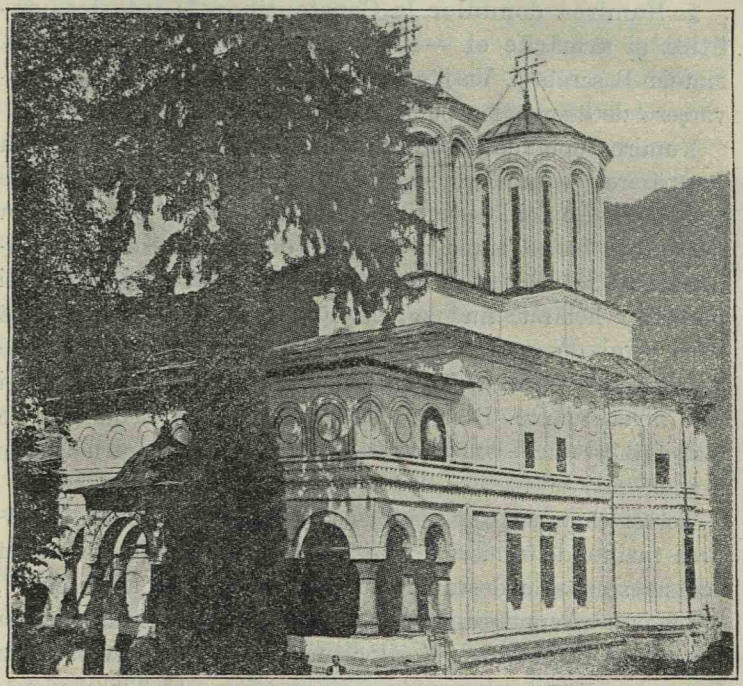

Mânăstirea Horezu

minunata sa ctitorie, *Mânăstirea Horezul* (Vâlcea). Totdeodată el e şi un zelos ocrotitor al culturii intelectuale.

Dela ceilalţi Cantacuzini au rămas ca zidiri: *Mânăstirea Mărgineni* şi *Palatul dela Filipeşti* (Prahova), zidite de bătrânul Postelnic; *Spitalul Colţea*, cu biserica alăturată şi *Mânăstirea Sinaia* (Prahova), clădirile lui Mihaiu Cantacuzino Spătarul.

V

Decăderea Principatelor după Mateiu Basarab şi Vasile Lupu

1. Numirea domnilor la Constantinopol: înjosirea politică şi urmările ei. — In secolul XVII, mai ales după Mateiu Basarab şi Vasile Lupu, ţările române aproape desăvârşesc decăderea lor politică începută în sec. XVI.

Numirea domnilor deadreptul la Constantinopol tot prin cumpărarea scaunelor, se face într'o măsură din ce în ce mai mare. Domniile principatelor ajung a fi de o potrivă cu stăpânirile beilor turceşti de prin diferitele insule ale imperiului. Ba încă acum se face o parte mai largă numirii pe timp hotărât, nu pe viaţă, anume pe 3 ani. După acest timp domnul trebuià să obţie o nouă confirmare pe alţi 3 ani— *mucarelul cel mare*— plătind aceiaşi bani ca şi la o nouă numire. Bine înţeles, în fiecare an trebuià să fie întărit în scaun — *mucarelul cel mic* — dând pentru aceasta o sumă mai mică.

Totuşi chiar această normă este rare ori respectată. Mazâlirea înainte de termen devine foarte obişnuită. Motive pentru aceasta se găsiau destule: sau plata neregulată a haraciului, sau ivirea vreunui candidat mai darnic, sau nesatisfacerea lăcomiei băneşti a dregătorilor turci, sau pârile diverse— în floare acum — pentru nedreptăţi şi jafuri, etc. Ţinta adevăretă erà specularea mai deasă a scaunelor şi despuierea «mazâlului». De acea şi mazâlirea se face prin *surprindere* şi are ca urmare *ducerea silită* a mazâlului la Poartă.

În adevăr mazâlirea se hotăreşte în taină, ca nici capikehaelile domnilor şi nici prietenii lor să nu afle. Ea se execută apoi cu discreţie. Capigiul, care duceà firmanul de mazâlire, trebuià să se ferească de spionii — în special hangii — plătiţi de domni pe cale. De multe ori chiar el nu cunoşteà cuprinsul firmanului. În acest chip domnul mazâlit erà surprins şi astfel împiedicat de a fugì peste graniţă la creştini.

Cât despre ducerea silită la Constantinopol, ea erà un fel de «poftire» ca cea din sec. XVI. Numai cât acum fiecare mazâl trebuia să meargă la Poartă, nu numai aceia cari voiau. Fiindcă mazâlirea se face pentru o «vină» oarecare — hăinire, jafuri, etc. — mazâlul trebuia să-şi ia răsplata. Astfel ori erà judecat pe la divanuri, ori erà închis, torturat şi sărăcit cu desăvârşire.

Înjosirea politică aveà şi alte feţe.

Domnii erau obligaţi în timpul funcţiunii lor la o serie de umilinţe degradatoare —ca manifestări ale respectului datorit mai marilor lor — împreunate negreşit cu mari plocoane şi dărnicii băneşti. Aşà trebuià să sărute poala sultanului, nu numai la numire ca înainte, ci şi cu prilejul mucarelului. Apoi la venirea în ţară a sultanului, domnul trebuia să-l primească cu mare alaiu şi să îngenunche, plecându-se cu capul la pământ, când padişahul trecea pe dinaintea lui. Tot cu alaiu erà dator domnul să primească pe orice alt slujbaş al Porţei şi să sărute piciorul Hanului tătăresc şi al paşalelor mai mari.

Pe de altă parte acum se ştirbesc câteva din atribuţiile de suveranitate a domnilor. Anume vechiul drept de a bate monedă se pierde, căci oarecare încercări făcute de pe la începutul secolului au rămas izolate.

Totdeodată şi afacerile din afară ale ţărilor se resimt de această înjosire. Domnii sunt siliţi — contra sentimentelor şi pornirilor lor — să participe mai mult ca oricând cu Turcii la războaiele contra creştinilor. Prin aceasta ei sunt ispitiţi la trădări, cu urmări şi mai dezastroase pentru ţări şi la sădiri de influenţe streine (germane ori ruseşti) periculoase pentru viitorul Principatelor.

2. Curtea şi obiceiurile ei; răspândirea limbei greceşti.— Decăderea principatelor în această epocă nu se săvârşì numai pe tărâmul politic, ori pe cel financiar-economic. Ea atinse şi viaţa socială şi naţională a ţărilor, mai cu osebire prin întărirea şi răspândirea grecismului.

În adevăr la curtea domnească se încuibaseră puternic limba şi deprinderile greceşti. Domnul vorbià greceşte, ţineà corespondenţe în greceşte, îşi creşteà copiii în greceşte şi practicà deprinderi greceşti, mai ales în ceea ce priveşte luxul gătelilor şi al ceremoniilor domneşti. Şi acest triumf al vieţei greceşti se desăvârşì prin aceea, că domnul se înconjurà numai de Greci, cari cultivau numai limba şi obiceiurile lor. Dela curte, această limbă trecù uşor şi în clasele bogate. Pentru a se puteà înţelege cu domnul şi cu cei dela curtea sa, boierii români fură nevoiţi a învăţà şi ei greceşte, a-şi creşte copiii în greceşte şi a adoptà deprinderi greceşti. Cu timpul cunoştinţa limbei şi obiceiurile greceşti începù a fi considerată ca ceva distins, ca singura dovadă de boierie.

Ca urmare a acestei porniri de înstreinare, începură a se creià şcoale greceşti. Boierii pentru a şi educà copiii în greceşte, aduseră prin casele lor mai mulţi pedagogi şi dascăli greci, mare parte eşiţi din mânăstiri. Dar aceştia nu puteau face faţă urgentei necesităţi şi nu puteau da cunoştinţe pentru o instrucţiune mai superioară. Se simţì dar nevoia de crearea unor şcoale cu dascăli vestiţi şi cu învăţături mai înalte, de luminile cărora să se folosească fiii şi a boierilor greci şi ai boierilor români. Din această cauză şcolile de slavonie, reîntemeiate de Mateiu Basarab şi Vasile Lupu, repede se grecizară şi se simţì nevoie şi de altele la fel. Astfel chiar domnii români protivnici Grecilor se văzură îndemnaţi la aceasta. Şerban Cantacuzino întemeiă *şcoala grecească dela Mânăstirea Sf. Sava* din Bucureşti şi-i favoriză dezvoltarea învăţăturii prin minunate lefi date dascălilor. Constantin Brâncoveanu o reformă şi o aduse la mare înflorire, apropiind-o de Academie. El chemă învăţaţi greci de pretutindeni şi răspândi cu dărnicie împărătească pensii şi ajutoare.

Tot de odată ei introduseră şi tipografii greceşti, care să servească la editarea de cărţi religioase pentru întreaga ortodoxie grecească, dar mai ales la scoaterea cărţilor trebuincioase studiilor şcolare.

3. **Armata şi desfiinţarea ei.** — Culmea decăderii principatelor în această vreme fu sfărâmarea puterii lor militare.

Decăderea armatei române începuse din secolul XVI, când un nou sistem militar se introdusese. Ţărănimea, căzută în şerbie, e aproape uitată. Boierimea — «curtea», — se întrebuinţà foarte puţin. Locul lor militar îl luaseră : *curtenii* — zişi *roşii* în Ţara-Românească, după postavul de îmbrăcăminte, ce li se da la Paşti şi la Crăciun ; garda domnească de streini (dărăbanii unguri şi ienicerii) şi chemarea în războaie de *lefegìi* (lefcìi) — mercenari de diferite neamuri — şi de oarecare pâlcuri de ajutor ale vecinilor.

Dar în prima jumătate a secolului XVII această armată tot mai are o însemnătate. Lefegiii, adică *Seimenii*, constituiau o frumoasă oştire *permanentă ;* boierii nu pierduseră încă uzul armelor ; iar forţele nepermanente ţărăneşti tot mai fuseseră când şi când întrebuinţate. Apoi desele lupte dintre pretendenţi mai întreţin spiritul militar şi populaţia este atrasă spre porniri vitejeşti. În deosebi ea are ca pildă până acum pe neastâmpăraţii Cazaci, amestecaţi în aceste competiţiuni, dela cari adoptă şi apucăturile războinice : surprinderi de noapte, prădări, retrageri.

După Mateiu Basarab şi Vasile Lupu însă piere şi această umbră a vechilor mândre oştiri româneşti.

Lefegiii, dedaţi la jaf şi neorândueli, fură desfiinţaţi, rămânând doar câte-va steaguri de Seimeni şi de Cazaci pentru paza şi ceremoniile curţei domneşti. Boierimea de acum, streină ori înstreinată prin deprinderi greceşti, uită calea armelor şi apucă pe acea a pârilor, luxului şi a altor apucături urâte bizantine. Iar de «ostaşi» ţărani nu se mai pomeneşte. Ţăranii sunt doar întrebuinţaţi ca salahori la facerea podurilor, drumurilor, şanţurilor, ori drept căraşi pentru transporturile armatei imperiale. De altfel cam la atât se reduce şi rolul militar al domnilor din acest timp.

Şi astfel ţările lipsite de ori şi ce apărare fură părăsite în voia soartei.

VI

Cultura românească în a doua jumătate a secolului XVII

1. Efectele înlocuirii limbii slavone: dezvoltarea literară română. — Singura compensare pentru decăderea de acum a Principatelor fu înflorirea culturii naţionale. Înlocuirea pe o scară mai mare a limbii slavone cu cea românească avù însemnate efecte asupra dezvoltării literare a limbii române.

Mai întâiu se continuă *lituratura religioasă*. Lucrările netipărite sunt cu mult mai numeroase, deşi acum tipografiile se reorganizează şi chiar se îmmulţesc. Pentru Muntenia, unde curentul literar-religios fu mai puternic, domniile lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu fură destul de spornice în această privinţă. Luminatul mitropolit *Teodosie* încă jucă un mare rol. Şerban puse de se traduse din greceşte «*Biblia*», care se tipărì în timpul lui Brâncoveanu (1688). La această lucrare, măreaţă prin întinderea şi desăvârşirea stilului ei, au colaborat mai mulţi, între cari fraţii *Şerban* şi *Radu Greceanu*. Tot în Muntenia lucră pe tărâm religios marele *Mitropolit Antim Ivireanul*, grec de origină, dela care a rămas în româneşte «*Didahìi*» sau «Cuvântări». El a făcut şi *Mânăstirea Antim* din Bucureşti. In Moldova, conducătorul activităţii literare bisericeşti fu învăţatul *Mitropolit Dosofteiu*, pribegit mai târziu în Polonia. Pe lângă traducerea cărţilor de slujbă, Dosofteiu s'a ocupat şi cu poezia literară românească, tipărind la Uniev în Polonia «*Psaltirea în versuri*» (1673).

Alături cu literatura religioasă apar şi încercări de literatură lumească, compusă din mici povestiri morale, cărţi de învăţătură şi sfaturi şi fel de fel de istorioare plăcute. Dar mai ales acum se dezvoltă literatura istorică.

2. Cronicarii şi operile lor. — Istoriografia română, atât în Muntenia cât şi în Moldova, a început în mânăstiri.

Originile ei fură pomelnicele domneşti, care se prefăcură de călugării slavoni în anale. Aşà se alcătuì un letopiseţ slavon, care trecù din mânăstire în mânăstire, dar cu un mers mai regulat în Moldova, decât în Muntenia unde nu există decât scurte notiţe izolate. In secolul XVII, dispărând marii cărturari de slavoneşte, dispar şi aceste letopiseţe slavone şi în locul lor se ivesc cronicele româneşti, rămase însă multă vreme netipărite.

Cel dintâiu, care dădù un letopiseţ românesc Moldovei, fu învăţatul boier *Vornicul Grigore Ureche*, pe vermea lui Vasile Lupu. Cronica sa, întitulată «*Domnii ţării Moldovei şi viaţa lor*», se întinde dela Dragoş-Vodă şi până la Aron Tiranul. Ea fu completată şi adnotată în urmă de dascălii români dela Trei-Ierarhi, între cari *Dascălul Simion*, originar de peste munţi. Continuatorul povestirii lui Ureche fu *Logofătul Miron Cos'in*, cel mai mare cronicar român. Acesta scrise «*Letopiseţul Ţării Moldovei dela Aron Vodă*», ducându-l până după Gheorghe Ştefan. Către sfârşitul vieţii sale mai redactă «*Carte pentru descălecatul dintâiu a ţării Moldovei şi neamului moldovenesc*», cea dintâiu scriere despre începutul Românilor. E o prefaţă la un proiectat corp de cronice moldovene dela Traian şi până în timpul său. Planul acestui mare letopiseţ moldovenesc fu reluat de fiul său, *Logofătul Nicolae Costin*, care adună cu multă erudiţie într'un corp toate fragmentele de cronici şi îl continuă până după fuga lui Dimitrie Cantemir. Acela însă care izbutì să dea la lumină o întreagă istorie a poporului român, fu domnitorul *Dimitrie Cantemir*. A fost unul dintre cei mai învăţaţi oameni ai timpului său, cunoscător al multor limbi şi membru al Academiei din Berlin. Moldova mai avusese înainte de el un bărbat cu o vastă erudiţie, *Spătarul Nicolae Milescu*, care însă a emigrat în Rusia. După vaste cercetări în toate limbile, Cantemir alcătuì «*Hronicul Romano-Moldo-Vlachilor*», scris întâiu în latineşte. Această lucrare monumentală, punctul culminant al istografiei romă-

neşti din această epocă, începe cu Troia, leagă istoria greacă şi romană de a Moldovei, dar se opreşte la Dragoş-Vodă. A mai scris două fragmente de istorie contimporană, rămase în alte limbi: «*Viaţa lui Constantin Cantemir*» şi «*Evenimentele Cantacuzinilor şi Brâncovenilor*». Tot acest istoric, de altfel ca şi ceilalţi cronicari, a mai lăsat şi alte scrieri, între altele «*Descrierea Moldovei*», în latineşte, prima de acest fel.

În Muntenia numai în timpul lui Şerban Cantacuzino se începù cu adevărat alcătuirea unui letopiseţ românesc, căci lucrarea de mai înainte a lui Moxa erà mai malt o cronică universală cu date din istoria Principatelor până către finele sec. XV. Cel care împlinì această întocmire, fără să o spună însă şi cu scopul de a apărà pe Cantacuzini, fu logofătul de casă al acestora, *Stoica Ludescu*. Deşì n'aveà pregătirea necesară, totuşi izbutì să dea «*Istoria Ţării-Româneşti de când au descălecat Românii*» zisă şi «Cronica anonimă I», ajungând până la 1688. Duşmanii politici ai Cantacuzinilor răspunseră printr'o altă cronică. *Constantin Căpitanul Filipescu*, care de altfel erà înrudit cu Cantacuzinii, redactă «*Istoricul domnilor Ţării-Româneşti dela descălecatul I până la 1688*», o lucrare mai de preţ ca precedenta. Mai târziu şi Brâncoveanu căută un continuator oficial al letopiseţului cantacuzinesc. El găsì pe *Radu Greceanu*, care scrise o «*Istorie a vieţii lui Constantin Brâncoveanu*». Dar cel mai însemnat dintre cronicarii munteni de acum fu *Stolnicul Const. Cantacuzino*, care îşi propuse să lămurească mai bine, dar nu din însărcinare oficială şi nici din patimă personală, analele ţării sale. Astfel compuse «*Istoria Ţării-Româneşti dintru început*», zisă şi «Cronica anonimă II», începând dela Daci şi din care nu s'a păstrat decât numai un mic fragment. Această lucrare, care vorbeşte şi despre Cuţo-Vlahi, se poate compară cu a lui Miron Costin.

3. Valoarea şi ideile cronicarilor. — Operile cronicarilor au valoare şi ştiinţifică şi literară. Pe de o parte prin ele

se toarce firul istoric al neamului, iar pe de alta se cultivă limba românească. Se poate constatà însă, din ambele aceste puncte de vedere, o oarecare deosebire între cronicarii munteni şi cei moldoveni. Cei dintâiu sunt mai puţin învăţaţi şi drept urmare fondul cronicelor lor e mai slab şi simţul critic mai puţin dezvoltat; pe când cei din Moldova sunt mai toţi elevi ai vestitelor şcoale polone. In schimb limba se întâlneşte mai curată la cronicarii din Muntenia, căci la cei din ţara suroră se resimt influenţele leşeşti.

Dar ori câte deosebiri s'ar puteà găsì între cronicarii ambelor ţări, există totuşi o mare asemănare între ei. Toţi sunt stăpâniţi de aceleaşi mari idei naţionale, care creiază un adevărat curent de redeşteptare în această privinţă. Aceste idei jură în număr de trei: 1. *Origina romană a Românilor*; 2. *Întinderea şi unitatea neamului românesc*; şi 3. *Perzistenţa Românilor în Dacia Traiană.*

Grigore Ureche cel dintâiu vorbeşte de un izvor comun roman. Miron Costin arată, că Românii sunt o colonie romană şi că Moldovenii, Muntenii, Ardelenii, Maramureşenii şi Cuţo-Vlachii una sunt. In fine Dimitrie Cantemir, pe lângă reafirmarea aceloraşi idei, pune înainte alta nouă: perzistenţa coloniştilor romani în Dacia şi deci continuarea istoriei Romanilor prin acea a Românilor.

La rândul lor şi cronicarii munteni socotesc la fel. Constantin Căpitanul Filipescu are idei de coborîrea Românilor din Romanii aduşi în Dacia de Traian. Stolnicul Constantin Cantacuzino fu preocupat de origina romană a întregului neam românesc. El mai asigură, că Ardelenii, Muntenii, Moldovenii şi Macedonenii sunt toţi Romani. In fine, mai înainte de Dim. Cantemir, dovedì el continuitatea naţiunii romane pe pământul cucerit dela Daci.

De altfel aceste idei naţionale frământă mai pe toţi scriitorii români din această vreme, fie religioşi, fie profani, atât în principate, cât şi în Ardeal. Ele sunt începutul renaşterii române, care nu va întârzia de a se ivì peste câtva timp.

d) Epoca Fanarioţilor

Caracterizarea epocei fanariote

1. Creşterea influenţii greceşti la Poartă: Marii-Dragomani: «Fanarioţii». — Secolul al XVIII aduse o foarte mare creştere a influenţii greceşti la Poartă, cu însemnate urmări pentru soarta Principatelor, unde erà de mai înainte o puternică atmosferă grecească în toate direcţiunile.

Această înrâurire în viaţa şi mersul poporului turcesc începuseră s'o exercite Grecii chiar dela căderea lor sub Turci. Aceştia nevoind sau neavând poate însuşirile necesare pentru îndeletniciri economice, toate afacerile de acest soiu încăpură pe mâna Grecilor rămaşi după luarea Constantinopolului. Cu isteţimea minţii Grecii răzbunară înjosirea lor politică şi socială, punând mâna pe toată viaţa economică a Turcilor. Ajunseră neguţători, bancheri, furnisori de tot felul şi pentru toate trebuinţele imperiului. Ei dobândiră astfel averi însemnate şi prin aceasta căpătară o mare trecere la Turci.

Din această pricină nu mic fu rolul acestor Greci — ca şi al celor veniţi de prin împrejurimi în Capitală, ori al străinilor grecizaţi acì — în privinţa orânduirii domnilor români începând din a două jumătate a secolului XVI.

Cu timpul însă Grecii începură să joace şi alt rol la Poartă.

Turcii, intrând în relaţiuni din ce în ce mai dese cu popoarelc europene şi fiind opriţi de Coran ca să înveţe limbi nemahomedane, trebuiră să se servească de *tâlmaci* (dragomani). Aceştia erau, fireşte, streini: evrei, italieni, polonezi, şi nu se bucurau la început de nici-o consideraţie. Erau primiţi numai în sălile divanului turcesc şi aşteptau să fie chemaţi pentru a face vre-o tălmăcire sau vre-o scrisoare.

Mai târziu împrejurările externe înrăutăţindu-se pentru Turci şi ei încetând de a răzbì lumea numai cu puterea şi cu siluirea, simţiră nevoia să dea şi o conducere politică, nu numai militară, statului lor şi să-şi apere iuteresele printr'o

diplomaţie dibace. Pentru aceasta ei înşişi nefiind în stare, trebuiră să încredinţeze aceste treburi tâlmacilor mai iscusiţi şi de credinţă. Şi ei crezură, că cei mai nemeriţi pentru aceste noui nevoi nu puteau fi decât proprii lor supuşi, Grecii. Astfel se dete pe mâna Grecilor şi viaţa politică şi diplomatică otomană.

Dragomanul începù astfel să aibă tot mai mult rost şi tot mai mare vază la Poartă. Iar în a doua jumătate a secolului XVII, Turcii înfiinţară postul de *Mare-Dragoman al Divanului*, încredinţându-i toate firele politice ale relaţiunilor cu popoarele europene.

Acest post devenind cea mai însemnată dregătorie turcească, încăpù pe mâna unor anume familii greceşti sau grecizate constantinopolitane, deosebite prin creştere, instrucţie, iscusinţă, avere. Aceste familii erau privite ca singura nobilime greacă rămasă şi se ocupau cu afacerile Patriarhiei Ecumenice. Membrii acestor familii sunt aşa zişii «*Fanarioţi*», al căror supranume vine dela denumirea suburbiei greceşti din Constantinopol, *Fanar*, în cuprinsul căreia erà aşezat *farul* (fanalul).

Astfel pela începutul sec. XVIII erà Mare-Dragoman «fanariotul» *Alexandru Mavrocordat*, om foarte învăţat, cunoscător al multor limbi orientale şi apusene, doctor în medicină dela Padova şi însemnat filozof. El a negociat pacea dela Carlowitz şi a căpătat pentru aceasta titlul de *consilier intim*. De aceia e cunoscut sub numele ee *Exaporitul*. De la acest Mavrocordat, Marii-Dragomani «fanarioţi» îşi făcură din influenţa căpătată la Poartă o scară pentru a ajunge la tronul Principatelor.

2. Domniile fanariote. — Întroducerea «Fanarioţilor» în scaunele române erà urmarea firească nu numai a situaţiei lor la Poartă, cât şi a puternicei atmosfere greceşti din Principate. Acì influenţa şi cultura grecească, începută în sec. XVI, continuată şi crescută în al XVII, era aproape generală la începutul sec. XVIII. Aşà în cât domniile fanariote de acum erau fatale.

Dar sistemul de guvernământ «fanariot» erà impus şi de interesele turceşti.

Din cauza înjositoarii şi jefuitoarii suzeranităţi turceşti din sec. XVII — şi cu deosebire din a doua jumătate a acestui secol — mulţi domni români, unii mai serioşi, alţi mai aventurieri, îşi întoarseră prea mult privirile peste hotare spre popoarele creştine. Nu lipsiau de altfel nici instigaţiile acestora. Dar aceste popoare erau acum în mari lupte cu Turcii. Pe de altă parte ţările române începuseră în acest timp a fi socotite ca făcând parte strânsă din imperiul otoman. Deci întoarcerea domnilor români către creştini erà acum mai gravă cu altădată şi actul lor erà ca şi o trădare faţă de statul turcesc. Mai ales că acum începuseră vremuri grele pentru Turci, ridicându-se dârzi împotriva lor nu numai Nemţii, ci şi Ruşii, pe cari comunitatea de religie cu creştinii din Turcia îi făceau foarte primejdioşi. Interesul turcesc cereà prin urmare, ca în aceste vremi domnii nu numai să nu-i «trădeze», dar să slujească imperiul cu devotament împotriva creştinilor.

De aceia întroducerea «Fanarioţilor» în scaunele române — *numiţi* totdeauna deadreptul şi de regulă din foştii Mari Dragomani — oameni în curent cu situaţia împărăţiei şi mai în strânse legături cu stăpânii lor, erà necesară.

Şi aşa s'au început domniile fanariote: în Moldova, după fuga lui Dimitrie Cantemir (1711); iar în Muntenia, după sugrumarea lui Ştefan Cantacuzino (1716). Ele au ţinut mai bine de un veac (până la 1821).

3. Caracterizarea epocei fanariote. — Această epocă nu fu nici mai bună, nici mai rea decât cea precedentă în privinţa ocârmuirii. Ba încă unii domni fanarioţi au încercat a fi folositori. Ea însă e socotită ca cea mai neagră şi mai urâcioasă din tot trecutul românesc, întru cât acum avù loc încoronarea anterioarii dominaţiuni greceşti pe toate terenurile, foştii Mari-Dragomani fiind greci sau deşi de altă origină, chiar români, dar grecizaţi cu totul.

Avù însă şi unele scăderi de altă natură, provenite din fatalitatea împrejurărilor, care i-au şi creiat acest trist renume.

Prima şi principala scădere fu însuşi felul de guvernământ. În afară de cei ce mai domniseră, domnul trebuind să fie un fost Mare-Dragoman, erà printr'aceasta un funcţionar turc înaintat. Aşà că domnia, până acì fără de nici o legătură cu ierarhia otomană, devenì o treaptă din acea ierarhie, decurgând din acesta o mulţime de rele pentru obştească stare a Principatelor.

O altă scădere importantă o constituie faptul, că în mai tot decursul acestei epoce repeţite războaie turco-ruso-austriace deşirară trupul ţărilor române şi aduseră ocupaţiunile streine cu un întreg şir de pustiiri, foamete şi boli pestilenţioase.

Pe de altă parte tot acum se ivì şi amesticul făţiş al Rusiei în treburile Principatelor — din care a eşit protectoratul rusesc de mai târziu, mai apăsător şi mai primejdios decât chiar suzeranitatea turcească.

Şi în fine o scădere, care şi îndreptăţeşte până la un punct denumirea de «urgie naţională» dată epocei fanariote, fu pregătirea desfiinţării ţărilor prin ciuntirea, aproape înjumătăţirea lor. Acum se pierdură cele trei provincii: Oltenia, Bucovina şi Basarabia, ce fură anexate la puterile creştine vecine şi din care numai prima mai putù fi recâştigată.

II

Primii domni fanarioţi mai însemnaţi

1. Nicolae şi Constantin Mavrocordat. — În prima jumătate a epocei fanariote, domniile sunt încredinţate numai la membrii familiilor ce aveau oarecare legături dinastice cu scaunele româneşti. Aceste familii sunt trei : *Mavrocordaţii*, cari se coborau prin femei din Muşăteşti ; *Ghiculeştii*, cari domniseră în sec. XVI ; şi *Racoviţeştii*, cari încăpuseră în domnie pe la începutul sec. XVII. Domnii din aceste familii au domnit şi în Muntenia şi în Moldova, schimbându-se destul de des între ei, aşà că au avut domnii scurte. Cei mai în-

semnaţi dintre ei au fost: *Nicolae Mavrocordat* şi fiul său *Constantin Mavrocordat.*

Nicolae Mavrocordat erà fiul lui *Alex. Mavrocordat Exaporitul.* Erà un om învăţat, drept şi priceput ocârmuitor. Mai domnise în Moldova înainte de Dim. Cantemir şi revenì în domnie după fuga aceluia (1711). El se însemnă prin oarecare îngrijire de poporul de jos şi de cler. In schimb cu boierii se purtă aspru. Îngrijì şi de cultura românească, punând să se alcătuiască un letopiseţ unic şi complet şi adăogând un dascăl român la şcoala grecească. Nu uită însă nici elementul şi nici cultura grecească. Astfel: luă pe lângă sine şi boieri ţărigrădeni, dete mai multe mânăstiri călugărilor greci, înfiinţă o tipografie grecească în *Mânăstirea Sf. Sava* şi reformă şcoala vasiliană din aceiaşi mânăstire. După sugrumarea lui Ştefan Cantacuzino (1716), el fu strămutat în Muntenia, unde domnì de 2 ori, iar tronul Moldovei fu dat lui *Mihail Racoviţă.* Chiar în vara anului de strămutare izbucnì un războiu turco-austriac şi Mavrocordat fu prins de oştile nemţeşti şi închis la Sibiu. În locu-i fu numit fratele său mai mic, *Ioan Mavrocordat.* După încheierea păcei, Nicolae fu liberat din închisoare, iar în curând murind şi fratele său el îşi reluă tronul. De astă dată domnì mai mult şi se răzbună pe boierii de ţară, favorizând pe Greci. El a murit de ciumă (1730) şi a fost îmmormântat la *Mânăstirea Văcăreşti* (Ilfov), ridicată de dânsul.

Nicolae Mavrocordat

Constantin Mavrocordat urmă tatălui său. El fusese crescut cu mare îngrijire şi aveà idei înaintate. In timp de 39 ani (1730—1769), el domnì de 6 ori în Muntenia şi de 4 ori în Moldova, schimbându-se în ambele ţări, când cu Racoviţeştii ,când cu Ghiculeştii, în deosebi cu *Grigore Mateiu Ghica*, ctitorul *Mânăstirii Pantelimon* (Ilfov). Const. Mavrocordat întroduse o mai bună administraţie în judeţe, instituind ispravnici, impuse cunoştinţă de carte clerului mirean şi apără pe ţărani de împilări prin faimoasa-i *reformă*

Mânăstirea Văcăreşti

socială-fiscală din 1746 (în Muntenia) şi 1749 (în Moldova). Fu sprijinită neapărat şi grecizarea, mai ales sub forma culturală. În timpul domniei a treia în Muntenia s'a întâmplat un nou războiu turco-austriac. Const. Mavrocordat a murit în 1769, în a patra domnie din Moldova, pe când izbucnise primul războiu ruso-turc din această epocă.

2. Reforma lui Const. Mavrocordat, dările. — Ţăranii ajunseseră într'o şerbie de nesuferit din cauza abuzurilor practicate de domni, boieri şi mânăstiri. Ei începură a fi tra-

taţi ca şi Ţiganii. Erau îndatoraţi a mencì cu toţi ai lor la slujbi personale, iar nu numai câte un om de familie şi numai la munca câmpului; şi erau şi despărţiţi de ai casei şi vânduţi fără pământul, ce-l locuiau. De aceea preferau să pribegească tot mai mult, mai ales în Turcia.

Constantin Mavrocordat, inspirat de curentul «filozofic» umanitar din Apus, vroì să îndrepteze această stare. Pentru a nu întâmpinà greutăţi din partea boierilor, obţinù dela Poartă un firman de reîmpoporarea ţării. Astfel izbutì a-şi întroduce *reforma socială-fiscală*, care cuprindeà: 1) Desfiinţarea «rumâniei» sau «vecinătăţei», dându-se voie ţăranilor de a se liberà de pe moşii in schimbul a 10 lei daţi stăpânilor, cărora nu li-se mai lasă de cât un număr trebuincios, scutiţi de bir şi numiţi *scutelnici*; şi 2) Fixarea nartului de 24 zile de lucru pe an, la care să fie îndatoraţi ţăranii faţă de proprietarii, pe ale căror moşii se vor aşezà, pe lângă dijmă.

Constantin Mavrocordat

Ca o completare a acestei reforme fură şi măsurile fiscale luate pentru a uşurà strângerea birurilor şi a nu se întârzià astfel plata datoriilor către Poartă.

Până acì venitul vistieriei se alcătuià din felurite dări (oierit, goştinărit, văcărit, dijmărit, vinărit, pogonărit, etc.), plătite de obiceiu în bani, foarte rar în natură. Tot felurit erà şi modul de impunere, aşà că nu toţi contribuabili suportau la fel greutatea dăjdiilor. De-oparte erau breslele sau comunităţile fiscale privilegiate (boierii, slujitorii, preoţii, negustorii,

orăşenii), care nu plătiau decât birurile principale privitoare la obligaţiunile către Poartă. De altă parte erau ţăranii, cari pe lângă contribuirea lor la aceste dări principale, mai suportau toate cheltuielile interioare ale ţărilor.

Constantin Mavrocordat puse rânduială în toate acestea, sporind veniturile.

Astfel: scutì mânăstirile şi pe preoţi de bir, scutì şi pe boieri de dările puse asupra lor în anii din urmă, apoi desfiinţă toate celelalte dări existente şi în schimb supuse la darea capitaţiei pe toţi locuitorii ceilalţi, fixând suma de plată la $2^1/_2$ lei pe sfert de an (trimestru). De aceia aceste nouă biruri luară numele de «şferturi».

3. Războaiele turco-germane; urmările păcilor dela Passarovitz şi Belgrad; Oltenia sub Austriaci. — În epoca fanariotă Turcia fiind în deplină decădere, Austria şi Rusia întreprinseră, când izolate, când aliate, un şir de războaie împotrivă-i. Încăerările lor se făcură peste ţările române şi urmările păcilor respective fură de mare însemnătate.

Primele războaie fură cele turco-germane. Unul izbucnì în 1716. Pe timpul lui, Nemţii căutară să-şi facă partizani în Principate şi să pună mâna pe ele. În Muntenia boierii pământeni, mai ales Oltenii, în frunte cu Mitropolitul Antim, trecură în partea lor. Domnitorul Nicolae Mavrocordat însă rămase credincios Turcilor. El fu prins de oştile austriace şi trimis în închisoare la Sibiu. Acelaşi lucru se plănuià a se face şi cu *Mihail Racoviţă*, domnul de atunci al Moldovei. Un corp de oştire germană intrase în ţară pentru acest scop. Racoviţă însă fu ajutat la vreme de Tătari. În definitiv acest războiu eşì în paguba Turcilor. Ei fură siliţi a încheià pacea dela *Passarovitz* sau *Pojarevaci* (1718), în Serbia, prin care între altele: *Oltenia fu cedată Austriei*.

Nemţii rânduiră «Ban» în această «Valahie austriacă» pe *Gheorghe Cantacuzino*, fiul lui Şerban Cantacuzino şi întreprinseră oarecare rânduială. Aşà: numiră *vornici* (ispravnici) în fiecare judeţ, creiară o clasă negustorească aducând prin oraşe «companii» de Bulgari catolici (Chiprovi-

ceni), făcură drumuri ş. a. În schimb însă ei puseră pe toţi locuitorii la dări şi angarale grele, ştirbiră puterea şi drepturile boierimii, rupseră legătura dintre episcopia de Râmnic şi Mitropolia Ungro-Vlahiei — tinzându-se a se pune acea episcopie sub ierarhia mitropoliei sârbeşti din Belgrad şi a Patriarhiei din Carlowitz — şi în fine contribuiră la sărăcirea ţării, din cauza închiderii graniţelor dinspre Turcia. Oltenii nu folosiau mai nimic sub noua stăpânire, aspră şi apăsătoare şi erau nemulţumiţi. E drept însă, că prin exemplul vieţii şi activităţii lor, Austriacii au exercitat o bună înrâurire asupra locuitorilor.

In 1736 avù loc un al doilea războiu turco-austriac. Acum se amestecară şi Ruşii, fiind-că Austria vroià să anexeze şi restul ţărilor române. Ca aliaţi ai Nemţilor, ei ocupară Moldova tinzând să le rămâie lor. Austria însă nu mai fu norocoasă şi grăbì pacea. Ea erà încurcată şi de chestia pragmaticei sancţiunii pentru succesiune la tron după împăratul de atunci *Carol VI.* Totdeodată se temeà de înrâurirea Rusiei, care cereà recunoaşterea independenţii ţărilor sub protectoratul ei. Tratatul se încheiă la *Belgrad* (1739) şi, mulţumită acestei rivalităţi dintre Austria şi Rusia, *Oltenia fu retrocedată.*

III

Ceilalţi domni fanarioţi mai însemnaţi

1. Ceilalţi domni fanarioţi însemnaţi; legiuirile — În a doua jumătate a epocei fanariote se întâmplă o schimbare în urmarea domnilor. Deocamdată scaunele se încredinţează tot la membri din familiile cunoscute. În curând însă încap la domnie şi alte familii «fanariote». Aşà fură în prima linie *Callimachii,* de obârşie basarabeni (Călmăşul), dar grecizaţi; apoi *Ipsilanţii, Moruzeştii, Şuţeştii,* ş. a. Cei mai mulţi au cârmuit sub influenţă rusească.

Cei mai însemnaţi din aceşti domni fură: *Grigore Alex. Ghica, Alexandru Ipsilanti, Ioan Carageà* şi *Scarlat Callimachi.*

Grigore Alex. Ghica, nepot de văr lui Constantin Mavrocordat, începù în domnia Moldovei cu câţiva ani înainte de moartea acestuia. În curând fu strămutat în Muntenia, unde şezù până la izbucnirea primului războiu ruso-turc din acest timp. Atunci se lăsă a fi prins de Ruşi şi dus la Petersburg. După pace el reveni în scaunul Moldovei prin spri-

Grigore Alex. Ghica

jinul Rusiei. Dar peste 3 ani, fiind probabilă izbucnirea unui nou războiu ruso-turc, el fu ucis de Turci (1777). Ghica a făcut multe îmbunătăţiri de edilitate în Iaşi, a înfiinţat o fabrică de postav la *Chipereşti* (pe Jijia), a fixat lefurile dregătorilor şi a reorganizat şcoalele. Dar mai ales el este însemnat prin protestul său contra răpirii Bucovinei (1775) de către Austria.

Alexandru Ipsilanti venì în domnia Munteniei odată cu reinstalarea lui Ghica în Moldova. La vre-o câţiva ani, din cauza înăspririi relaţiunilor dintre Turci şi Nemţi şi a fugei fiilor săi în Austria, el cerù singur mazilirea (1782). In 1785 revenì în domnia Moldovei, unde se lăsă a fi prins de Nemţi (1788) pe vremea războiului turco-ruso-austriac, izbucnit în acea vreme. În domnia lui din Muntenia, el întrodusese mai multe reforme: îmbunătăţirea învăţământului, mai ales a acelui grec şi alcătuirea de legi civile în ambele limbi (română şi greacă).

Alexandru Ipsilanti

Ioan Carageà şi *Scarlat Callimachi* fură contimporani, primul în Muntenia şi cel de al doilea în Moldova. Ei ocupară tronurile după al treilea şi ultimul război ruso-turc din această epocă (1812) şi fură numiţi pe câte 7 ani prin intervenia Rusiei. Carageà însă, temându-se de urmările agitaţiei alianţii secrete greceşti din acel timp contra Turcilor şi compromintându-se prin jafuri foarte mari, fugì mai înainte de timp în Austria (1818). Callimachi şezù până la împlinirea termenului (1819) şi avù o domnie omenoasă. Ambii sunt însemnaţi prin îmbunătăţirile lor legislative. Carageà întocmì în limba greacă un codice civil şi penal, «*Condica lui Carageà*», pe care îl traduse şi în româneşte. Callimachi alcătuì tot în greceşte, «*Pravila lui Callimah*», a cărei traducere pe româneşte nu se putù terminà până la împlinirea termenului. Aceste legiuiri sunt puse în curent şi cu cele ale puterilor europene.

Doi ani în urmă izbucnì mişcarea eteriei greceşti şi revoluţia naţională a lui Tudor Vladimirescu (1821), care puseră capăt domniilor fanariote.

2. Războaiele ruso-turce: urmările păcilor dela Kiuciuk-Kainardgì, Şiştov-Iaşi şi Bucureşti. — Ruşii, urmărind între altele a pune mâna pe ţările române, avură în acest răstimp cu Turcii mai multe războaie.

Primul războiu fu între 1768—1774, născut din amestecul Ruşilor în Polonia. Îndată după declararea lui, oştile ruseşti, sub comanda generalului *Galitzin*, ocupară ţările române. Acum se accentuară simpatiile boierilor pentru Rusia şi se învederă politica împărătesei *Catherina II* faţă de Principate. Boierii cereau alipirea ţărilor la imperiul moscovit şi menţinerea clasei lor în trebile publice. Tot asemenea slăbiciuni ruso-fiie aveà şi clerul. Împărăteasa la rândul său urmărià o politică falşă de ortodoxism şi de protecţionism faţă de Români, pentru a-i cotropì şi a se apropià astfel de împărăţia otomană. Cu toate acestea şi mai ales cu toate înfrângerile Turcilor, planurile Rusiei nu se îndeplniră. Austria, rivala ei la prada ţărilor, pândià. Aceasta tratând de formă şi de speculă o alianţă cu Turcia, Rusia fu silită să încheie pacea de la *Kiuciuk-Kainardgì* (1774). Urmările acesteia fură foarte însemnate pentru Principate, punându-se începutul dominaţiunii ruseşti asupră-le. Între condiţiunile tratatului erà şi *dreptul de intervenire al Rusiei* în favoarea ţărilor române, adecă dreptul de amestec veşnic în afacerile lor. În baza acestui drept s'au zmuls mai multe «privileghi» pentru Principate, întru cât acestea începeau a fi socotite ca nişte «gubernii» ruseşti.

Rusia însă nu se mulţumì cu atât. Atrăgând în partea ei pe Austria, declară din nou războiu (1788). Credinţa ţărilor, că vor rămâneà sub Ruşi, se învederă şi de astă dată. Ba chiar fuse vorba ca *Potemkin*, favoritul împărătesei, să devie începătorul unei dinastìi în «regatul Daciei vasal Moscovei». De astădată aliaţii n'avură alt succes decât ocuparea, şi aceasta cu mare greutate, a Principatelor, sub *Prinţul de*

Coburg. Domnul muntean de atunci, *Nicolae Mavrogheni*, om de o originalitate ciudată, li se împotrivise cu îndârjire. În cele din urmă Austriacii fiind învinşi şi Turcia făcând un tratat de alianţă cu Prusia, ei încheiară pacea dela *Şiştov* (1791), prin care lucrurile rămâneau în starea dinainte de războiu. Ruşii mai continuară câteva luni luptele, până ce încheiară şi ei pacea dela *Iaşi* (1792). Aceasta e însemnată prin apropierea tot mai mare a Rusiei de teritoriul ţărilor române, ajungând până la Nistru şi prin creşterea continuă a înrâuririi muscăleşti asupra lor.

Al treilea şi ultimul războiu ruso- turc din această epocă fu cel aţâţat de Napoleon I în 1806. Dar d'abia începuse şi împăratul francez se împăcă la Tilsit (1807) cu ţarul Alexandru, plănuind amândoi împărţirea statului otoman. Războiul se trăgănì 5 ani, până ce *Kutusoff*, repurtând o mare victorie, hotărî pe Turci la pace. Tratatul se subsemnă la *Bucureşti* (1812) şi prin el Rusia obţinù partea răsăriteană a Moldovei până în Prut, adică *Basarabia*.

3. Pierderea Bucovinei şi a Basarabiei. — Între cele mai dezastruoase urmări ale războaielor ruso-turce fură *pierderea Bucovinei (1775) şi a Basarabiei (1812)*.

Prin amestecul ei în războiul din 1768—1774, Austria îşi creiase un drept la recunoştinţa Turciei. În baza acestuia şi a unei hărţi falşe, ea cerù o «mică rectificare de hotare» în partea nordică a Moldovei, anume *luarea Bucovinei*. Pe de-o-parte Austriacii ziceau, că Bucovina le e necesară, servindu-le mai ales ca drum îndemânatic contra Ruşilor; pe de alta, susţineau că asupra acestei «provincioare» aveau drept, de oarece ea fusese a Pocuţiei, bucată din Galiţia. Dacă primul argument puteà fi în parte adevărat, cel de al doilea însă erà cu desăvârşire falş. Domnitorul Grigore Alex. Ghica şi boierii protestară la Poartă, ameninţând a cere şi intervenirea Rusiei. Dar totul fu în zadar. Austriacii puseră în circulaţie bani şi daruri, iar pe de altă parte prezentară pe Moldoveni ca trădători aliaţi ai Ruşilor. Poarta «convinsă» încuviinţă

cesiunea şi astfel Bucovina, leagănul Moldovei, fu ruptă din trupul acesteia (1775).

În 1812 se mai deslipì şi Basarabia, tot prin mijloace lăturalnice. În urma victoriilor lui Kutusoff, Ruşii cereau ţările române până la Dunăre. Pe timpul tratativelor însă, Napoleon declarase din nou războiu Rusiei şi se grăbise a încunoştinţà de aceasta şi Poarta. Dar locţiitorul de dragoman, *Panaioti Moruzi*, nu comunică Sultanului ştirea, ci o transmise fratelui său, dragomanul *Dimitrie Moruzi*, însărcinat cu tratările de pace la Bucureşti. Acesta la rându-i, în loc de a împărtăşì colegului său turc, o făcù cunoscută plenipotênţiarilor ruşi, cari se grăbiră a reduce pretenţiile până la Prut. Poarta, în necunoştinţă de nouile evenimente, grăbì semnarea tratatului, care consfinţià astfel noua ciopărţire a Moldovei. E drept, că Moruzeştii plătiră cu capul această trădare şi că boierii protestară de astă dată mai priceput. Totuşi evenimentele împedicară pe Turci să mai ridice chestia Basarabiei.

IV

Rezultatele domniei fanariote

1. Urmările asupra stării politice şi religioase. — În epoca fanariotă decadenţa politică a Principatelor atinse ultimul grad.

Domnia, ajungând o funcţiune a împărăţiei otomane, căpătă un caracter pronunţat de nestabilitate. Aşà încât schimbările în tronuri fură foarte dese: 38 în Muntenia şi 36 în Moldova, fără a socotì ocupaţiile străine. Şi domnii veniţi, fiind umiliţi slujbaşi turceşti, mai toţi n'au altă preocupare «politică» decât aceea de a se menţine ori în ce chip ar fi, pe tronuri. Boierimea la rându-i, grecizată în mare parte, are preocupări identice cu ale domnilor: de a se menţine în graţiile dătătoare de favoruri şi privilegii ale acestora. Restul populaţiunei — ce a mai rămas după desele emigrări—

e istovit de orice energie. Şi aşà nimic mare nu se întreprinde acum pentru politica ţărilor, nici în lăuntru, nici în afară. Apoi desfiinţarea completă a armatei naţionale — desăvârşită acum sub cuvânt că-i de prisos şi aduce greutăţi ţărilor cu trebuincioasele ei — făceà cu neputinţă orice mişcare politică. De aceea şi ocupaţiile streine tratau Principatele ca ţări cucerite ; de aceea s'au prilegit şi intervenţii streine de tot felul ; de aceea s'au şi putut săvârşì dezmembrarea teritorială a ţărilor.

Pe de altă parte acum venind o mulţime de Greci, mulţi au intrat prin mânăstirile frumoase şi bogate ale ţărilor, mulţi apoi au încăput în dregătorii bisericeşti. Au ajuns chiar episcopi şi mitropoliţi. Unii, e drept, şi-au făcut conştiincios datoria. Dar pentru biserică erà o umilinţă şi de aceea au fost şi nemulţumiri adânci contra acestor capi streini ai bisericei naţionale. Din punctul de vedere însă al ridicării nivelului cultural clerical e o oarecare îmbunătăţire. Preoţimea de mir de obligată a şti carte, iar tagma monahilor numărà mulţi eruditi pentru vremea aceea.

2. Starea economică a ţărilor.—Caracterui de funcţiune dat domniei — şi încă de funcţiune turcească, căpătată şi menţinută prin mijloace de conrupere bănească — fu izvorul unui întreg rău economic acum. O vie concurenţă şi o mare exploatare din partea Turcilor se deschise în vederea tronului. Pe deasupra şi tributul, cu darurile obişnuite şi extraordinare, apăsà din ce în ce mai greu, fără a mai vorbì şi de apucăturile jefuitoare ale unor domni.

De altfel toate aceste grele sarcini bănești erau cerute şi de generala situaţie financiară a imperiului otoman. Turcii nu plăteau impozite, ci-şi trăgeau toate veniturile de pe provinciile creştine cucerite şi de pe urma războaielor. Dar în acest secol, ei fiind în plină decadenţă şi pierzând într'una teritorii, resursele lor scăzură simţitor. Afară de aceasta cu greu puteau să aibă venituri şi din provinciile revoltate sub diferiţi paşi, ca *Pasvan-Oglu* la Vidin şi *Alì* la Ianina. Apoi luptele cu Ruşii şi Austriacii purtându-se aproape în şir şi

încheindu-se mai mult cu înfrângeri, nu se mai putură acoperì nici cheltuielile de războiu şi de despăgubiri. Ţările române dar trebuiră să împlinească ele toate nevoile publice şi private ale statului suzeran.

Toate aceste sume de bani, fie în monedă, fie în natură, nu se puteau procurà decât prin nesfârşite şi grele biruri, puse pe orice, până la reforma lui Mavrocordat. In urmă, după reaua interpretare a reformii, «şferturile», sporite până la 12 pe an, împilară nespus ţara. Apoi mulţi locuitori pribegind peste hotare şi împuţinând numărul contribuabililor, dările trebuiră împlinite, îndoindu-se şi întreindu-se, dela cei rămaşi. Se mai făceà şi strângerea lor prin mijloace vexatoare, impuse mare parte de urgenţa cu care trebuiau satisfăcute nevoile stăpânitorilor.

La rândul lor războaiele turco-ruso-austriace, precum şi prădăciunile cetelor rebelului Pasvan-Oglu, desăvârşiră răul.i Principatele îndurară suferinţele cele mai mari în acest timp, fie dela oştile turceşti, fie dela cele de ocupaţie străină — mai ales ruseşti, care lăsau locuitorilor «doar ochii pentru a plânge», — fie dela cumpliţii Pasvangìi. Ca încoronare ele mai fură bântuite de ciumă şi holeră, de lăcuste şi secetă.

3. **Năravurile şi moralitatea publică.**—«Fanarioţii» fură oameni cu creştere îngrijită, cu însuşiri deosebite, afară de câteva excepţii Totuşi din aceleaşi fatale împrejurări, epoca lor născù o stricare de moravuri şi o falşificare de caractere fără seamăn. Corupţia morală în stat şi societate ajunse la culme. Umilirea, nedemnitatea şi linguşirea fură împreunate cu făţărnicia, minciuna şi delaţiunea. Vremurile fiind grele în toate privinţele, fiecine căutà să-şi potrivească treburile, ori să-şi croiască un drum în lume, «cum va puteà» : minţind, pârând, înşelând, falşificând, cumpărând, etc. Scrupulele morale fură lăsate pe planul ultim.

Tot deodată ţările fură invadate de vechile norme şi deprinderi bizantine, practicate încă la Stambul. O etichetă severă, proprie Orientului, începù a se observà cu deosebită scrupulozitate. Astfel se hotărî : felul portului după treptele

sociale; chipul şi timpul preumblării pe strade, ori al primirii şi tratării la «curte», natura raporturilor dintre rangurile sociale şi a formulelor de întrebuinţat în convorbire şi corespondenţă, etc.

4. Dezvoltarea claselor sociale. — Persecutată câtva la început pentru trădare, boierimea fu însă în genere foarte bine tratată. Nici nu puteà fi altfel. Pe de o parte ea se grecizà prin venirea a o mulţime de Greci. Pe de alta ţările române erau mult ţinute în seamă de Sultan din motive economice. Aşà că o neînsemnată supărare boierească de acì aveà răsunet în Stambul. Boierii fură dară favorizaţi. Pentru aceasta li se sporiră rândurile şi li se reglementară rangurile. Astfel, pe lângă dregătoriile existente, se mai creiară şi titluri de ale acestora, fără funcţia respectivă şi se stabiliră 3 trepte de boieri, dintre cari cei mai mari se numiau *protipenda*.

Clasa mijlocie — moşnenii sau răzeşii, neguţătorii şi meseriaşii — încă încercă o preschimbare. Lovită de mari greutăţi impozitare, în mare parte ea dispărù. Moşnenii, câţi mai erau, îşi pierdură pământul şi îngroşară rândurile ţărănimii; neguţătorii, puţini, se împuţinară mai mult mai cu osebire din cauza «lajilor», adică a samsarilor turci; iar meseriaşii se ruinară prin începuturile concurenţii străine.

Dar o mai însemnată transformare suferì ţărănimea. Mulţi dintre Fanarioţi, pătrunşi de ideile «filozofice» ale Apusului, încercară dezrobirea ei. Astfel se desfiinţă şerbia. Foştii «rumâni» sau «vecini» deveniră «clăcaşi» birnicì şi numai o parte rămaseră pe moşiile boierilor, sub denumirea de «scutelnici». Mai târziu însă nu se păstră curăţenia intenţiunilor actului de emancipare. Clăcaşii fură răpuşi de dări şi transformaţi câţi mai mulţi în scutelnici, cari reeditară aproape, sub altă formă, şerbia.

5. Cultura grecească. — Influenţa grecească s'a exercitat mult pe teren cultural.

Domnii fiind greci sau greciţi şi ocrotind în parte, după cum şi actelele oficiale ale Porţei recomandau, pe conaţionalii lor, limba respectivă trebuì să să răspândească acum mai

mult ca oricând. Ea ajunse oarecum limba oficială a ţărilor, precum şi a înaltelor clase şi a înaltului cler. Dela necesitate se trecù la modă: toţi cei-ce voiau a fi socotiţi mai sus puşi vorbeau greceşte. Potrivit acestui curent se adaptă şi învăţământul public şi privat. In casele boiereşti se simţì nevoie de educaţie greacă şi în puţinele şcoale de pe la biserici şi mânăstiri se introduse şi curs de greceşte. Iar în şcoalele domneşti sau *Academiile* superioare din Bucureşti şi Iaşi, limba de propunere erà cea greacă, ajungând astfel focare de luminare grecească pentru întreaga ortodoxie.

Cu toată această dezvoltare a limbii greceşti, cultura generală a ţărilor nu prea trase mari foloase. Sistemul învăţământului aveà cam multe lipsuri pedagogice şi nu puteà da toate roadele aşteptate. De aceia nici nu s'a scris nimic greceşte de Români, în acest timp şi în ţările române, afară de dizertaţiuni şcolare şi de laude ori cronografe oficiale. Scriitori greci însă au fost. Printre aceştia e de amintit *Constantin* sau *Chesarie Daponte*, pe vremea lui Const. Mavrocordat.

V

Cultura românească în epoca fanariotă

1. Cronicarii şi scriitorii cei mai de frunte. — Cu toată dezvoltarea culturală greacă din această epocă, nici cultura românească nu se stinse cu desăvârşire. În bisericile săteşti se păstră limba română şi cărţile serviciului divin pe româneşte. În administraţie limba naţională fu iarăşi respectată, imensa majoritate a populaţiunii neştiind decât româneşte. În fine se găsiră şi acum talente, care aşternură în româneşte valoroase cronice şi scrieri de orice fel.

Primul impuls pe această din urmă cale îl dete chiar Nicolae Mavrocordat. În Moldova el însărcină pe *Axinte Uricariul*, un scriitor de documente, să completeze letopiseţul lui Nicolae Costin. Axinte îndeplini însărcinarea şi scrise astfel ca completare: «*Domnia a doua a lui Nicolae Mavrocordat*». În

Muntenia dădù însărcinare la fel boierului *Radu Popescu*. Cronica acestuia este reproducerea celei muntene anterioare şi apoi continuarea aceleia până în al 10-lea an al domniei lui Mavrocordat acì.

Sub urmaşii imediaţi al lui Mavrocordat în Moldova încă se scriseră cronici. Cel mai însemnat din aceşti cronicari, care a lăsat o operă istorică independentă, fu *Ioan Neculcea* om din generaţia lui Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir. El era în legături de înrudire cu cele mai mari familii moldovene şi a jucat un rol politic însemnat sub Dimitrie Cantemir. Lucrarea sa, însemnată mai ales prin fermecătoarea-i formă literară şi întitulată «*Letopiseţul ţării Moldovei*», e continuarea cronicei lui Miron Costin până la a doua domnie moldoveană a lui Constantin Mavrocordat (1741). «E precedată de «O seamă de cuvinte», adică de o colecţie de tradiţii. Puţin după Neculcea a mai scris un letopiseţ—începător tot de unde l'a lăsat Miron Costin, dar oprindu-se mai înainte de cel al lui Niculcea—*Nicolae Mustea*, vechiu diac al Divanului. Iar pe la mijlocul epocelor fanariote se întâlnesc acì încă doi cronicari: *Alex. Amiras* şi *Ienache Kogălniceanu*. Amiras redactă o compilaţie oficială paralelă cu a lui Mustea, dar mergând ceva mai departe, pe care a tradus-o şi în greceşte; Kogălniceanu a continuat pe Amiras până la venirea lui Gr. Al. Ghica. Lângă aceştia se mai pot alăturà: *Spătarul Ioan Canta*, din familia Cantacuzinilor moldoveni, care lăsă o prescurtare depe letopiseţul lui Neculcea, completată până la războiul ruso-turc din 1768—1774; şi *Gheorgachi al doilea Logofăt*, dela care a rămas o carte de ceremonial, «*Condica ce are întru sine obiceiuri vechi şi nouă a prea-înălţaţilor domni*» (1762).

În Ţara-Românească, după Mavrocordat, se găseşte mult mai puţin decât atât. Sunt numai notiţe de familie, între care şi ale Cantacuzinilor. Există un singur letopiseţ anonim, continuator ceva mai departe al celor anterioare. Către sfârşitul epocei însă reapar cronicari de talia celor mari, pre-

mergători ei înşişi adevăraţilor istorici. Aşà, afară de *Dionisie Fotinò*, care lăsă marea lucrare în greceşte «*Istoria Daciei*», mai sunt: «*Banul Mihail Cantacuzino* şi *Dionisie Eclesiarhul*. Banul Mihail Cantacuzino, coborîtor din fiul cel mai mare al Postelnicului, însemnat boier ruso-fil pe vremea războiului ruso-turc din 1768 — 1774, a lăsat două lucrări de valoare. Prima e o genealogie a Cantacuzinilor care, prin amănuntele bogate şi nepărtinitoare ce conţine poate fi socotită ca o adevărată cronică a Ţării-Româneşti până după 1774. Cealaltă e o operă de istorie şi statistică, adevărata continuare a cronicei muntene. A fost tradusă mai târziu în greceşte de *Fraţii Tunusli*, sub titlul de «*Istoria Valahiei.*» Dionisie Eclesiarhul, un călugăr modest, continuă letopiseţul ţării până la 1808 într'o povestire naivă dar plăcută. El se referă şi la întâmplările europene.

Mitropolitul Filaret

Paralel cu istoriografia nu încetară nici lucrările religioase. Centrele lor în Muntenia fură: mitropolia din Bucureşti sub mitropoliţii *Grigore, Cosma* şi *Dionisie Lupu*; episcopia din Buzău sub *Damaschin*; şi mai ales cea dela Râmnic sub însemnaţii *Chesarie* şi *Filaret* (episcop apoi mitropolit) cari tipăriră *Mineele*. Către sfârşit se distinse şi episcopul de Argeş, *Iosif*. În Moldova focare asemănătoare fură: mitropolia din Iaşi sub *Iacob I Putneanul, Iacob II Stamati* şi *Veniamin Costaki;* Mânăstirea Neamţul sub egumenul *Paisie Veliciovski;* şi Mânăstirea Putna sub arhimandritul *Vartolomeiu Măzăreanul.*

Mai fură scriitori de valoare şi pe alt teren. Aşà fu *Ienăchiţă Văcărescu*, mare şi învăţat boier muntean, produs al culturii greceşti şi cunoscător al multor limbi. Afară de poeziile sale lirice, ca «Amărâtă turturea» şi «Testamentul Văcăreştilor» şi afară de o lucrare istorică asupra imperiului otoman, el scrise prima gramatică românească a limbii româneşti, în Principate, sub titlu: «*Observaţii sau băgări de seamă asupra regulilor şi orânduelilor gramaticii româneşti*» (1787). Tot în această categorie se numără şi fiii săi, poeţii *Alecu şi Nicolae Văcărescu*.

Mitropolitul Iacob II Stamati

2. **Literatura populară scrisă.** — Dacă literatura cultă, destinată păturilor mai înalte, nu pierì în timpul Fanarioţilor cu atât mai mult s'a păstrat cea populară. Fără a vorbì de cea nescrisă, care trecù din gură în gură — ca *baladele haiduceşti*, proprii acestei epoce şi altele — e de însemnat ivirea mai puternică a *literaturii populare scrise*.

Încă din epoca precedentă începuseră a se citì: «*Alixăndria*» sau istoria lui Alexandru Makedon; «*Epistolìa Maicei Domnului*», sau călătoria Maicei Domnului la Iad; «*Minunile Sfântului Sisoe*», duşmanul dracilor; şi cărţile de prevestire şi noroc, ca «*Zodiile*», «*Cărţile de visuri*» ş. a. Acum acestea, tipărindu-se, se răspândesc tot mai mult în popor.

Pe lângă ele se mai adaogă de astă-dată: «*Halima*», poveşti populare arabe, introduse mai ales prin prelucrarea ardeleanului *Ioan Barac*; «*Viaţa şi pildele lui Isop*» ş. a.

3. Începuturile influenţii franceze. — Cultura românească mai fu propăşită în această vreme şi prin alt fapt, în chip indirect. Anume: Principatele fură orientate către Franţa şi se puseră începuturile *influenţii franceze* într'însele.

Ca foşti dragomani ai Porţii, domnii cunoşteau foarte bine limba diplomatică franceză, aveau secretari francezi, citiau cărţi franceze. Ca aspiranţi la dragomanat şi la domnie, fiii lor şi ai altor Greci trebuiau să înveţe franţuzeşte, fie în casă, fie în Franţa. In fine ca dătători de ton, Fanarioţii introduseră în ţările române moda învăţării limbii franceze. Ocupaţiile streine ruso-germane din acest timp şi stabilirea în ţări a diferite consulate şi agenţii europene atrăgeau pătura boierească spre o cultură europeană, care atunci erà cea franceză. Venirea în ţări a diferiţi străini avù acelaşi efect. Apoi evenimentele din Franţa, către sfârşitul secolului, aruncară tot mai mulţi Francezi pribegi prin aceste părţi.

Toate acestea determinară răspândirea limbii şi culturii franceze, care la rându-le contribuiră astfel la o totală prefacere a vieţii Principatelor — în chip românesc — atât din punct de vedere cultural, cât şi din cel politic.

VI

Românii de peste munţi în secolul XVIII

1. Unirea cu biserica catolică. — Prin pacea dela Carlowitz (1699) Austriacii luând Transilvania, căutară să oprească răspândirea protestantismului — ce luase mare avânt din cauza indiferenţii religioase a Turcilor, foştii stăpânitori — şi să contribuiască la lăţirea catolicismului. Pentru înlesnirea propagandii ei se adresară la Români, îndemnându-i să părăsească ortodoxismul şi să treacă la catolicism, cu făgăduinţa de a li se acordà prin aceasta o egală îndreptăţire în ţară.

Cu toată ispititoarea făgăduinţă, Românii nu voiră să-şi părăsească credinţa lor strămoşească. O parte din ei însă, aproape jumătate, conduşi de episcopul *Athanasie Anghel*,

se învoiră la *unire* cu biserica catolică, unire rămasă definitivă în 1701.

Românii aceştia, *uniţii* sau *uniaţii*, se deosibesc numai în dogme de cei ortodoxi. Astfel: recunosc ca şef al bisericii lor pe Papa dela Roma, admit purgatoriul şi mărturisesc că

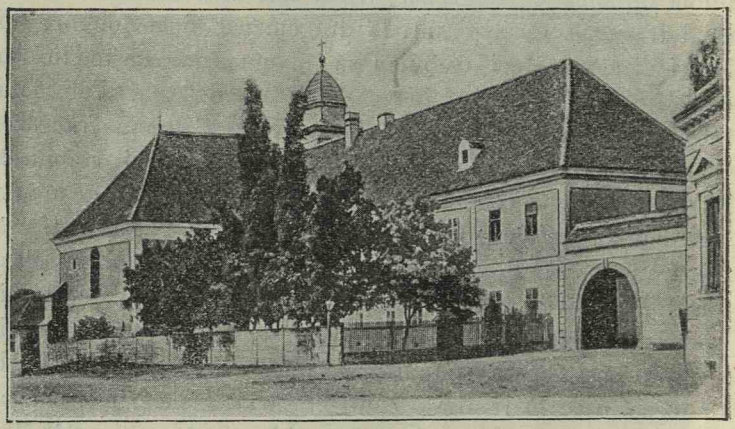

Reşedinţa mitropoliei unite

Sfântul Duh purcede şi dela Fiul. Cultul exterior însă rămase ca până acì. Nu se schimbă nici limba bisericească, păstrându-se tot cea română. Reşedinţa scaunului bisericii unite fu *Blajul*, unde aveà un domeniu dăruit de Curtea împărătească.

2. Revoluţia lui Horia. — Unirea cu biserica catolică nu realizase speranţele Românilor. Naţiunile privilegiate ale Transilvaniei continuară a-i prigonì, iar iezuiţii îşi îndoiră activitatea pentru a-i catolicizà. Episcopul *Inocenţie Klein*, care întreprinsese o luptă pentru regenerarea politică şi intelectuală a Românilor, murì în exil la Roma.

Românii se plânseră în mai multe rânduri împărătesei *Maria Teresia*, totul fu însă în zadar. D'abià la urcarea pe tron a lui *Iosif II* li se acordară şi lor câteva îmbunătăţiri. Acestea însă rămaseră pe hârtie. Cele trei naţiona-

lităţi se opuneau din răsputeri şi toate propunerile guvernului austriac, privitoare la îmbunătăţirea soartii Românilor sau erau respinse de dieta transilvană, sau rămâneau neaplicate. Românii trimiseră în multe mai rânduri delegaţi, în frunte cu *Nicolae Ursu Horia din Albac*, ţăran din munţii

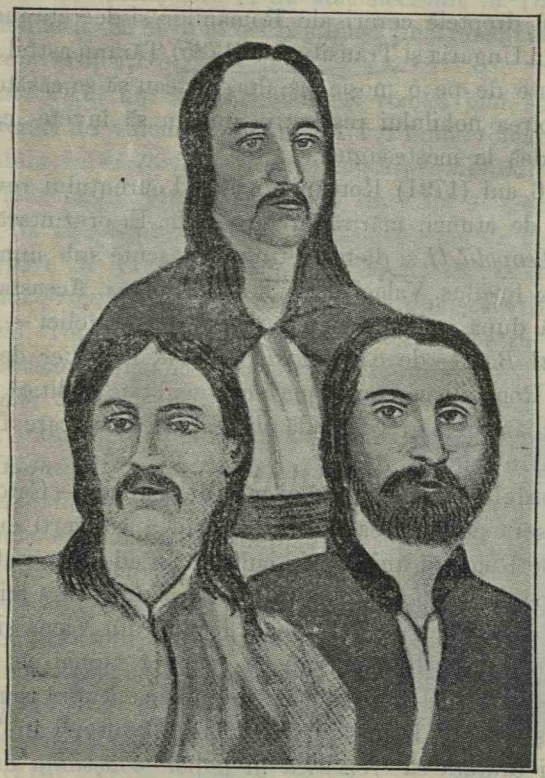

Horia, Cloşca şi Crişan

apuseni, la împăratul Iosif. Dar orice câştigau dela Viena nu se recunoşteà în Transilvania. În această stare nu le rămâneà decât tot calea revoluţiei.

În 1784, Horia dimpreună cu alţi doi, *Cloşca* şi *Crişan*, răsculară pe ţărani. Aceştia se aruncară cu mare furie asupra

nobililor unguri, tinzând să-i stărpească. Austriacii îi lăsară deocamdată în voie, dar în cele din urmă trebuiră să intervină. Armatele imperiale învinseră pe răsculaţi şi prinseră pe capii mişcării. Crişan se spânzură în închisoare, iar Horia şi Cloşca fură traşi pe roată.

Sângele ţăranilor însă nu fu vărsat degeaba. Împăratul recunoscù dreptele cereri ale Românilor şi decretă încetarea iobăgiei în Ungaria şi Transilvania (1785). Ţăranii astfel puteau să se mute de pe o moşie pe alta, puteau să se căsătorească fără învoirea nobilului respectiv, puteau să înveţe carte şi să se dedeà la meşteşuguri.

Peste 6 ani (1791) Românii, urmând curentului revoluţiei franceze de atunci, măriră pretenţiunile. Ei prezintară împăratului *Leopold II* şi dietei petiţia cunoscută sub numele de «Supplex libellus Valachorum Transilvaniae». Aceasta fusese redactată după îndemnul episcopilor greco-catolici — ca *Mitropolitul Bob* — de către *Iosif Meheşi*, consilier de curte. Prin ea Românii cereau o perfectă egalitate politică şi socială. Împăratul o recomandă dietei ardelene, care fu silită a o aveà în vedere.

3. Şcoalele şi scriitorii cei mai de frunte. — Catolicii se mulţumiseră cu «unirea», căci gândiau a convertì cu desăvârşire pe Românii uniaţi prin cultură. În adevăr aceştia fură primiţi pe la şcolile catolice din ţară, ba încă fură trimişi să înveţe şi pe la colegiile superioare iezuite din Viena şi Roma. La Roma tinerii Români nu se ocupară numai cu studiile teologice, ci şi cu cele istorico-linguistice asupra romanităţi originii şi asupra latinităţii limbii lor. Reîntorşi în Transilvania, ei căutară să trezească în popor conştiinţa naţională prin *şcoli* şi *scrieri*.

Petru Aron, ajuns mitropolit unit al Transilvaniei, puse începutul vestitelor *şcoale din Blaj*, redeşteptătoarele culturii şi naţionalităţii române. In 1754 el deschise primul seminar român. Pentru dezvoltarea acestuia lucrară şi urmaşii lui Aron, între cari *Grigore Maior*. Pe lângă seminar apoi se înfiinţă şi o tipografie.

Totdeodată se dezvoltă o pleiadă însemnată de învăţaţi şi scriitori ardeleni. Printre cei mai de frunte fură *Samuil-Micul* sau *Klein*, *Gheorghe Şincaiu* şi *Petru Maior*. Lucrările istorico-linguistice ale tuturor acestora tindeau să arate: că poporul român se trage din Romani, că toţi Românii sunt fraţi şi că dela colonizare ei au stat neclintit în Dacia. De acì se deduceà, că ei fiind cei băştinaşi în Transilvania sunt pe nedrept oropsiţi.

Samuil Micu, un călugăr blând şi român bun, scrise mai multe lucrări de valoare pentru istoria şi limba română. Între cele dintâiu fu «*Istoria şi lucrurile şi întâmplările Românilor*», însemnată prin marele plan de a da o istorie a Românilor de pretutindeni, începând dela Troia. Ca lucrare de limbă tipărì în 1780 la Viena în latineşte: «*Elementele limbei daco-romane*», care provocă o mare mişcare filologică în Ardeal. Tot el adună un bogat material pentru un dicţionar, *lexicon*, româno-latin-german-unguresc.

Gheorghe Şincaiu, fire înfocată de răspopit, întocmì în româneşte şi latineşte «*Hronicul Românilor şi al mai multor neamuri*», reunind într'un tot principalele evenimente întâmplate la Românii din Principate, din Ardeal şi din Turcia, dela primele legături ale Dacilor cu Romanii până la 1739. E una din cele mai bogate, muncite şi cinstite lucrări, o admirabilă culegere de izvoare, deşi nu are o formă literară. Ea n'a văzut lumina tiparului decât mult mai târziu.

Petru Maior

Petru Maior, al treilea cleric însemnat din acest timp, fu cel mai puternic în afirmarea ideilor naţional-istorice. El lăsă diferite lucrări religioase, linguistice şi istorice. Astfel este «*Istoria pentru începutul Românilor în Dachia*» (1812). în care arată cu convingere şi căldură permanenţa coloniştilor în Dacia Traiană. Nu e operă de erudiţie şi nici de lite-

ratură. E o lucrare de luptă ştiinţifico-istorică pentru a consfinţí drepturile poporului român. Pe terenul lingustic continuă şi el *lexiconul* început de Klein şi continuat de alţii, care şi apărù în Buda mai târziu (1825).

4. Influenţa ardelenilor în Principate; primele şcoale româneşti acì. — Numeroşii scriitori şi învăţaţi ardeleni, trecând în Principate, exercitară şi acì o puternică înrîurire, propăşind curentul naţional. Acţiunea lor culturală se învederă mai mult pe terenul şcolar, căci pe la sfârşitul epocei fanariote se puseseră acì temeliile primelor şcoale româneşti.

Începutul acestor şcoale s'a făcut în Moldova. La 1804 Mitropolitul Veniamin Costaki deschise în *Mânăstirea Socola*, lângă Iaşi, o şcoală mai înaltă de preoţie, sprijinită şi de veniturile mânăstirii şi de donaţiile domneşti. Închisă în 1806, prin ocupaţia rusească, ea se redeschise mai târziu de acelaşi mitropolit. Acì se studià şi istoria, limba latină şi gramatica română cu profesori din Ardeal. La 1814 *Gheorghe Asaki*, fiu de preot şi doctor al universităţilor străine, deschise în Iaşi o *şcoală de ingineri hotarnici*, pentru a se satisface nevoia reclamată de multele procese de delimitări de moşii bazate pe vechile documente româneşti necunoscute slabilor ingineri greci.

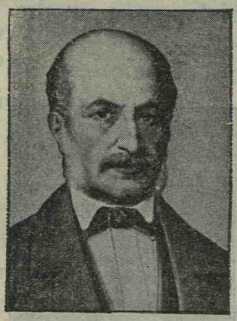
Petrache Poenaru

O şcoală la fel se deschise la 1816 şi în Muntenia de transilvăneanul *Gheorghe Lazăr* în *Mânăstirea Sf. Sava*. Acest apostol crescut în ideile naţionaliste ardelene, întreţeseà în lecţiile sale matematice şi cursuri de istorie şi limbă românească. Între elevii săi de frunte, fură continuatorii lui de mai târziu: *Eufrosin Poteca, Petrache Poenaru, Ioan Eliade Rădulescu*, ş. a.

Prin aceste şcoale, mulţumită influenţei ardelene, se accentuă un puternic curent latinist, ce fu mare îmbold pentru redeşteptarea naţională, politică şi culturală a Principatelor.

e) Epoca restauraţiunii

I

Revoluţia lui Tudor Vladimirescu şi domnii pământeni

1. Eteria, Alexandru Ipsilanti. — Grecii de peste tot, inspiraţi de revoluţiunea franceză şi încurajaţi de poziţiunea înaltă ocupată de Fanarioţi la Constantinopol şi în ţările

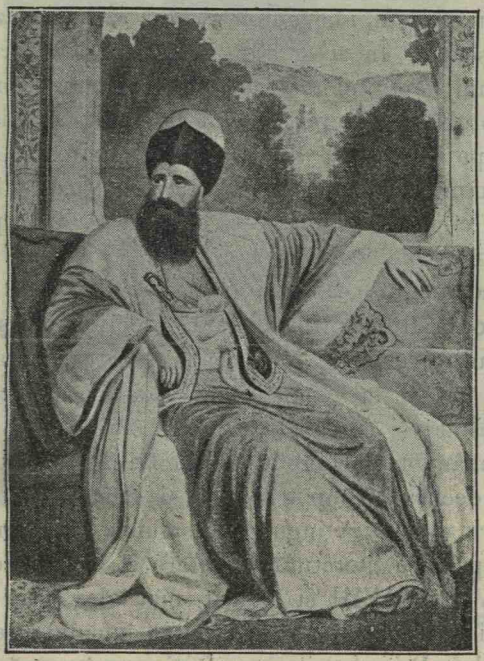

Mihaĭl Șuțu

române, vroiră să-şi recapete libertatea şi împărăţia lor distrusă de Turci. Ei înfiinţară o societate naţională, numită *Eteria* (1816), care în curând ajunse foarte întinsă și bogată, adunând bani, oameni şi arme.

Popoarele europene simpatizau cu mişcarea grecească, drept recunoştinţă către urmaşii vechilor Eleni. Guvernele respective însă, împedicate prin Sfânta Alianţă, nu-i puteau luà partea făţiş. Eteriştii totuşi nu se descurajară, ci punând în capul lor pe maiorul rusesc, *Alexandru Ipsilanti*, fiu de domn grec din Principate, ridicară în Basarabia steagul revoltei (zaverii) în primăvara anului 1821.

Planul lor erà de a pune mâna pe ţările române şi de acì a se unì cu Bulgarii, Sârbii, Macedonenii şi Grecii răsculaţi. Ipsilanti şi eteriştii trecură astfel în Moldova şi întrară în Iaşi. Domnitorul, bătrânul *Mihail Şuţu*, se dete cu ei, iar Turcii de acì fură măcelăriţi. Apoi «Zavergiii», cum se mai numiau eteriştii, răspândîră zvonul, că-i urmează o mare armată rusească. În acest scop ei începură a strânge bani şi proviziuni, făptuind tot felul de neomenii. Consulul rus însă dezaprobând întreprinderea lor, domnul şi boierii fugiră în Rusia, pe când ei se scoborîră spre Muntenia. Acì tocmai murise domnitorul *Alexandru Şuţu*, om fricos şi îmbătrânit înainte de vreme. Ipsilanti sperà să se facă stăpân pe această ţară pentru a conduce mai cu izbândă revoluţia. Până la sosirea lui acolo numise ca locoţiitor al său pe *Căpitan Iordachi*.

2. Răscoala Românilor contra Grecilor; mişcarea lui Tudor Vladimirescu. — Mişcarea grecească, curată şi îndreptăţită în idealul ei, se manifestà în Principate prin mijloace josnice şi murdare. Apoi ea erà străină de aspiraţiunile Românilor şi cumplită în urmări mai târziu. De aceea aceştia se declarară împotriva ei şi făcură o contra-revoluţie pentru a scutură jugul grecismului. Curentul naţional — format printr'o literatură, cugetare şi simţire românească în sec. XVII şi XVIII şi întărit mai ales prin influenţa franceză şi ardeleană — nu mai puteà îngăduì streinismul şi împilările lui. Prin urmare o agitaţie românească cu prilejul zaverii greceşti erà fatală. Ea începù în ambele ţări ca mişcare ţărănească, căci cărturarii, scriitoriii şi chiar boerii pătrunşi de ideile noui nu puteau încă să o facă.

Prima mişcare românească se facù în Moldova, după plecarea lui Ipsilanti către Bucureşti. Satele din partea de sus a ţării, mai ales din judeţele Botoşani şi Neamţ, se răsculară atupra Grecilor. Ţăranii se deteră la excese de pradă şi jaf, nealegând pe Greci din boieri.

Tudor Vladimirescu

Mult mai însemnată însă fu mişcarea din Muntenia a lui *Tudor Vladimirescu.*

Acest ţăran moşnean din Gorj fusese comandir de *panduri* — ostaşii naţionali de peste Olt — şi servise în armata rusească pe timpul războiului ruso-turc din 1806—1812. Pentru vrednicia şi vitejia sa ajunsese *paruciuc* (locotenent) şi fusese decorat. Căpitan Iordachi căută a-l atrage în partea eteriştilor şi-l îndemnă să răscoale poporul din Oltenia

şi Serbia contra Turcilor. Tudor însă nu vroì să slujească interesele greceşti. Fiind iubit de ţărani, el îi răsculă contra Grecilor: îi scutì de cele două dări asupritoare, *văcăritul şi vinăricitul*, şi in fruntea a vre-o 10 mii de panduri, care-l numiau *Tudor-Vodă*, plecă în Martie spre Bucureşti. Cu el se unise şi mai mulţi boieri patrioţi. Toţi Grecii şi greciţii prin neam sau apucături fură jăfuiţi. După ce dete o «pro-

Casa lui Tudor Vladimirescu

clamaţie» către Români — după obiceiul revoluţionarilor din Apus — îndemnându-i să scape ţara de străini şi să ridice clasa poporului de jos, Tudor încunoştiinţă pe Turci şi pe Ruşi că el s'a răsculat contra Grecilor şi boierilor asupritori. Tabăra şi-o aşeză la Cotroceni lângă mânăstirea lui Şerban-Vodă.

Alexandru Ipsilanti, care sosise la Colentina, căută din nou să atragă pe Tudor în partea eteriştilor. Acesta însă rămase neclintit în convingerile sale. «În Grecia este locul Grecilor, iar în România al Românilor», zicea el. Ipsilanti, neizbutind pe calea ademenirilor, se gândì la o cursă prin care să-l ucigă.

Între acestea Turcii intraseră în Principate, ca să potolească răscoalele. Ipsilanti se retrase la Târgovişte, de unde începù a da poruncă ca şi un domn, iar Tudor înspre Piteşti. Înainte de toate Ipsilanti ţineà să se scape de Tudor, cu atât mai mult că acesta îi făceà aspre mustrări pentru orice amestec în stăpânirea ţării. Folosindu-se de nemulţumirile pandurilor—aspru pedepsiţi de Tudor pentru jafuri—şi servindu-se şi de înşălăciune, el izbutì prin *Bimbaşa-Sava* a-şi îndeplinì gândul. Tudor fu prins, adus la Târgovişte şi tăiat într'o noapte (27 Maiu 1821). Oştirile sale parte se împrăştiară, parte se amestecară cu eteriştii.

Ipsilanti ne mai fiind încurcat de contra-revoluţia lui Tudor se retrase spre Olt, spre a-şi mai întărì împotrivirea. La *Drăgăşani* însă el fu zdrobit de Turci şi fugì în Transilvania, iar eteriştii ce mai scapară, o luară prin Moldova spre Basarabia. Dar ultimele lor rămăşiţe fură sfărâmate la *Sculeni* (pe Prut) şi la *Mânăstirea Secul* (Neamţu).

Turcii, fără a ţine seamă de declaraţiile Românilor şi de dreptatea cerută cu arma, se deteră la măceluri şi jafuri fără seamăn, arseră Bucureştii şi Iaşii şi provocară aşà numită *băjenia cea mare,* adică fuga unei mari părţi din poporaţie. Boierii munteni fugiseră peste munţi, iar mulţi din cei moldoveni trecuseră în Basarabia şi Bucovina.

3. Reformiştii în Moldova. — După înăbuşirea revoluţiunii revendicările naţionale şi progresiste încăpură pe mâna partidului boeresc naţional. Partea cea mai însemnată în această privinţă, prin agitaţia şi acţiunea lor politică, au avut'o boierii naţionali din Moldova şi anume acei ce nu pribegiseră, *reformiştii.* Cei fugari din ambele Principate însă doriau ca ţările să fie date numai pe mâna lor.

Reformiştii din Moldova aveau în capul lor pe vrednicul mitropolit *Veniamin Costaki.* Ei trimiseră petiţiuni la Poartă cerând mai ales: înnoirea drepturilor acordate prin vechile capitulaţiuni, înlăturarea Grecilor din dregătorii, scoaterea mânăstirilor din mâinile Grecilor, regularea dărilor şi numirea de domn pământean.

Această din urmă dorinţă, fiind asemănătoare şi cu o parte din cererile revoluţiunii lui Tudor, se îndeplinì mai cu uşurinţă. Domniile «fanariote» astfel încetară.

4. Domnii pământeni; convenţia dela Akkerman. — Sultanul chemă la Constantinopol câte o deputaţie boierească din fiecare ţară şi în urma consfătuirii avute numì domni de ţară pe: *Grigore D. Ghica*, nepot de frate cunoscutului domn Grigore Alex. Ghica, în Muntenia; şi pe *Ioan Sandu Sturdza*, un boier bătrân şi paşnic. în Moldova (1822).

Cu aceştia începură timpuri mai bune, deşì ei se luptară cu mari greutăţi. Astfel între altele: se organiză învăţământul românesc, se confiscară veniturile mânăstirilor greceşti şi se încercă, mai ales în Moldova, înjghebarea unui proiect de constituţie, zis cele *70 de ponturi*.

Însă toate înnoirile «turburătoare» fură împiedicate mai ales prin amestecul Rusiei, care, întemeiat pe tratatele anterioare, capătă o nouă întărire prin *Convenţia dela Akkerman* (1826). Această convenţie explicativă a cunoscutului tratat dela Bucureşti deşì erà favorabilă mai mult elementului boieresc, cuprindeà în sine şi oarecare foloase obşteşti. Aşa: Poarta se îndatorà a respectà capitulaţiunile anterioare, se prevedeà alegerea domnilor dintre pământeni pe câte 7 ani de către o adunare obştească şi se dispuneà facerea unui *Regulament* (constituţie), care să determine îmbunătăţirile de făcut ţărilor.

Dar în 1828 izbucnind un nou războiu turco-rus şi aceste bunuri deveniră iluzorii. Domnii părăsiră tronurile.

II

Ocupaţia rusească şi domniile regulamentare

1. Războiul ruso-turc din 1828 şi pacea dela Adrianopol: urmările pentru Principate. — Murind ţarul Alexandru I, urmaşul său *Nicolae I* nu se credeà legat prin tratatul Sfintei Alianţe. Împins şi de sentimentul poporului rus, fa-

vorabil revoluţiei greceşti, el declară războiu Turcilor (1828). Ruşii intrară în Principate — unde Sturdza fu arestat, iar Ghica alungat în Transilvania — şi le ocupară milităreşte. Apoi trecând Dunărea ei se avântară spre Balcani. Turcii nefiind pregătiţi suferiră mai multe înfrângeri şi fură nevoiţi să încheie *pacea de la Adrianopol* (Sep. 1829).

Urmările acestei păci pentru Principate fură din cele mai însemnate, situaţia domnilor şi a ţărilor mai îmbunătăţindu-se. Bine înţeles, că această uşurare urmărià în sine întărirea tot mai mare a influenţii ruseşti. Între altele tratatul prevedeà: alegerea domnilor pe viaţă, dărâmarea cetăţilor turceşti de pe stânga Dunării, fixarea tributului către Poartă şi oprirea altor sarcini, ocuparea ţărilor române până la achitarea datoriei de războiu, protectoratul rusesc asupra lor şi în sfârşit recunoaşterea «regulamentelor organice» ce Ruşii vor face în Principate pe timpul ocupaţiunii lor.

2. Ocupaţia rusească până la 1834, Kiselev. — Ocupaţia rusească, începută odată cu războiul, ţinù până la 1834, căci d'abià atunci putură Turcii să plătească întreaga despăgubire. Cât ţinuse războiul, guvernator al ţărilor române fu un general rus, însărcinat mai ales cu aprovizionarea oştirilor. Acum populaţia îndură mari suferinţe: rechiziţiuni, schingiuiri, secătuirea vistieriei, foamete şi boli pestilenţioase.

După încheierea păcii se numì ca «Preşedinte deplin împuternicit al divanurilor Moldovei şi Ţării-Româneşti» generalul *Kiselev*, bărbat cu vederi largi. În timpul acestuia se duse mai departe dezvoltarea ţărilor începută sub domniile pământene. Astfel se începură câteva clădiri publice (teatrul din Bucureşti), se croiră şosele (şoseaua Kiselev), se puse ordine în administraţie şi justiţie, se înfiinţară *dorobanţii* (trupă armată pentru siguranţa lăuntrică), grănicerii şi un început de oaste, etc. Pe de altă parte Kiselev căutà să apropie tot mai mult întocmirile ţărilor de ale împărăţiei ruseşti, pentru o viitoare alipire la aceasta.

Tot în timpul ocupaţiunii ruseşti şi sub guvernarea lui Kiselev se continuă încercarea constituţională de pe vremea

domnilor pământeni. Anume se redactă vestitul *regulament organic*, primul statut fundamental al Principatelor. Lucrarea acestuia se făcù de ambele divanuri, sub conducerea şi influenţa guvernatorului. În urmă câte o comisiune de fiecare ţară merse la Petersburg pentru a supune regulamentul aprobării ţarului şi acolo se mai întroduseră câteva modificări cu tendinţe rusificătoare. În 1832 se decretă de generalul Kiselev punerea lui în aplicare.

După 2 ani, Turcii achitând deplin îndemnizaţia de războiu, Ruşii se văzură siliţi a părăsì Principatele. Prin *tratatul dela Petersburg* însă ei obţinură confirmarea dispoziţiunilor lor organice, hărăzind astfel ţărilor române un mijloc de nesimţită apropiere de Rusia.

3. Regulamentul organic: reformele-i administrative şi sociale. — Noua organizaţie întrodusă de Ruşi constituià în general un progres însemnat, căci pentru prima oară ţările române aveau o lege fundamentală, un statut quasi-constituţional. Dintre dispoziţiunile regulamentare, unele erau menite să aducă îmbunătăţiri populaţiunii, în deosebi din punctul de vedere administrativ. Altele din contra nu puteau decât să fie protivnice intereselor româneşti, mai ales sub raportul social şi politic-naţional. Pe cele dintâiu le întroduseră Ruşii ca mijloc de atragere, pe cele de al doilea ca instrument de rusificare. În genere se urmărià câştigarea clasei boiereşti pentru scopuri politice ruseşti.

Reformele principale de ordin politic şi administrativ erau:

Domnul să fie ales pe viaţă dintre pământeni, de către o «obştească adunare extraordinară» de boieri şi prelaţi, dar cu aprobarea celor două «curţi» (suzerană — Turcia — şi protectoare — Rusia);

Se instituià o «adunare obştească obişnuită» compusă din clerul înalt şi din aleşi ai boierilor, care singură să aibă drept: a pune dări, a ţine socoteală de venituri şi cheltuieli, a luà tot felul de măsuri pentru dezvoltarea economică a ţării şi a propune diverse alte îmbunătăţiri (dar numai cu aprobarea celor două «curţi)» şi care se convocà, prorogà sau dizolvà de

domn, având însă şi ea dreptul de a reclamà pe domn Turciei şi Rusiei ;

Ţara se împărţià în districte cu câte un ispravnic, numit de domn din doi candidaţi aleşi de boierii respectivi şi în comune, conduse de un consiliu de boieri ;

Se dispuneà ca veniturile ţării să intre în visteria Statului, de unde să se plătească domnul şi funcţionarii — cari erau însă toţi boieri, orice funcţie fiind legată cu un grad de boierie ;

Justiţia erà să fie despărţită de administraţie — având judecători (boieri) plătiţi prin fiecare judeţ şi o curte apelativă — şi nu mai puteà hotărî nici suplicii, nici mutilaţiuni ori pedepse capitale ;

Se luau măsuri pentru facerea de şosele şi poduri, pentru iluminatul oraşelor, pentru îngrijirea stării sanitare — înfiinţându-se carantine, pichete şi serviciu medical, — precum şi pentru organizarea serioasă a armatei ;

În sfârşit se hotărà înfiinţarea cutiilor săteşti, un fel de case de economii pentru sate şi a coşerilor sau magaziilor de rezervă, unde să se depună în anii mănoşi câte o parte din recoltă pentru vremurile de lipsă.

Printre reformele sociale se constată următoarele :

Recunoaşterea împărţirilor poporului în patru clase (boieri, clerici, neguţători şi ţărani) :

Suprimarea dărilor vechi, la care erau supuşi şi boierii, păstrându-se numai *birul*, câte 30 lei anual de familie ;

Desfiinţarea definitivă a şerbiei ţăranilor, dându-li-se voie a se strămută de pe o moşie pe alta, numai să plătească dările pe 5 ani înainte şi să lasă boierului gospodăria lor ;

Reducerea câtimii de pământ, ce se da de proprietar ţăranului pentru muncă şi regulamentarea clăcii sau boierescului, îndatorindu-se ţăranul, pe lângă dijmă, de a muncì proprietarului 24 zile pe an, o muncă ce de fapt se îndeplinià însă în 60 zile ;

Interzicerea pentru ţărani a funcţiunilor publice, a şcoalelor mai înalte (afară de cele popeşti) şi a rangurilor militare, rezervate boierilor ;

În fine prevederea pedepselor corporale pentru ţărani şi a surghiunului la mânăstiri pentru boieri.

4. Domnii regulamentari: Alexandru Ghica, Gheorghe Bibescu şi Mihail Sturdza. — După retragerea Ruşilor (1834) din Principate, ambele Curţi se învoiră a *numì*, însă «numai pentru astădată», pe domnii respectivi. Astfel *Alexandru D. Ghica*, frate după tată cu precedentul Grigore D. Ghica, ajunse în scaunul Munteniei, iar învăţatul boier *Mihail Sturdza* în al Moldovei. În Dec., 1842 domnul muntean fiind destituit prin intrigile ruseşti, *se alese* în locu-i *Gheorghe Bibescu*, unul dintre cei mai culţi boieri. Domniile acestora fură sub imperiul regulamentului organic, de aceea se mai numesc şi *domniile regulamentare*.

Alexandru Ghica

Alexandru Ghica, om generos dar nehotărât, pe lângă o mulţime de îmbunătăţiri decurse din regulamentul organic, cu privire la organizarea nouă a ţării, făcù şi altele. Astfel: dete o nouă viaţă porturilor dunărene (Brăila, Giurgiu, Turnu-Severin) scăpate de sub Turci, dezvoltând astfel agricultura şi comerţul; puse începutul altor oraşe ca *Alexandria* (Teleorman); şi desrobì ţiganii domneşti.

La rândul său, *Gheorghe Bibescu*, primul domn *ales* de ţară după atâta vreme, continuă înbunătăţirile începute de Ghica. Mai ales sporì armata şi-i clădì căzărmi, construì şosele, înfru-

museţă Bucureştii cu grădina *Cişmigiu*, suprimă vama dintre celo două ţări surori, drept început de unire şi începù dezrobirea ţiganilor mânăstireşti.

Paralel cu reformele din Muntenia, *Mihail Sturdza*, cam despotic şi iubitor de arginţi, săvârşì altele asemănătoare în Moldova. Şi el construì şosele, înzestră Iaşii cu grădina *Copou* şi cazarme, dezrobì pe ţigani şi ridică portul Galaţi. Prilejì însă — favorizând comerţul — năpădirea Evreilor cu deosebire în părţile de sus ale ţării, ceeace avù rele efecte economice mai târziu.

Se făcură sub ei însă şi acte nepriincioase ţărilor. Câteva erau isvorîte din pornirile ruso-file ale domnilor, cele mai multe însă din pricina ingerinţelor ruseşti.

Evenimentele din 1848 şi urmările lor puseră capăt domniilor regulamentare.

III

Progresele culturale şi naţionale până la 1848

1. Progresele culturale: şcoalele, ziaristica, teatrul. — Starea culturală a Principatelor a continuat în această epocă tradiţia celei anterioare, din ce în ce mai întărită cu deosebire prin influenţa covârşitoare a renaşterii culturale ardelene — fie a Românilor uniţi, fie a celor neuniţi cu centrul de cultură în *Sibiu*. De astădată exercitarea acestei înrâuriri se făcù şi pe alte căi. Mai întâiu se puse la îndemâna amatorilor din Principate, prin editorul *Carchalechi*, tot felul de cărţi româneşti în deosebi calendare tipărite la Buda. Apoi în timpul băjeniei din 1821, cea mai mare parte a boierimei române, refugiindu-se peste munţi, fu adusă astfel a-şi da seama de starea culturală de acolo. Şi astfel curentul cultural naţional căpătă un nou avânt.

În fruntea mişcării acesteia nouă erau: în Muntenia, *Constantin Radovici din Goleşti* şi *Ioan Heliade Rădulescu*; iar în Moldova, *Mitropolitul Veniamin Costaki*, *Mihail Sturdza*, şi *Gheorghe Asaki*. Războiul ruso-turc din 1828 stăvilise

atari începuturi, dar guvernul provizoriu al generalului Kiselev le reluase. Acum apărură şi primele ziare: «*Curierul Românesc*» al lui Heliade şi «*Albina Românească*» a lui Asaki. Şi tot acum se constituì în Bucureşti «*Societatea Filarmonică*», care înfiinţă un *teatru românesc*; iar în Iaşi «*Societatea medicilor şi a naturaliştilor*».

Domnii regulamentari duseră mai departe mişcarea începută. Din punctul de vedere şcolar, se organizară «învăţăturile înalte» — *Colegiul din Bucureşti* dela Sf. Sava înfiinţat de Grigore D. Ghica ca urmare a şcoalei lui Lazăr şi cel din Iaşi, înfiinţat de Ioan Sandu Sturdza la Trei-Ierarchi şi zis acum *Academia Mihăileană*, după numele lui Mihail Sturdza — cu câte 7 clase şi cu studii mai întinse, aproape universitare. Apoi se aduseră îmbunătăţiri seminariilor existente şi se înfiinţară altele, se deschise *Şcoala Centrală* de fete, se instituiră şcoli primare mai prin toate oraşele mari şi se activă trimiterea fiilor de boieri la învăţături mai înalte în străinătate.

În ceeace priveşte ziaristica, aceasta se îmbogăţì cu foi nouă. Astfel apărură în Muntenia, între altele: «*Curierul de ambe-sexe*», revista lui Heliade şi *Magazinul istoric pentru Dacia*», revista lui *Nicolae Bălcescu* şi a ardeleanului *August Treboniu Laurian*. Iar în Moldova fură: «*Alăuta românească*», foaia lui Asaki şi a lui *Mihail Kogălniceanu*, cel mai cult român din vremea aceea; «*Dacia Literară*», în locul celei dintâiu oprită de Ruşi; şi altele.

Totdeodată teatrul urmà să completeze, în educaţia naţională, şcoalele şi ziaristica sau presa.

2. Scriitorii mai de frunte şi lucrările lor. — Progresele culturale se manifestară şi prin o entuziastă mişcare literară, în toate genurile, potrivită noului curent. Aceasta se continuă şi după 1848, până când idealurile politice şi naţionale, care-i serviau drept inspiraţie, se realizară.

Scriitorii de tranziţie fură *Alexandru Beldiman* în Moldova şi *Zilot Românul* în Muntenia. Aceştia au lăsat cronici rimate asupra evenimentelor din timpul lor, în deosebi

a celor din 1821, îmbibate de spiritul naţional nou. Cea mai însemnată este a lui Beldiman: «*Tragodia sau jalnica stare a Moldovei în 1821*».

Şirul scriitorilor mari de acum îl începe în Muntenia *Ioan Heliade Rădulescu* şi în Moldova *Gheorghe Asaki*. Heliade fu iniţiatorul Românilor mai pe toate terenurile culturii apu-

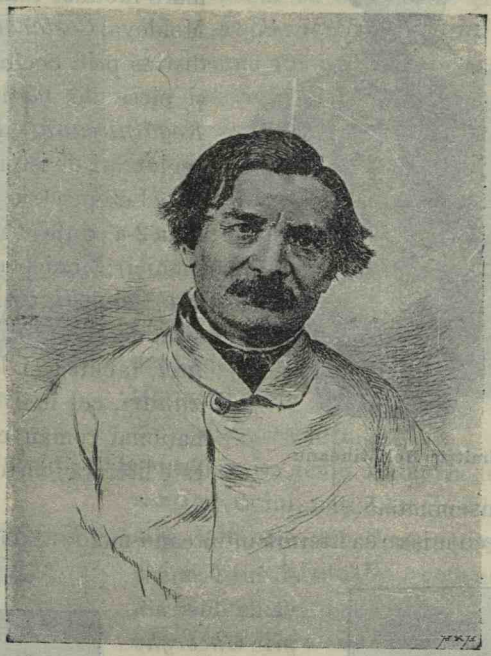

Ioan Heliade Rădulescu

sene. El a scris nenumărate lucrări de *gramatică*, pregătind introducerea alfabetului latin, *teatru*, *poezie*, *politică*, etc., şi mai ales s'a distins în ziaristică. El a deschis şi o tipografie, făcându-se *editor* de cărţi româneşti. La rândul său Asaki jucă acelaşi rol în Moldova, fiind un scriitor cât se poate de productiv. El fu întemeietorul teatrului şi ziaristicei în Moldova.

Aceşti doi fruntaşi ai nouei literaturi stimulară şi pe alţii. Astfel în Muntenfa fură: *Nicolae Bălcescu* istoric de frunte;

Anton Pan, culegător de literatură populară; apoi poeţii: *Iancu Văcărescu*, *Vasile Cârlova*, ş. a. şi mai ales *Dimitrie Bolintinanu*, deosebit printr'o înflăcărată iubire de patrie şi *Grigore Alexandrescu*, primul şi cel mai mare fabulist român. Iar în Moldova: *Costache Negruzzi*, distins prin poeme naţionale şi piese de teatru; *Mihail Kogălniceanu*, editorul marei lucrări de istorie naţională, «Letopiseţele Moldovei» (în a 2-a ediţie «Cronicile României); apoi poeţii: *Costache Conachi*, *Gh. Sion* ş. a. şi în deosebi *Alexandru Donici*, fabulist şi *Vasile Alexandri*, cel mai mare poet naţional român cu o activitate literară foarte vastă, variată şi însemnată.

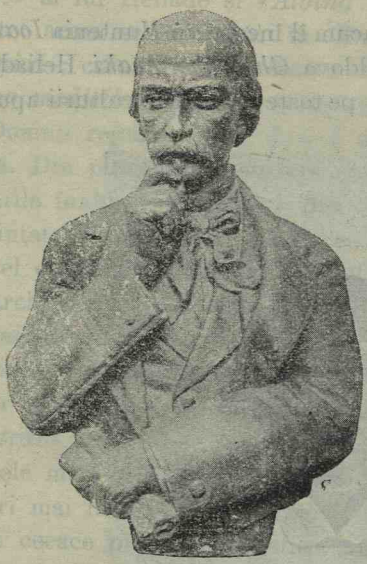

Dimitrie Bolintineanu

Paralel cu mişcarea literară munteano-moldoveană existà una şi în Transilvania ilustrată prin *Gheorghe Bariţ*, întemeietorul presei române peste Carpaţi prin două foi periodice: «Gazeta Transilvaniei» şi «Foaia pentru minte, inimă şi literatură»; *Timoteiu Cipariu*, însemnat cercetător asupra limbii

Gheorghe Bariţ

Costache Negruzzi

române, căutând să-i schimbe cuvintele literare pentru a o apropià de cea latină; *Andrei Mureşeanu*, marele poet național al Ardelenilor; ş. a. Tot f. untaşi ai aceste mişcări ardelene, trecuţi însă în Principate, fură şi: *August Treboniu Laurian*, cunoscut prin lucrări latiniste asupra limbii, *Aron Florian*, *Ioan Maiorescu* ş. a., profesori şi autori didactici.

Arune Pumnul

Tot acum se distinseră şi în Bucovina: *Eudoxiu Hurmuzachi*, culegător de documente istorice şi *Arune Pumnul*, cercetător linguist; iar în Basarabia: *Cavalerul Costache Stamati*, poet şi *Alexandru Haşdeu*, istoric şi mare învăţat.

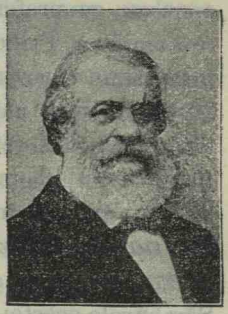

Eudoxiu Hurmuzachi

3 Dezvoltarea sentimentului naţional şi ideia Unirii. — Progresele intelectuale şi culturale desăvârşite acum ajutară la dezvoltarea sentimentului naţional. Şcolile şi scrierile, atât cele din Bucureşti şi Iaşi, cât şi cele din celelalte ţări româneşti, aveau în vedere pe Românii de peste tot. Ele întăriau ideia — născuta încă din secol. XVII prin introducerea limbii române în biserică, stat şi scrieri şi prin dezvoltarea literară şi istoriografică ce urmă de atunci încoace — că poporul român din toate părţile este un singur tot.

Ioan Maiorescu

Costache Stamati

Prin aceasta se fixà un ideal «românesc», care ţinteà *unirea*, mai întâiu pe teren literar şi apoi pe cel politic.

De altfel pe timpul regulamentului organic, în ambele ţări s'au manifestat tendinţe de *unire* şi pe tărâm politic. În afară de faptul că prin regulament se înzestrau ţările cu una şi aceiaşi administraţie şi că sub domnii regulamentari s'au suprimat vămile, s'au redactat atunci şi memorii cu cereri precise în acest sens. Astfel din Muntenia se cereà unirea ţărilor într'un singur stat neatârnat şi sub cârmuirea unui principe strein apusean, cu preferinţă din Germania; iar din Moldova, unirea ambelor Principate sub o singură domnie streină, care însă să nu aparţină celor 3 state vecine.

Simţimântul naţional a mai fost promovat şi sub influenţa tinerilor boieri reîntorşi dela studiile din streinătate cu idei naţionale şi liberale, proprii Apusului în vremea aceea. Şi astfel s'au pus în ambele Principate temeliile unei *partide naţionale*, rezultat al progreselor intelectuale şi culturale săvârşite în ţări şi al ideilor apusene importante din străinătate. Sâmburele acestei partide a fost societatea «Frăţia» din Ţara-Românească, înfiinţată de *Ioan Ghica*, *N. Bălcescu* şi *Christian Tell*.

IV

Revoluţia din 1848

1. Apăsarea rusească şi reacţionarii. — Dezvoltarea culturală şi naţională a ţărilor române nemulţumià pe Ruşii «protectori», cari se şi grăbiră a luà măsuri de înnăbuşire.

Mai întâiu adăogeră, prin falşificare, un articol la regulamentul organic, prin care se oprià luarea de măsuri regeneratoare fără învoirea ţarului. Apoi începură să curgă tot soiul de ingerinţe. Cele mai mari să făceau în Muntenia, unde reşedeà consulul general, baronul *Ruckmann*. Adunarea obştească de acì, protestând contra încălcării autonomiei, fu închisă. Apoi se închiseră teatrele din Bucureşti şi Iaşi, precum şi revistele apărute în acest din urmă oraş.

Pe lângă aceasta ambii consuli ruşi se amestecau, şi încă în mod necuviincios, în toate afacerile lăuntrice.

Această atitudine devenì tot mai provocătoare după triumful Ruşilor cu destituirea lui Alexandru Ghica. Acum ei încercară să pună mâna economiceşte pe ţară, căutând să obţină indirect între altele concesiunea exploatării minelor. Tot aşà de teroristic se lucră şi în Moldova. În cele din urmă, se introduse şi censura, nici o scriere ne având voie să apară fără învoirea Rusiei şi nici un curs naţional ne mai trebuind să se facă prin şcoli. Mihail Kogălniceanu, profesor de istoria naţională la Academia Mihăileanu, fu destituit, iar învăţământul superior naţional fu reformat. Se introduse limba franceză ca limbă de propunere şi limba rusă ca studiu predilect, se reduse numărul profesorilor şi se preferară ca titulari la aceste catedre ciuntite mai mult străinii.

La această operă de desfiinţare a vieţii naţionale, Ruşii aveau tot sprijinul în *reacţionari*. Erau boierii bâtrâni, cari ţineau la regulamentul organic şi la protectoratul rusesc, întru cât acestea consacrau privilegiile lor combătute de partida naţională. În capul acestor reacţionari erau înşişi domnii, cari nu voiau să-şi piardă situaţiile.

Această apăsare rusească şi reacţionară silì partida naţională, care atrăsese la sine şi populaţia de jos a oraşelor, să recurgă la răscoală. Şi spre acest pas fu pornită mai ales de mişcarea revoluţionară a anului 1848 din Europa, şi în deosebi de cea din Paris.

2. Revoluţia în Moldova. — Partida na.ională din Moldova după mai multe consfătuiri intime, ţinù o mare întrunire publică la Hotel Petersburg (27 Martie 1848), prezidată de *Grigore Cuza*. În ea se expuse programul partidei şi se alese o comisiune, care să întocmească o adresă de reforme către domnitorul Mihail Sturza.

Reformele cerute şi întreaga mişcare a partidei însă privind mai mult pe domn, decât regulamentul organic, obârşia tuturor relelor, massa poporului nu fu atrasă. Mişcarea fu deci înăbuşită. Capii, înconjuraţi de oştire prin surprindere,

fură parte surghiuniţi pe la mânăstiri, parte trecuţi peste graniţă în Austria şi Turcia.

3. Revoluţia din Ţara-Românească: guvernul provizoriu, căimăcămia, intervenirea Turciei şi Rusiei; înnăbuşirea revoluţiei. — În Ţara-Românească mişcarea partidei naţionale fu mai bine şi mai dibaciu pregătită. Un comitet din sânul ei întocmise un proect de constituţie, care privià massele poporului. Totdeodată încercase a atrage şi pe domn în parte-i. Numai când Bibescu, de frica Ruşilor, nu primì propunerea, partida naţională se hotărî la acţiune.

Revoluţia se proclamă în 9 Iunie la Islaz, de unde şefii şi poporul se îndreptară spre Bucureşti. A treia zi, la *11 Iunie*, comitetul din capitală îndemnă un mare număr de popor să meargă la palat şi să ceară dela domn semnarea constituţiei. Bibescu o iscălì, dar de teama Ruşilor fugì în Transilvania (13 Iunie).

Prin fuga lui Bibescu, ţara rămase pe mâna revoluţionarilor. Aceştia constituiră un *guvern provizoriu* compus din: *Heliade Rădulescu, Ştefan Golescu, Christian Tell, Gheorghe Magheru* şi *Ioan Scurtu*, în frunte cu *Mitropolitul Neofit*. Reacţionarii organizară o contra-mişcare şi şefii armatelor arestară pe membrii guvernului provizoriu. Aceştia fiind însă îndată eliberaţi de popor, «bătrânii» răspândiră zvonul că vin Ruşii, determinând astfel guvernul provizoriu să fugă la Târgovişte. După aceea ei instituiră o căimăcămie reacţionară. Dar o nouă mişcare a poporului, condusă de *Ioan Brătianu*, răsturnă această căimăcămie şi rechiemă în capitală guvernul refugiat.

Prima grijă a acestuia fu aplicarea constituţiei. În această privinţă însă ideile sale nu erau toate practice. Şi mai ales în chestia rurală erau confuse. De altfel şi conducătorii nu erau înţeleşi. Unii, în cap cu Heliade, reprezintau interese conservatoare; alţii, mai tineri, ideile liberale franceze. Cât despre politica acestui guvern ea fu din cele mai înţelepte. Erà luptă numai contra protectoratului rusesc şi a regulamentului organic, căutând însă să evite orice ciocnire sân-

geroasă şi să câştige simpatiile Puterilor. În acest sens a şi trimes membrii marcanţi ai partidei naţionale ca agenţi diplomaţiei. Astfel merseră: *Ioan Ghica* la Constantinopol, *Alexandru Golescu* la Paris, *Ioan Maiorescu* la Frankfort şi *Dumitru Brătianu* la Pesta. Erau şi elemente radicale, care cereau şi înlăturarea suzeranităţii turceşti, precum şi proclamarea unei revoluţii generale româneşti — în unire cu Ungurii sculaţi atunci contra Austriei — pentru a se dobândì neatârnarea şi unirea tuturor Românilor. Singura concesie făcută însă acestor elemente a fost numai adoptarea steagului *tricolor*, combinat din colorile ambelor ţări.

Rusia văzând, că nu i se dă prilej de amestec, se adresă Porţii. Turcii trimeseră în anchetă pe *Soliman Paşa*, sprijinit de o armată de 20 mii oameni. Guvernul provizoriu şi ţara întreagă făcură lui Soliman cele mai mari onoruri, în semn de fidelitate către Poartă. Ba încă guvernul provizoriu îşi prezintă demisiunea, iar comisarul turcesc numì, conform regulamentului organic, *o căimăcămie*. Aceasta erà compusă însă din foştii membri ai demisionatului guvern, anume: *Heliade Rădulescu*, *Nicolae Golescu* şi *Christian Tell*. Soliman se reîntoarse la Constantinopol dimpreună cu o comisiune, ce aveà să supună Sultanului proiectul de constituţie.

Ruşii căutară atunci să provoace înăbuşirea răscoalei cu orice preţ. Ei se arătară indignaţi de atitudinea Românilor faţă de dânşii. În adevăr, pe deoparte «*Pruncul Român*», ziarul lui *C. A. Rosetti*, batjocorià protectoratul şi politica ţarului. Pe de alta poporul răpise din cancelaria căimăcămiei textul regulamentulni organic şi cu alaiu jignitor pentru Ruşi îl dusese în piaţa Mitropoliei, unde îl arsese filă cu filă. De aceia ei, sub ameninţare de războiu, cerură Turcilor o energică intervenire. Aceştia, ţinând seamă şi de pâra cum că Soliman ar fi fost cumpărat

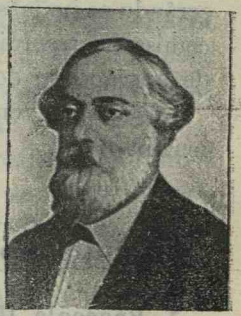

C. A. Rosetti

de revoluţionari, orânduiră o nouă anchetă, care aveà să lucreze de astă dată dimpreună cu consulul rusesc.

Noua comisiune de anchetă provocă intrarea armatei turceşti în Bucureşti, ca într'un oraş duşman. Cu acest prilej se produse o ciocnire sângeroasă, în *dealul Spirei*, între Turci şi corpul de pompieri români de sub conducerea căpitanului *Zăgănescu*, unde muriră mulţi din ambele părţi (13 Septembrie). Aceasta erà prima luptă, după atâta vreme, a ostaşilor Români cu Turcii. Atunci intervenì şi Rusia. Armatele ei pătrunseră în ţară şi împreună cu cele turceşti înnăbuşiră revoluţia. Partida revoluţionară emigră în toate părţile. Armatele de ocupaţie aşezară caimacam pe *Constantin Cantacuzino* şi tot deodată, ca măsură preventivă, se întinseră şi asupra Moldovei.

4. Convenţia dela Balta-Liman.—După înnăbuşirea revoluţiei, cele 2 Puteri, suzerană şi protectoare, făcură oarecare modificări în organizarea Principatelor. Prin *convenţia dela Balta-Liman* (Aprilie 1849) ele se învoiră ca: domnii — «înalţii funcţionari» — să nu fie aleşi de ţară, ci numiţi de ambele Puteri pe câte 7 ani; adunările obşteşti «alese» să se desfiinţeze şi să se înlocuiască cu nişte divanuri mai restrânse «numite» de domni; pentru siguranţa internă şi externă, ţările să fie ocupate de trupe egale turco-ruse, micşorându-se pe măsură ce liniştea se va restabilì deplin; şi doi comisari extraordinari, unul rus şi altul turc, să priveghieze de aproape pe domni.

Această convenţie privind şi Moldova, Mihail Sturza fu mazilit.

V

Revoluţia Românilor din Transilvania în 1848

1. Răscoala Ungurilor; unirea Transilvaniei cu Ungaria. — Ungurii doriau să scape de sub stăpânirea austrică şi să devie neatârnaţi într'o Ungarie mare şi puternică, care să înghită naţionalităţile conlocuitoare. Ei voiau dară *ma-*

ghiarizarea acestora, fie prin mijloace blânde după planul comitelui *Széchenyi*, fie prin altele violente, după planul lui *Ludovic Kossuth*.

Electrizaţi de mişcarea europeană din 1848, Ungurii se ridicară contra împărăţiei austriace pentru a da fiinţă aspiraţiunilor lor. Dieta şi guvernul provizoriu din Pesta, sub conducerea lui Kossuth, decretară 12 puncte. Între acestea erau: deslipirea de Austria, constituirea unui stat neatârnat, acordarea de libertăţi constituţionale şi *unirea Transilvaniei cu Ungaria*. Împăratul, silit de împrejurări, admise cererile ungureşti şi alcătuì primul minister maghiar. Îndată după aceea Ungurii începură a agità pentru «uniunea cu Ardealul», prezentând-o în culorile cele mai ispititoare, iar dieta transilvană fu convocată în acest scop pe ziua de 30 Maiu 1848.

2. Atitudinea Românilor: scriitorii, Simeon Bărnuţ, adunarea dela Blaj. — Românii, cari deşi doriau libertăţi naţionale, ţineau totuşi să păstreze vechia lor credinţă către împărăţia austriacă, se găsiau într'o situaţie grea. Deocamdată nu puteau să prindă adevăratul caracter al mişcării ungureşti şi mai ales al faimoasei «uniri». Părerile în această privinţă erau împărţite. Dar cunoscuţii scriitori ardeleni (istorici, filologi, profesori, clerici), precum şi tinerii dela şcoala juridică din Cluj, ca *Simeon Bărnuţ* şi alţii, vedeau în revoluţia ungurească, ca şi în «unirea» Ardealului cu Ungaria, un mare atentat la viaţa naţionalităţilor conlocuitoare şi mai ales la a poporului român. Şi aceasta cu atât mai mult o credeau, căci Ungurii, tinzând a face un stat unitar maghiar, decretau ca limbă de stat numai pe cea ungurească.

Agitaţia devenind din ce în ce mai mare, fruntaşii Românilor — «inteligenţa» — convocară pentru a se sfătuì o mare *adunare la Blaj*, pe ziua de *3/15 Maiu 1848*. Peste 40 mii Români, cei mai mulţi ţărani cu preoţii lor în frunte, răspunseră la apelul iniţiatorilor. Ei se strânseră pe câmpia Blajului, numită de atunci *Câmpia Libertăţii*. În ajun însă, fiind Duminecă, se ţinù-o adunare prealabilă în catredala din Blaj, pentru a se fixà hotărîrile, ce aveau să se ia a

doua zi. Acĭ *Simeon Bărnuț* rostí un mare și elocvent discurs, arătând pericolul la care «unirea» expune pe Români și îndemnând pe aceștia să i se împotrivească.

În adevăr prin «unire»: Ungurii îşi făceau ţara mai mare asigurau supremaţia Ungariei în dauna Transilvaniei şi câştigau tot pământul Ardealului. Românii nu făceau altceva decât îşi vindeau naţionalitatea pe preţul unor libertăţi rău înţelese şi maghiarizatoare. Şi neapărat că erà să fie aşà pentru aceştia, căci: cântata libertate a tiparului va fi numai spre folosul maghiarismului; guvernul, miniştrii şi dieta noului stat va reprezentà numai pe Unguri; justiţia va fi maghiară şi în privinţa judecătorilor şi-n a limbei; se va tinde apoi la traducerea pe ungureşte şi a cărţilor bisericeşţi; garda naţională, de care se vorbià, va fi ungurească; în fine libertatea învăţământului va fi pentru Unguri, căci trebuià să se facă numai în limba maghiară. Aveà să fie dară o deplină desfiinţare a poporului român, căci i se distrugeà naţionalitatea.

Discursul lui Bărnuţ avù răsunet. Măreaţa adunare de pe «Câmpia Libertăţei» stabilì astfel următoarele principii: naţiunea română rămâne credincioasă împăratului Austriei; tot deodată se proclamă naţiune de sine stătătoare şi de parte întregitoare a Transilvaniei, pe temeiul libertăţii egale depline.

3. Luptele cu Ungurii: intervenţia rusească. — De hotărîrile adunării dela Blaj, dieta transilvană, compusă numai din Ungurii fanatizaţi şi din câţiva Saşi intimidaţi, nu vroì să ţină socoteală. Încunjurată şi încurajată de o demonstraţie populară ungurească, cu deviza «unire sau moarte», ea votă în unanimitate încorporarea Transilvaniei la Ungaria. Acesta fu semnalul revoluţiei româneşti.

În adevăr votarea «unirii», fără consimţământul Românilor nereprezentaţi în dietă, provocă indignarea acestora. Pe de altă parte Ungurii, beţii de entuziasmul triumfului lor se dedeau la excese sângeroase. Atunci Românii puseră mâna pe arme şi o luptă pe viaţă şi pe moarte se încinse între ei şi Unguri. Măcelurile luară un caracter de sălbăticie ne mai

pomenită, mai ales de când Săcuii, ridicaţi de revoluţionarii Unguri, se asvârliră asupra Românilor.

Pentru Austriaci revoluţia românească erà foarte favorabilă şi la timp. De aceia ei se şi grăbiră, prin generalul *Puchner* şi colonelul *Urban*, a organizà şi armà cetele neregulate ale răsculaţilor. Printr'aceasta împotrivirea Românilor devenià cu mult mai uşoară. Ungurii însă, atrăgând în partea lor pe iscusitul general şi politician polonez, *Bem*, câştigară mai multe victorii asupra oştilor române şi austriace. Urmările acestora fu căderea deplină a Transilvaniei în mâinile Ungurilor şi instituirea unei adevărate terori pentru Români. În munţii apuseni însă dispre Tisa, adecă în ţara *Moţilor*, Românii îşi putură concentrà împotrivirea, ca şi pe vremea lui Horia. Acolo ei se întăriră sub conducerea eroului *Avram Iancu*, numit şi «Regele Munţilor» şi a ajutoarelor sale, *Sever* şi *Buteanu*. Ungurii urmărindu-i, se deteră mai multe lupte crâncene în jurul oraşului *Zlatna*, la care luară parte şi femeile Moţilor. Românii eşiră biruitori. Atunci Ungurii alergară la înşelăciune, intrând în tratative de pace cu Românii pentru a-i surprinde. Aceştia însă prind de veste şi la rându-le surprind ei pe Maghiari în *Abrud* şi-i măcelăresc.

Între acestea Austriacii, pentru a lovì cu succes pe revoluţionarii Unguri, cerură ajutorul Ruşilor. Aceştia, cari ocupau şi Principatele şi cari se temeau ca revoluţia din Ungaria să nu se întindă şi în Polonia, trimiseră două corpuri de armată sub generalul *Paşchevici*. Revoluţia ungurească, după câteva neînsemnate succese, fu cu desăvârşire sfărâmată în marea luptă dela *Villágos*, aproape de Arad (Aug. 1849).

4. Absolutismul austriac şi progresele Românilor sub el; Mitropolitul Andrei Şaguna. — Împotrivirea Ungurilor fiind zdrobită, toate cererile revoluţiunii lor rămaseră fără nici un efect. Austriacii furioşi desfiinţară toate întocmirile înjghebate de revoluţie, prin urmare şi unirea Transilvaniei cu Ungaria, decretând *absolutismul* (1850—1860). Recunoscători Românilor pentru credinţa şi ajutorul dat, ei le acordară mai multe drepturi.

Astfel se deteră 2 *patente* (legi) împărăteşti, prin care se acordà împământenire la sute de mii de familii ţărăneşti şi se scutiau de dijme prin despăgubirea proprietarilor.

Apoi se creiă o *mitropolie greco-catolică* la Blaj, iar peste câţiva ani şi o *mitropolie greco-orientală* la Sibiu. Cel dintâiu mitropolit greco-oriental fu *Andrei Şaguna*, de origină aromânească. El erà foarte bine privit de împărat, care l'a făcut şi baron, putând astfel da un statut organic bisericii ortodoxe române din Ardeal, pentru a face din această instituţie pavăza credinţii şi naţionalităţii române de peste munţi.

Mitropolitul Şaguna

Evenimentele de mai târziu însă opriră pe loc aceste progrese şi aduseră îndeplinirea, pe altă cale însă, a dezideratelor ungureşti. Războiul austro-prusian din 1866, ieşit în paguba Austriei, silì pe aceasta să acorde Ungurilor faimosul *dualism* din 1867, care fu realizare în cea mai mare parte a ideilor revoluţiunii lor din 1848.

VI

Barbu Ştirbeiu şi Grigore Ghica; războiul Crimeiei şi tratatul dela Paris

1. Reformele administrative şi şcolare. — Potrivit convenţiei dela Balta-Liman, Turcii în unire cu Ruşii numiră domni pe câte 7 ani: în Muntenia pe *Barbu Ştirbeiu*, fratele lui Gh. Bibescu — numit aşà după bogatul său unchiu

Ştirbeiu, care-l adoptase; iar în Moldova pe *Grigore Ghica*, nepot de fiu al domnului fanariot Grigore Alex. Ghica.

Deşì noui numiţi avură de întâmpinat mari greutăţi, din cauza ocupaţiunilor străine şi a evenimentelor externe; deşì apoi erau sub regimul special de supraveghiere al convenţiei dela Balta-Liman; totuşi putură realizà, mulţumită apucăturilor lor liberale şi patriotice, multe reforme binefăcătoare, urmări ale revoluţiei din 1848.

În primul rând se îndreptară finanţele. Ţările erau datoare peste cap, din cauza întreţinerii armatei de ocupaţie, iar veniturile sleite. Prin economie şi prin regularea mânuirii banilor publici, domnii ajunseră să plătească mare parte din datorii. Voiră a creià şi nouă resurse financiare, prin îndatorirea mânăstirilor închinate de a dărui statului o parte din veniturile lor, dar în acest punct nu izbutiră.

O altă reformă fu cea de natură agrară. Astfel ambii domni se îngrijigă de raporturile dintre proprietari şi ţărani, sporind zilele de «boieresc», dar reducând şi specificând munca ce aveà a se face şi lărgind imaşul pentru vitele ţăranilor. Apoi schimbară îndatoririle pentru facerea şoselelor, înlocuind zilele de clacă cu o dare în bani, la care era supuşi şi boierii, pe moşiile cărora treceà şoseaua.

Pe lângă aceasta acum se reîntocmì corpul dorobanţilor, sâmburele armatei de azi, pentru paza frontierilor şi serviciul administraţiei. Apoi se începù liberarea ţiganilor boiereşti, acordându-se despăgubiri pentru aceasta. În fine se luară diferite măsuri pentru îmbunătăţirea stării ţării şi a oraşelor în toate privinţele: spitale, diligenţe, telegraf, ferme, etc., etc. Între aceste îmbunătăţiri e a se socotì şi orfelinatul din Iaşi pentru copiii găsiţi — numit «Institutul Grigorian», după numele domnului fundator—şi ospiciile pentru orfani, tot în Moldova.

Reformele acestor domni priviră şi cultura. Puţin timp după întronare, ei reînfiinţară şi reorganizară învăţăturile superioare în limba naţională. Înfiinţară apoi şcoli speciale: de chirurgie, de moşit, şcoală militară, şcoală de arte şi me-

serii şi şcoală de inginerie. Apoi deteră libertate presei şi prilejiră apariţiunea a însemnate lucrări. Astfel în Moldova Mihail Kogălniceanu publică «Letopiseţele», punând ca prefaţă cuvântul întroductiv la istoria naţională ţinut în 1843 la Academia Mihăileană. Tot acolo domnitorul îngrijì de tipărirea cronicei lui Şincaiu.

2. Ocupaţiile străine dela 1849-1856; războiul Crimeiei.— Când domnii veniseră în scaun, ambele ţări erau ocupate de oştile turceşti şi ruseşti, care înăbuşiseră revoluţia şi care «restabiliau ordinea legală». Acestea nu voiseră să se retragă, sub cuvânt că se vor reaprinde răscoalele. Ele, şi în deosebi cele ruseşti, erau întreţinute pe socoteala Principatelor, ceeace aduceà cheltueli şi da naştere astfel la datorìi. Apoi fiind nedisciplinate făceau nespuse supărări locuitorilor, cari nici nu se puteau plânge cuiva pentru aceasta.

În cele din urmă domnitorii luară răspunderea pentru buna ordine şi astfel oştile de ocupaţie părăsiră ţările (1851).

Dar în 1853 noui ocupaţiuni se abătură asupra ţărilor. Acum izbucnì *războiul Crimeiei*, pe chestiunea locurilor sfinte şi din cauza rivalităţilor europene cu privire la moştenirea Turciei.

Împăratul *Napoleon III* obţinuse dela Poartă dreptul de protectorat asupra catolicilor din imperiul otoman. Ca urmare, Turcii dăduseră acestora cheile sfântului mormânt din Ierusalim. Dar întâmplându-se o ceartă între călugării ortodoxi şi catolici de acolo pentru nişte pesesiuni, Ruşii se amestecară. Ţarul Nicolae I cerù şi el Porţei dreptul de protectorat asupra tuturor supuşilor otomani creştini ortodoxi. Cererea erà extraordinară, întru cât erà vorba de 10 milioane suflete. Franţa însă, care obţinuse ocrotirea d'abia a vre-o 70 mii de catolici, renunţă la mai toate drepturile acordate. Aceasta încurajă tot mai mult pe Ruşi, cari deveniră mai îndrăzneţi. Scopul lor erà, după cum se învederà din misiunea lui *Mencicov* la Constantinopol în 1853: sau să umilească pe Turci, sau să-i forţeze la războiu. Puterile europene, în deosebi Franţa şi Anglia, înţelegând intenţiu-

nile Rusiei şi dorind a păstrà statul-quo al bolnavului imperiu otoman, îndemnară pe Turci la împotrivire. Rusia din partea ei, pentru a obţine satisfacerea cererilor sale, ocupă Principatele, de unde gonì pe domni. Aceştia se retraseră la Viena. Tratativele ruso-turce tot mai continuară, până ce Turcia încurajată de Franţa şi Anglia declară (Sep. 1853) războiu Rusiei. Flota turcească însă fiind distrusă la *Sinope* cele două Puteri dimpreună şi cu Sardinia (Italia), intrară într'un tratat formal de alianţă cu Sultanul (Martie 1854) şi luară parte la războiu.

Aliaţii atacară Dobrogea, căutând să forţeze eşirea Ruşilor din Principate. Mai târziu însă, din cauza grelelor boli ivite, ei hotărâră să atace fortăreaţa şi portul militar din Crimeia, *Sevastopol*, cheia puterii ruseşti pe Marea-Neagră. Ruşii fură nevoiţi astfel să părăsească ţările române. Austria, care se declarase neutră, ţinù să ocupe ea Principatele. Odată cu oştile austriace reveniră şi domnii.

În urma unei mari lupte, aliaţii asediară Sevastopolul, în toamna anului 1854. Cu toate boalele molipsitoare, ce decimau pe aliaţi, cu toate ingenioasele lucrări de apărare ale generalului *Todtleben*, cu tot marele şi proaspătul număr de oşti ruseşti concentrate în Crimeia, Sevastopolul căzù (Sept. 1855) după mari lupte de prin prejur şi după un asalt şi bombardament general, care avusese de rezultat luarea turnului *Malacov*. Ţarul Nicolae murise de supărare, iar fiul şi urmaşul său, *Alexandru II*, ne mai putând continuà lupta, primì pacea propusă de Austria şi impusă de aliaţi.

3. Tratatul dela Paris. — Condiţiunile preliminare de pace primite de Ruşi fură statornicite definitiv de un congres european întrunit în capitala Franţei. Acì se încheiă *tratatul de Paris* (Martie 1856).

Prin acesta se prevedeau următoarele puncte, ce interesau soarta ţărilor române:

1) Marea Neagră devenià neutră, adică se deschideà corăbiilor de comerţ ale tuturor naţiunilor şi se închideà pentru

orice vas de războiu; cetăţile de pe marginile ei se dărămau;

2) Gurile Dunării se luau dela Ruşi redându-se Turciei şi se admiteà libera navigaţie pe acest fluviu, întocmindu-se chiar o comisiune europeană pentru îngrijirea ei;

3) Se recunoşteà libertatea cultului creştin în Turcia, dar se interziceà protectoratul religios ori şi cărei Puteri;

4) Rusia renunţà la protectoratul asupra Moldovei, Valahiei şi Serbiei, punându-se aceste trei ţări sub protecţia colectivă a celor 7 mari puteri europene: *Franţa, Anglia, Prusia, Austria, Sardinia, Rusia* şi *Turcia.*

5) Se deslipià din Basarabia rusească, restituindu-se Moldovei, partea ei sudică cu 200 mii locuitori — judeţele Bolgrad, Ismail şi Cahul.

Tratatul de Paris nimicì astfel influenţa Rusiei în Balcani şi dedeà putinţa reînvierii ţărilor române.

Puţin după acest tratat expiră termenul de domnie al lu Barbu Ştirbeiu şi Grigore Ghica. Aceştia fură ultimii domnii ai Principatelor separate.

III

ISTORIA CONTIMPORANA

a) Epoca unirii

I

Divanurile ad-hoc şi convenţia dela Paris

1. Chestiunea Principatelor la congresul din Paris; intrigile Austriei şi Turciei, sprijinul Franţei. — În timpul domniilor lui Barbu Ştirbeiu şi Grigore Ghica şi pe vremea războiului Crimeiei, se accentuară mult tendinţele de unire ale celor două Principate într'un singur stat cu domn din dinastiile europene. De altfel revoluţia dela 1848 adusese o foarte mare fierbere în privinţa acestor tendinţe, iar împrăştierea revoluţionarilor în ţările apusene pusese lumea europeană în cunoştinţa lor. De aceea înşişi Ghica şi Ştirbeiu lucrară pentru dezvoltarea şi ordonarea acestor dorinţe româneşti, unul mai cu hotărâre, altul mai cu rezervă, pentru ca la vreme, în preajma sfârşirii războiului Crimeiei, să se ţină seamă de ele. Ambii domni adresară, atât guvernului francez cât şi congresului european, memorii în această privinţă, socotind «unirea» şi «domnul strein», ca singurul mijloc de a deslegà în chip trainic chestiunea Principatelor.

Mulţumită dar tuturor acestor împrejurări, chestiunea organizării definitive a Principatelor venì înaintea congresului din Paris. Napoleon III o luă în mânile sale şi hotărî să-i deà tot sprijinul Franţei. El înţelegeà, că prin satisfacerea dorinţelor româneşti, nu numai că se îndeplinià o cerere dreaptă şi umanitară, dar se rezolvà în parte şi chestiunea orientală, adică Turcia aveà să fie apărată de viitoarele atacuri ale Rusiei şi Austriei. În această privinţă însă se întâmpină rezistenţă în Austria şi Turcia şi răceală în Rusia.

Austria dorià să mai exploateze economiceşte ţările dezorganizate şi sperà vre-o viitoare răşluire de teritoriu. Turcia se temeà să nu scape Principatele de sub suzeranitatea sa, iar Rusia îşi vedeà nimicite toate planurile ei în Balcani.

Împotrivirea austro-turcă însă nu se făceà pe tema dorinţelor celor două puteri. Justificarea ei apucă o altă cale, în aparenţă foarte dreaptă şi nobilă. Se propuse anume, ca mai înainte de a se decide ceva privitor la situaţia ţărilor române, să se asculte şi dorinţele lor printr'o consultare a locuitorilor. Cele două Puteri sperau a face, ca prin intrigi acele dorinţe să fie după placul şi după interesele lor.

Unei aşa propuneri Puterile nu aveau de ce să se împotrivească. Franţa cu atât mai puţin, căci ştià care vor fi acele dorinţe Congresul dar încuviinţă şi tratatul consemnă convocarea unor adunări, *divanuri d-hoc*, în ambele Principate. Acestea aveau să exprime dorinţa poporului român pentru viitoarea lui întocmire. Totdeodată se trimise în Bucureşti o *comisiune a congresului*, compusă din 7 delegaţi ai celor 7 Puteri europene, cari să privegheze mai de aproape alegerea acelor divanuri. După rostirea acestora, congresul aveà să se reîntrunească şi să hotărască viitorul celor două ţări.

2. Comisiunea din Bucureşti şi caimacamii; alegerile pentru divanurile ad-hoc. — Comisiunea europeană se aşeză în Bucureşti odată cu expirarea termenului celor doi domni, Barbu Ştirbeiu şi Grigore Ghica şi odată cu numirea caimacamilor: *Alexandru Ghica*, fost domn, în Muntenia; şi

Teodor Balş, în Moldova (Iulie 1856). Ea găsì ţările divizate în două partide: *partidul naţional* sau *unionist* şi *partidul vechiu* sau *anti-unionist*, faţă de care trebuià să fie neutră, supraveghiând numai ca deputaţii să fie adevăraţii reprezentanţi ai voinţei naţionale. Austria şi Turcia însă îndemnau contra unioniştilor. Celelalte Puteri favorabile Românilor, în deosebi Franţa, simpatizau pe faţă cu partizanii «unirii». Anglia, neutră la început, se alipì în cele din urmă la puterile protivnice intereselor româneşti In astfel de condiţiuni se începù memorabila luptă electorală.

Austria şi Turcia doriau, ca în «divanuri» să încapă duşmanii de-ai «unirii». Atenţiunea lor se îndreptă mai ales asupra Moldovei, care fiind mai mică, aveà să piardă prin «unire», capitala şi guvernul şi în care curentul unionist erà foarte puternic. Caimacamul Balş, căruia i se făgăduise tronul acestei ţări luă toate măsurile, unele mai ilegale şi mai imorale ca altele, pentru a împiedică propaganda unionistă. Erà destul ca divanul moldovenesc să fie contra «unirii». pentru ca dorinţele exprimate să nu fie *comune*. Aceste prigoniri atinseră culmea, când în locul lui Balş (mort în Mart. 1857) venì caimacam al Moldovei *Nicolae Vogoride*, grec din Constantinopol şi paşă turcesc, căsătorit însă cu fiica poetului Conachi. În cele din urmă se recurse şi la falşificarea listelor electorale. De aceea la alegerea efectuată divanul Moldovei eşì în întregime anti-unionist.

Faţă cu această falşificare a voinţei naţionale, unioniştii protestară. Plângerile lor găsiră sprijin în Franţa şi în celelalte Puteri amice. Se mai întâmplă apoi să se prindă şi corespondenţa compromiţătoare între Vogoride şi mai multe înalte personagii turceşti, mulţumită patriotismului soţiei sale. Toate aceste siliră Poarta să anuleze alegerile divanului moldovenesc şi să ordone revizuirea listelor electorale.

În sfârşit, după o luptă uriaşă ambele divanuri ad-hoc eşiră alcătuite, în marea majoritate, din deputaţi unioşti.

3. Divanurile ad-hoc şi hotărârile lor: cele patru puncte. — Divanurile ad-hoc se deschiseră: în Moldova la

Proclamarea Unirii

22 Septemvrie 1857, iar în Muntenia la 30 ale aceleiaşi luni. După discuţiuni urmate mai multe luni de zile, se hotărîră următoarele *patru puncte*, cari coprindeau în trăsături generale dorinţelor Românilor:

1) *Autonomia ţărilor române conform capitulaţiunilor încheiate cu Poarta otomană şi neutralitatea teritorului lor* — pentru a se pune capăt abuzurilor şi tiraniei turceşti, încălcătoare a vechilor tratate de închinare şi pentru a scutì ţările române de a mai fi câmpul de bătaie al vecinilor;

2) *Unirea Munteniei cu Moldova într'un singur stat sub numele de România* — pentru ca Românii să dobândească o mai mare însemnătate politică, să-şi asigure existenţa contra poftelor vecine şi să se cultive mai lesne prin conlucrarea la olaltă a tutulor inteligenţelor şi talentelor româneşti;

3) *Principe strein, cu moştenirea tronului, ales dintr'o dinastie domnitoare europeană* — pentru a se înlătură repedea şi nenorocita schimbare de domni; şi

4) *Guvern constituţional şi reprezentativ* — pentru a se desfiinţà privilegiile şi a se întocmì statul după idei liberale.

4. Convenţia dela Paris. — După rostirea divanurilor ad-hoc comisiunea europeană plecă la Paris, unde se reconstituì congresul. Acesta aveà să se pronunţe.

Puterile duşmane nu luară în consideraţie dorinţele româneşti sub cuvânt, că divanurile nu fuseseră expresiunea adevărată a alegătorilor. Numai Franţa ţineà la recunoaşterea tuturor celor patru puncte. După mari discuţiuni, congresul reuşì a da o nouă organizare Principatelor, cu o «semi-unire». Aceasta se consemnă în *Convenţia dela Paris* (Aug. 1858).

Ţările române aveau să poarte titlul de «*Principatele-Unite ale Moldovei şi Valahiei*». Ele erau să fie sub 2 domni aleşi pe viaţă dintre pământeni, sub 2 ministere şi sub 2 adunări elective pe câte 7 ani. *O comisiune centrală* însă, la Focşani, compusă din 18 membri, jumătate moldoveni şi jumătate munteni, aveà să pregătească legile de interes comun. Tot în Focşani erà să fie şi o *Curte de casaţie comună*. Armata erà să fie organizată astfel, ca la nevoie să

poată forma un singur corp, iar pe steagurile deosebite erà să se anine în acel caz o panglică comună. Se mai admise o uniune postală, telegrafică şi monetară, precum şi o unitate de măsuri, greutăţi şi vămi. În privinţa organizării lăuntrice se stabilì principiul constituţional liberal: desfiinţarea privilegiilor, egalitatea completă a Românilor, libertatea individuală, desfiinţarea clăcii sau boierescului şi revizuirea legilor ce fixau raporturile dintre proprietari şi ţărani.

În fine convenţia dispuneà, ca până la alegerea domnilor să se numească câte o căimăcămie compusă din: preşedintele divanului domnesc, marele logofăt şi ministrul de interne al ultimilor domni. Aceştia erau să conducă alegerile pentru adunările, ce trebuiau să desemneze pe viitorii domni.

II

Domnia lui Alexandru Ioan I Cuza

1. Căimăcămia de trei; Unirea: îndoita alegere a lui Cuza, intrarea în Bucureşti. — Caimacamii instituiţi conform convenţiei dela Paris erau: *Emanoil Băleanu, Ioan Manu* şi *I. A. Filipescu*, în Ţara-Românească; *Ştefan Catargiu, Anastase Panu* şi *Vasile Sturdza*, în Moldova. Acei ai Munteniei erau contrari partidei naţionale şi susţineau la tron, fie pe Gheorghe Bibescu, fie pe Barbu Ştirbeiu. Dintre cei ai Moldovei însă numai Catargiu erà contra «unirii». El candidà la tron, dimpreună cu Mihail Sturdza şi cu fiul acestuia Grigore Sturdza. Ceilalţi doi aveau principii unioniste.

Lupta cea mai înverşunată se dete şi acum tot în Moldova. Dar în sfârşit după memorabile sforţări, unioniştii pătrunseră aproape pe jumătate în adunarea electivă. Acì încordarea continuă. Chiar partidul naţional nu erà înţeles asupra candidatului lui la domnie. Cauza neînţelegerilor, erà chestia agrară: unii erau prea în favoarea ţăranilor, alţii prea în a boierilor. În cele din urmă însă se ajunse la înţelegere.

Candidatul naţionalist fu *Colonelul Alexandru Cuza*, ilustrat ca unionist sub Vogoride şi care nu-şi prea arătase părerile sale agrare. Profitându-se şi de duşmănia dintre cele 2 candidaturi mai însemnate anti-unioniste, acesta izbutì să fie ales cu unanimitatea voturilor ca domn al Moldovei în *5 Ianuarie 1859*.

Naţionaliştii munteni reuşiseră a trimite şi ei destui partizani în adunare. Câţiva agitau ideia de a fi ales domnitorul Moldovei. Aceasta n'ar fi putut fi o călcare de formă a Convenţiei dela Paris, întru cât nu se prevăzuse un asemenea caz. Curentul pentru Cuza crescând din ce în ce, partida naţională luă pe alesul Moldovei drept candidat şi totdeodată îl primì şi restul adunării. Şi astfel în *24 Ianuarie 1859*, Cuza fu ales în unanimitate domn şi al Munteniei.

Alexandru Ioan I Cuza

Prin aceasta *unirea* se făcuse. Noul domn luă numele de *Alexandru Ioan I* şi intră triumfător în Bucureşti.

În curând dibaciul act al Românilor, care înconjurase voinţa Europei, fu recunoscut şi de marile puteri prin protecţia directă a lui Napoleon III. Turcia şi Austria la început protestaseră, pretextând călcarea Convenţiei. Dar întâmplându-se

ca, în războiul de atunci franco-austriac pentru Italia, Austria să fie învinsă, protestul acela n'avusese nici o urmare. De altfel recunoaşterea «unirii» se dădù numai pentru cât timp va trăì Cuza.

2. Unirea definitivă; primul parlament român. — Cuza trebuià să cârmuiască deosebit Muntenia şi deosebit Moldova, având în fiecare ţară câte un minister şi câte un parlament.

Pentru propăşirea unirii însă, el a căutat să învrâsteze guvernele, administraţia şi garnizoanele ambelor ţări. Totdeodată a început negocieri întinse, mai cu seamă cu Turcii, pentru unirea definitivă. Reprezentantul ţării la Poartă erà *Costache Negri*. În cele din urmă el merse la Constantinopol (Sept. 1860), spre a-şi luà învestitura şi a interesà Poarta de soarta poporului român. Acolo fu primit de Sultan cu onorurile unui suveran neatârnat şi ştiù a face, ca Turcia să încuviinţeze în sfârşit, dar tot numai cât va trăì el, contopirea ambelor ţări într'una singură sub numele de *România*. Aveà să fie un minister comun, o singură adunare şi o singură capitală, *Bucureşti*.

Costache Negri

În 24 Ianuarie 1862 se consacră această «unire definitivă» prin deschiderea în Bucureşti a *primului parlament român*.

3. Reformele: secularizarea averilor mânăstireşti, 2 Maiu şi împroprietărirea ţăranilor, unificarea legislaţiei. — În timpul domniei separate, Cuza nu putù săvârşi însemnate îmbunătăţiri. Cauza erà reaua situaţie politică in-

ternă, căci viaţa parlamentară erà la începutul ei. Mai târziu însă, câţiva ani de viaţă constituţională mai obişnuind lumea cu noul regim, s'a limpezit mult starea de lucruri. Unirea definitivă apoi a lămurit cu totul situaţia. De acum înainte s'au putut îndeplini şirul de mari reforme, deşì cam pripite în pregătire şi în aplicare, înscrise în programul naţional dela 1821 şi 1848 încoace.

Sub primul minister comun al lui *Barbu Catargiu*, reforme radicale încă n'au putut căpătà fiinţă. Turburările şi încurcăturile provocate de contopirea celor două ţări, le împedicau. Ba încă însuşì primul ministru erà contra multor îmbunătăţiri cerute de împrejurări. Din această cauză a şi fost împuşcat la eşirea din Cameră (8 Iunie 1863) de un fanatic adversar necunoscut.

Ministerul *Nicolae Creţulescu* însă (1862—1863) începù, iar ministerul *Mihail Kogălniceanu* (1863—1865) desăvârşì : *secularizarea averilor mănăstireşti*, adică luarea pe seama statului a averilor tuturor mânăstirilor din ţară, fie libere, fie închinate. Călugării greci, cari administrau pe aceste din urmă, protestară energic la toate Puterile, pe motiv că drepturile lor sunt consfinţite prin hrisoave şi dănii domneşti. Dar şi guvernul lui Cuza dovedì aceloraşi Puteri, că nu s'au respectat până acì condiţiunile de binefacere şi cultură ale acelor hrisoave şi că acum statul şi le ia asupră-şi. Protestările călugărilor greci nu găsiră nici-o ascultare, legea de secularizare se votă (Dec. 1863) şi însemnata avere a mânăstirilor închinate, a cincea parte din pământul ţării, devenì astfel proprietetea statului.

Pentru a se realizà şi alte reforme mari, Cuza se văzù nevoit mai târziu să schimbe constituţia impusă de Convenţia dela Paris.

În *2 Mai 1864* el făcù o «lovituıă de Stat» : dizolvă Parlamentul şi cu dela sine putere decretă constituţiune nouă, *statutul*. Acesta, după ce fu supus aprobării unui *plebiscit*, fu recunoscut şi de Puterile garante. Statutul

prevedeà o deplină autonomie a ţării, obţinând dreptul de a modificà şi schimbà legile privitoare la ocârmuirea lăuntrică fără nici-o intervenire de afară. El creià Românilor şi o poziţie internaţională, prevăzând înfiinţarea de agenţi politici pe lângă deosebitele curţi europene şi încheierea de convenţiuni. Tot prin statut se schimbà «aşezământul electoral», întinzând drepturile politice şi la massele mai adânci ale poporului. În schimb însă lărgià autoritatea domnului şi mărginià puterea corpului legislativ, compus acum din *Cameră* şi *Senat*. Se creià şi *Consiliul de Stat* pentru pregătirea legilor. Până la convocarea nouei adunări legiuitoare, decretele domneştî erau legi.

Elena Doamna

În baza statutului se proclamară mai multe legi de interes capital. Astfel fu legea pentru *împroprietărirea ţăranilor*. Aceştia fură declaraţi stăpâni pe partea de pământ, ce li se dăduse conform Regulamentului Organic, răscumpărându-o silnic dela proprietari. Şi fiindcă ţăranii nu aveau bani spre a plătì deodată pământurile, statul intervenì în favoarea lor. În schimb ei erau îndatoraţi să achite către stat costul pământului în timp de 30 de ani (Aug. 1864).

Tot acum se *unifică legislaţia* ambelor ţări prin alcătuirea unor codice de legi civile şi penale (1864—1865), după modelul Codului Napoleon şi se făcură şi alte legi de organizare. În sfârşit se promulgă *legea instrucţiunii publice* (1864), proclamând obligativitatea şi gratuitatea învăţământului primar, creind învăţământul secundar clasic, învăţământul special (conservatoare, şcoale de Belle-Arte) şi organizând serios cele 2 *universităţi* din Iaşi şi Bucureşti — dezvoltarea Academiei Mihăilene şi a Colegiului Sf. Sava — cu câte patru facultăţi.

Doamna Elena fondă Azilul de fete, ce-i poartă şi azi numele.

Tot în acest timp se puseră şi bazele *Societăţii Academice* (Academia Română), care aveà ca misiune iniţială stabilirea ortografiei limbii potrivit noului alfabet latin, întrodus oficial chiar dela începutul domniei lui Cuza.

4. Detronarea lui Cuza şi locotenenţa domnească. — Domnia lui Cuza provocase însemnate nemulţumiri prin felul cum realizase marile reforme şi chiar din cauza reformelor Ministerul Kogălniceanu însă îi fu de un mare sprijin. Căderea acestuia (1865), începerea unui regim personal cu ministerul Creţulescu, precum şi reaua stare administrativă şi mai ales dezordinea financiară, dezlănţuiră adevărate furtuni. Pe de altă parte Românii doriau împlinirea şi a ultimei dorinţe a divanului adhoc: *principele străin.* De altfel chiar alegerea lui Cuza, cum el însuşi recunoşteà, nu fusese decât o punte de trecere la domnul străin. De aceia fruntaşii partidelor politice hotărîră detronarea lui Cuza. În noaptea de *11 Februarie 1866* o conspiraţie pătrunse în palat şi domnitorul fu silit să abdice. În locu-i se instituì o *locotenenţă domnească* compusă din: *Generalul Nicolae Golescu, Lascar Catargì* şi *Colonelul N. Haralambie.* Cuza nevoind să se folosească de sprijinul Franţe pentru a-şi reluà tronul, se retrase în străinătate şi murì la Heidelberg (1873), de unde corpul s'a adus şi îmmormântat în ţară, la *Ruginoasa.*

b) Epoca Hohenzollernilor

I

Începutul domniei lui Carol I

1. Alegerea lui Carol de Hohenzollern şi intrarea în ţară. — Programul politic al locotenenţii domneşti şi al ministerului său, *Ioan Ghica* erà: *chemarea principelui străin*. Pentru realizarea acestuia, guvernul convocă de urgenţă Corpurile legiuitoare, care şi proclamară ca domn pe *Contele Filip de Flandra*, din familia regală a Belgiei. Acesta însă refuză tronul (30 Martie). Iar o coterie de vechi ambiţioşi încercă (3 Aprilie) o mişcare separatistă în Iaşi. Situaţia dar erà primejdioasă. Guvernul locotenenţii procedă însă cu mult tact, energie şi urgenţă. Mişcarea din Iaşi fu înăbuşită, iar în privinţa tronului solicitările se îndreptară aiurea, unde şi fură încoronate de succes.

Ioan Ghica

În adevăr după refuzul lui Filip de Flandra, fu ales domn prin plebiscit (8 Aprilie) tânărul principe *Carol de Hohenzollern-Sigmaringen*. Acesta erà un vlăstar din familia domnitoare a Prusiei şi se coborà în linie femeiască din Napoleon cel Mare. *Adunarea constituantă* a ţării, sub preşedinţa lui *Manolake Costake*, convocată conform convenţiunii dela Paris, întărì alegerea făcută de popor şi astfel *Carol I* fu proclamat domn ereditar (1 Maiu 1866).

În ziua de 8 Maiu noul ales sosì pe neştiute în ţară (la Severin), însoţit de *Ioan Brătianu* şi pe tot drumul până la Bucureşti fu întâmpinat cu entuziasm de nedescris. La 10 Maiu el îşi făcù intrarea solemnă în capitală şi jură în sânul Adunării de a respectà legile, religia şi integritatea ţării şi de a domnì constituţional. Apoi îşi instituì un guvern de

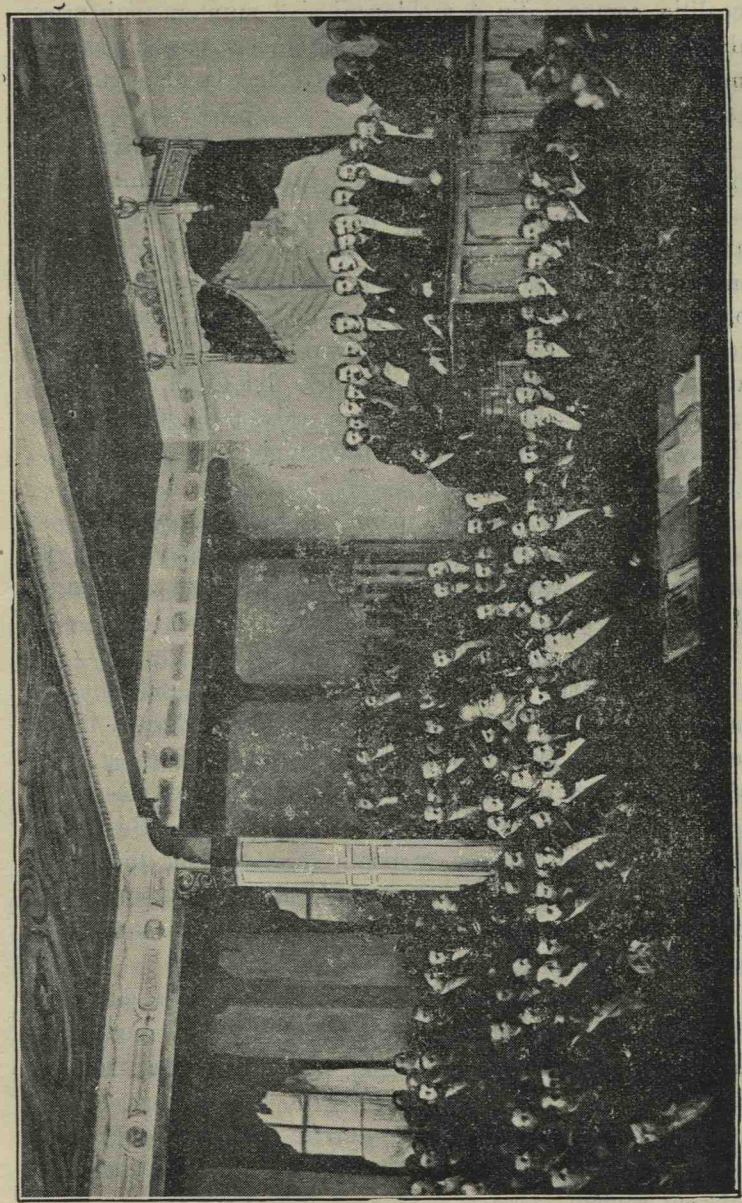

Jurământul pe Constituție

coaliţie compus din 4 moldoveni şi 3 munteni, sub preşedinţia lui *Lascar Catargì*. Din acest guvern făceau parte cei mai de frunte bărbaţi ai ţării, aparţinând la toate nuanţele partidelor politice.

Alegerea lui Carol însă întâmpină mare împotrivire din partea Turciei, Rusiei şi Austriei, care cereau reîntoarcerea la vechea stare de lucruri dinainte de Cuza. Turcia chiar ameninţà să intre cu oaste în ţară, ceia ce silì pe Carol să mobilizeze mica armată română. Dar încurcăturile lăuntrice otomane din acel timp, sprijinul Franţei şi al celorlalte puteri, învingerea Austriei (la Sadowa) în războiul ce-l aveà pe atunci cu Prusia şi Italia şi călătoria lui Carol la Constantinopol pentru a-şi cere învestitura, salvă totul. Carol fu definitiv recunoscut ca domn al României de către toate puterile europene.

Astfel «unirea», socotită până acì numai ca uniune personală şi administrativă, fu recunoscută definitiv ca întruparea politică a celor două ţări într'un singur stat nedespărţit. Şi acesta erà primul act mare, ce se săvârşià prin domnia lui Carol, odată cu *întemeierea dinastiei*.

2. **Constituţia.** — Fundamentala lucrare internă, săvârşită îndată după urcarea pe tron a noului domn şi după dezbateri furtunoase, fu întocmirea *constituţiei*. Ea fu imitată întru câtva după cea belgiană şi se promulgă pe ziua de 1 Iulie 1866, după ce domnul jură pe ea. Puţin modificată mai târziu (1879 şi 1884), ea se poate socotì ca una dintre cele mai liberale din Europa. Constituţia din 1866 este şi azi în vigoare şi alcătuie baza dezvoltării politice a statului de atunci încoace.

Mai întâiu, ea tratează despre *teritoriul* ţării, declarând că Principatele alcătuiesc un singur stat indivizibil şi inalienabil, sub numele de *România*, care nu se poate colonizà cu străini.

Se ocupă după aceea cu *drepturile* Românilor precum şi cu ale străinilor, cari au putinţa pe cale legislativă să devie cetăţeni români.

Astfel ea garantează deplina lor *egalitate* înaintea drepturilor şi datoriilor, ne mai fiind nici-o deosebire de clasă şi rămânând pentru totdeauna desfiinţate boieriile şi privilegiile. Pe de altă parte asigură *libertatea* (individuală şi a conştiinţii). Nimeni nu poate fi urmărit şi nici domiciliul călcat, decât în cazurile şi cu formele prevăzute de legile respective. Confiscarea averilor şi pedeapsa cu moarte sunt oprite. Proprietatea este inviolabilă şi nimeni nu poate fi expropriat, decât pentru utilitate publică şi cu despăgubiri. Dar streinii nu pot să aibă imobile rurale. Totdeodată libertatea tuturor cultelor este absolută, deşi religia dominantă e cea ortodoxă. De asemenea şi învăţământul este liber. Se garantează apoi tuturor libertatea de a comunicà ideile lor, prin graiu, prin scris şi prin presă, sub răspunderea numai a abuzului de aceste libertăţi. Secretul scrisorilor şi telegramelor e inviolabil. Afară de aceasta se îngăduie reuniuni paşnice şi fără arme pentru a tratà felurite chestiuni, nu însă în loc deschis şi dreptul de a se asocià. Fiecare în sfârşit se poate adresà la autorităţile publice prin petiţii subscrise.

În al treilea rând, constituţia vorbeşte şi de *puterile statului* şi stabileşte, că toate acestea emană dela naţiune, care nu le poate exercità însă, decât numai prin delegaţie.

Puterea legislativă e exercitată colectiv de către Domn (Rege), Senat şi Adunarea Deputaţilor. Senatorii şi deputaţii se aleg de toţi cetăţenii, al căror drept de vot direct sau indirect este recunoscut, împărţiţi în colegii după avere sau cunoştinţă de carte.

Puterea executivă e încredinţată Domnului şi miniştrilor. Persoana domnului e inviolabilă şi iresponsabilă; numai miniştrii sunt răspunzători. Domnul numeşte şi revoacă pe miniştrii, sancţionează şi promulgă legile, face regulamentele necesare pentru executarea legilor, are drept de amnistie şi graţiere şi numeşte sau confirmă în toate funcţiile publice. El nu se poate amestecà în justiţie. E însă capul puterii armate şi are dreptul de a conferì gradele militare şi deco-

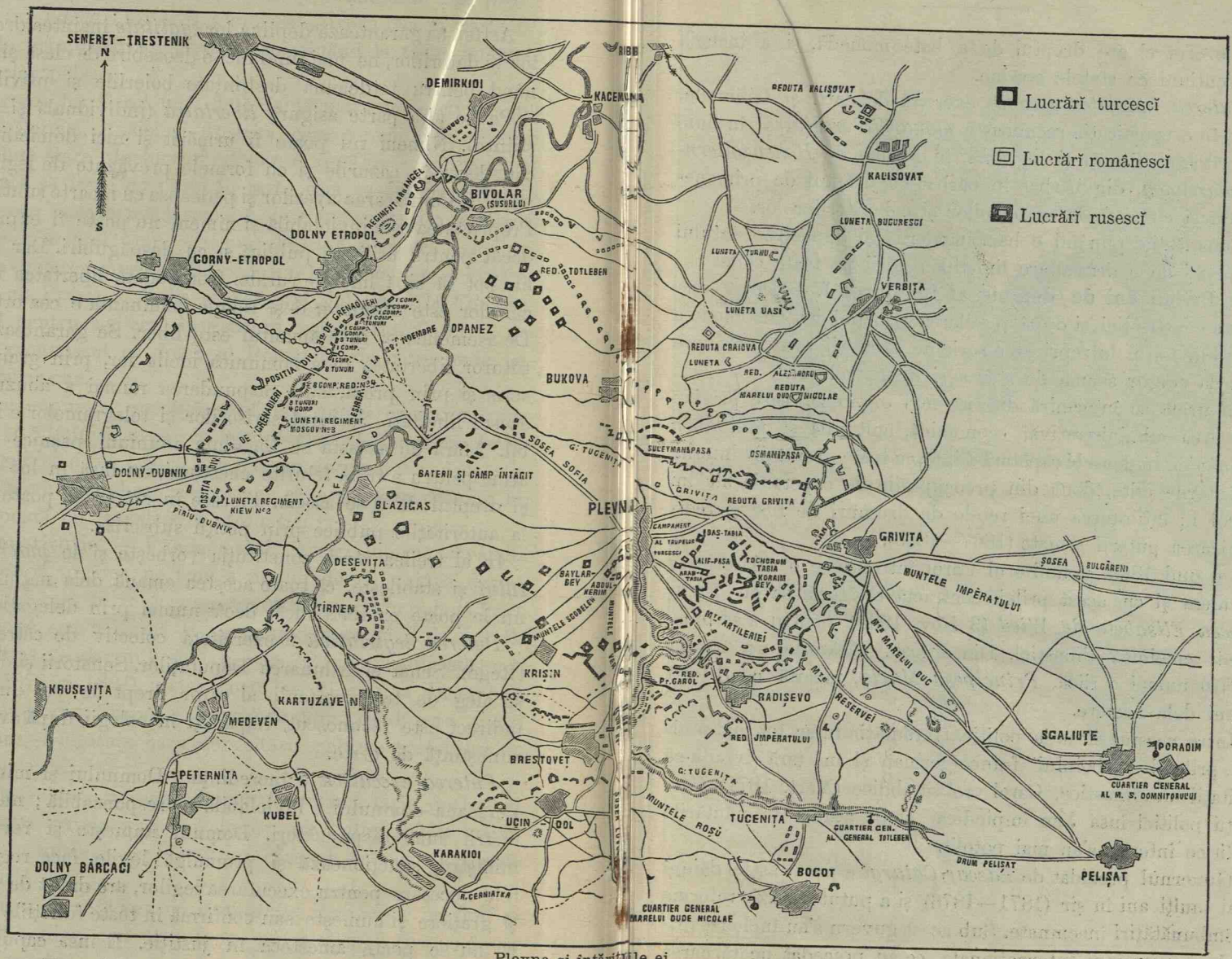

Plevna și intăritile ei

raţiile. Tot el are dreptul de a bate monedă, şi a încheià convenţiuni cu statele străine.

Puterea judecătorească se exercită de curţi şi tribunale.

În fine, constituţia recunoaşte *monarhia ereditară*, în linie coborîtoare directă şi legitimă, în familia de *Hohenzollern-Sigmaringen*, din bărbat în bărbat cu dreptul de primonegitură şi cu excluderea femeilor şi coborîtorilor lor.

Constituţia punând o bază modernă şi dinastică statului fu prilej de o dezvoltare liniştită a ţării pe toate căile.

3 Primii ani de domnie ai lui Carol I. — După aşezarea constituţiei şi după regularea situaţiei internaţionale a statului, Carol întreprinse o serie de călătorii prin ţară, spre a-şi da singur seama de starea şi de nevoile ei.

În urmă se întocmiră diferite legi organice, care priviau ridicarea administrativă, economică, culturală şi militară a României. În deosebi căpătară fiinţă, cu toate greutăţile interne şi externe ivite, două din preocupările de căpetenie ale lui Carol I: înfiinţarea unei reţele de drumuri de fier şi reorganizarea puterii armate (1867—1868).

În anul 1869, domnitorul Carol întreprinse o călătorie în occident şi cu acest prilej contractă căsătoria sa cu *Principesa Elisabeta de Wied* (3 Nov. 1869), pentru a se pune bază temeinică dinastiei. Din această căsătorie s'a născut (1870) numai o fiică, *Principesa Maria*, moartă cam după 4 ani dela naştere.

Între acestea situaţia politică înrăutăţindu-se tot mai mult cu prilejul războiului franco-german şi în ţară ivindu-se agitaţii antidinastice, Carol vroì să abdice (Mart. 1871). Bărbaţii politici însă l'au împiedicat şi de atunci frământările politice interne s'au mai potolit.

Guvernul prezidat de *Lascar Catargì* a putut astfel dăinuì mai mulţi ani în şir (1871—1876) şi a putut realizà reforme şi îmbunătăţiri însemnate. Sub acest guvern s'au încheiat primele convenţiuni internaţionale, ce au precedat neatârnarea ţării, s'au consolidat mai cu osebire finanţele, s'a continuat

Doamna Elisabeta cu mica principesă Maria

sporirea căilor ferate. Tot atunci s'a stabilit organizaţia autonomă a bisericii prin constituirea *Sf. Sinod* (1872) şi s'a desăvârşit organizaţia armatei.

În acest timp prevestindu-se un războiu ruso-turc şi, faţă cu gravele împrejurări ce aveau a se ivì, ţara având nevoie de un guvern proaspăt şi deci mai tare, se formă cabinetul *Ioan Brătianu* (1876). Sub acesta se continuară cu strălucire din ce în ce mai mare îmbunătăţirile lăuntrice şi mai cu osebire se desfăşură cu deplină isbândă războiul pentru neatârnare.

II

Războiul pentru neatârnare şi proclamarea regatului

1. Convenţia cu Ruşii; proclamarea neatârnării. — Pentru primăvara anului 1877 se pregătià, prin uneltirile Rusiei, izbucnirea unui nou războiu între aceasta şi Turcia, România, ştiind cât rău i-au făcut în trecut astfel de războaie, cerù puterilor europene să-i garanteze neutralitatea teritoriului. Acestea nu putură. Atunci ea se văzù nevoită a-şi asigurà prietenia celei mai periculoase dintre cele două ţări beligerante, adică a Rusiei. Şi aceasta cu atât mai mult trebuì să o facă, întru-cât Turcia gândià să atenteze la autonomia ţării, începând a socotì România ca o «provincie privilegiată». Astfel în urma tratativelor conduse de primul ministru *Ioan Brătianu*, la *Livadia* (Crimeia), se încheiă o *convenţie cu Ruşii* (4 Apr. 1877). Prin aceasta se permiteà trecerea trupelor ruseşti prin România, dar în schimb se garantà respectarea drepturilor politice ale statului român şi integritatea lui teritorială. Câteva zile în urmă războiul se declară, iar oştile ruseşti trecură Prutul.

Turcia, considerând convenţia ruso-română ca un act ostil ei, hotărì bombardarea şi prădarea satelor şi oraşelor româneşti de pe Dunăre.

În aceste împrejurări, parlamentul român primì atunci *starea de războiu* declarată de Turcia (30 Apr. 1877) şi proclamă *neatârnarea României*. Acest fapt se sărbătorì solemn în ziua de *10 Maiu*, ziua suirii pe tron a domnitorului, când se instituì şi ordinul «Steaua României».

Apoi armata română se concentră în Oltenia, pe linia Dunării, pentru a împiedicà năvălirile Turcilor şi mai ales pe a lui *Osman-Paşa* din Vidin. În cele din urmă tunurile româneşti răspunseră celor turceşti de peste Dunăre. Ostilităţile erau dar începute.

2. Participarea la războiu: luarea Griviţei, asediul şi căderea Plevnei, luptele finale. — Hotărâtă a face să i se recunoască neatârnarea prin fapte de arme, România stăruì întru *cooperarea* activă a armatei sale alături de cea a Rusiei. Aceasta însă se împotrivià, admiţând doar *contopirea* oştirii româneşti în cea rusească. O atare situaţie nu se primì de Români şi ei se mărginiră numai a luà măsuri de apărare faţă de Turci.

Între acestea armatele ruseşti, protejate şi de artileria românească, trecuseră Dunărea sub comanda *Marelui Duce Nicolae* şi sub priveghierea *Ţarului Alexandru II* şi se grăbiseră a înaintà spre Balcani. În curând însă li se puse în cale cetatea *Plevna*, unde se întărise minunat Osman-Paşa, retras din Vidin. Acì fură respinse două asalturi repetate ale Ruşilor, cu înfricoşate pierderi pentru ei. După cel de al doilea (18 Iul. 1878), Marele Duce Nicolae cerù grabnic — din ordinul fratelui său Ţarul — ajutor domnitorului Carol. După ce se înţelese mai întâiu cu Ţarul asupra condiţiunilor în care aveà să lupte, Carol trecù Dunărea pe la Corabia (21 Aug.) cu 35 mii oameni şi 108 tunuri. A doua zi el sosì la *Poradim* lângă Plevna, unde-şi stabilì cuartierul general şi luă comanda supremă a armatei ruso-române dinaintea Plevnei, adică «a armatei de vest».

Plevna erà foarte tare, fiind înconjurată de toate părţile cu dealuri fortificate. De aceea domnitorul Carol erà de

părere să nu i se dea asalt general, ci să fie asediată şi redusă astfel prin foame. Ruşii însă stăruiau pentru un imediat atac general. Atunci domnitorul comandant primì şi hotărî asaltul pe ziua de 30 August, onomastica Ţarului.

O bombardare generală a întăriturilor turceşti deschise această zi, iar trupele aliate s'avântară asupra lor cu eroism. După sângeroase încăerări, numeroase pierderi şi repetate respingeri şi reveniri, oştenii români cuceriră *Griviţa*, cea

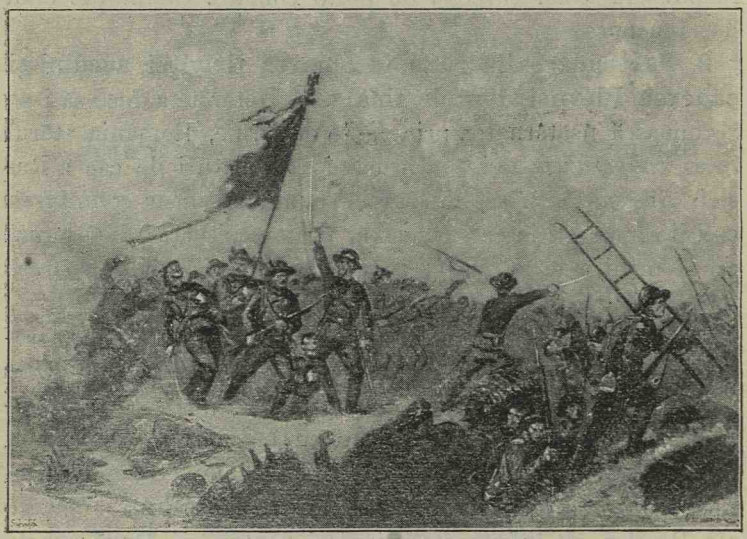

Asaltul dela Griviţa

mai însemnată dintre redutele Plevnei. Rezultatul general însă nu fu satisfăcător şi părerea lui Carol începù a prinde. Sosind şi vestitul strategian rus Todtleben, se recunoscù întemeiată această părere. În consecinţă se decise împresurarea Plevnei cu un îndoit lanţ de oştiri şi întărituri pentru a izolà pe Osman Paşa şi a-l silì să se predeà.

În timpul asediului Plevnei, detaşamente române luară *Rahova* (8 Nov. 1877), cetate turcească lângă Dunăre pe linia de unire dintre Plevna şi Vidin.

După trei luni de înconjurare, Osman-Paşa sfârşindu-şi proviziunile şi muniţiunile, încercă să scape spre Vidin. Cu 20 mii oameni el atacă (28 Nov. 1877) cercul de oştiri înconjurător, lăsând ca un alt rest de 20 mii să-l urmeze la scurt interval. O luptă teribilă se încinse pe şesul râului *Vid* din apropiere şi soarta ei trebuià să fie hotărâtă de sosirea armatei turceşti din urmă. Aceasta însă nu putù eşì din Plevna. Parte din trupele române, observând mişcările Turcilor, ocupaseră forturile în părăsire ale Plevnei — între care şi *Opanezul* —, pătrunseseră în cetate şi împiedicaseră reunirea restului de 20 mii cu armata eşită. De aceea viteazul apărător «al cetăţii de pământ» fu zdrobit. Rănit la picior, cu oştirea decimată şi în neputinţă de a reintrà în Plevna, Osman se dete prins în mâinile Românilor. A doua zi aliaţii intrară cu triumf în cetate.

După căderea Plevnei armata de vest se desfăcù şi domnitorul Carol se întoarse în ţară. El intră în capitală cu un triumf ne mai văzut (15 Dec.). Ruşii s'avântară peste Balcani, iar trupele româneşti se îndreptară spre *Vidin*, unde erà întărită o oaste turcească de 12 mii de oameni. După viteşti atacuri asupra întăriturilor dimprejur, reduta principală *Smârdan* fu cucerită (12 Ian. 1878); iar după o bombardare teribilă, susţinută şi de oştile din Calafat, căzù şi Vidinul (12 Feb. 1878), odată cu sfârşitul războiului.

3. Tratatele dela San-Stefano şi Berlin: urmările lor pentru România. — Armatele ruseşti, câştigând mai multe victorii peste Balcani, ameninţară Constantinopolul. Turcii zdrobiţi trebuiră să ceară pace. Tratatul se încheiă la *San-Stefano* (19 Febr. 1878), aproape de capitala imperiului, fără participarea României. Rusia stipulă în numele acesteia: recunoaşterea neatârnării ei şi retrocedarea Basarabiei către Rusia în schimbul *Dobrogei* luată dela Turci. Această din urmă condiţie nu mulţumì pe Români. Erà din partea Rusiei şi o ingratitudine şi o călcare a cuvântului dat. Şi cât pe acì un conflict erà să izbucnească între foştii aliaţi.

Dar tratatul acesta nu rămase definitiv.

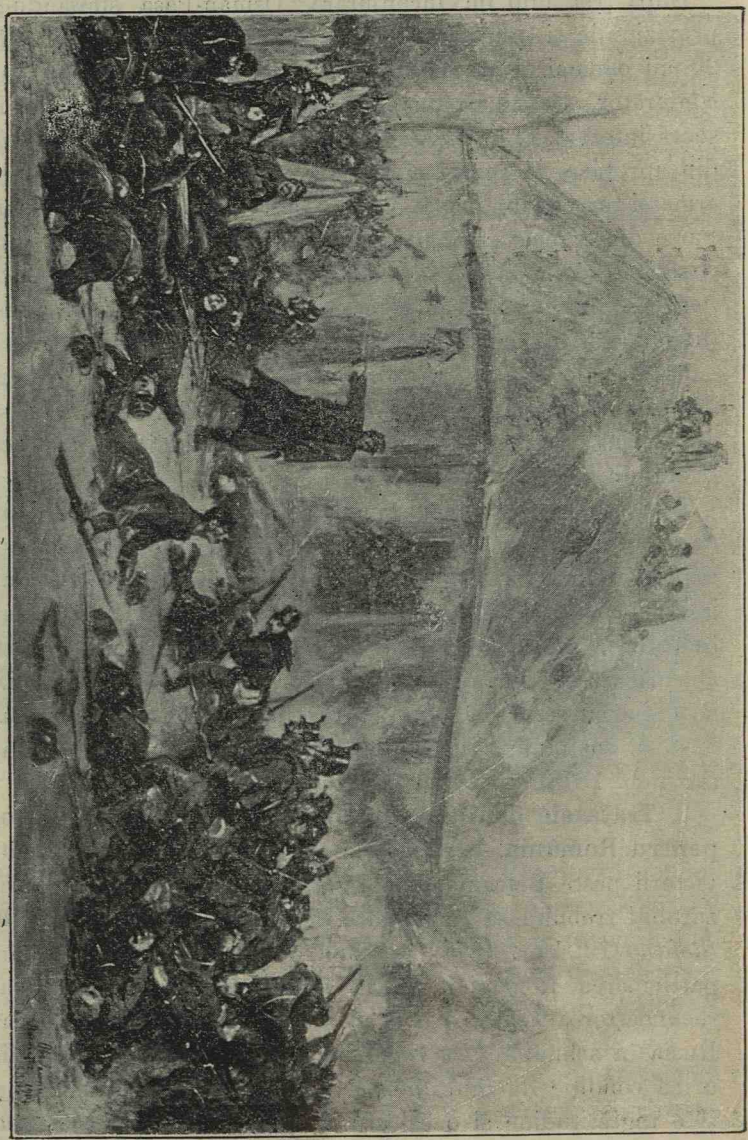

Lupta dela Smârdan

Un congres european, prezidat de *Bismark*, cancelarul Germaniei, se întrunì la Berlin şi stabilì definitiv condiţiunile păcei, prin aşà numitul *tratatul de Berlin* (11 Iul. 1878).

Pentru România tratatul de Berlin prevedeà:

Neatârnarea ei, dar cu egalitatea tuturor credinţelor religioase în privinţa drepturilor civile şi politice;

Anexarea la ea a deltei Dunării, a insulei Şerpilor şi a Dobrogei până la o linie dintre Silistra şi Mangalia în schimbul Basarabiei sudice dată Rusiei;

Reprezentarea ei în comisiunea europeană a Dunării; şi în sfârşit.

Evacuarea completă a teritoriului ei de trupele ruseşti, în termen de trei luni.

4. Proclamarea regatului; succesiunea la tron. — Tratatul de Berlin nu recompensase îndestul jertfele Românilor, mai ales că le impusese condiţiuni jignitoare în privinţa Evreilor, atât de periculoşi ţării din punct de vedere economic. De aceea trebuià să li se deà vre-o altă compensaţie-ceea-ce se realiză în curând prin ridicarea României la rangul de *regat*. La 14 Martie 1881 parlamentul proclamă această înnălţare şi toate statele se grăbiră a o recunoaşte, iar la 10 Maiu 1881 avù loc *încoronarea*. Pe fruntea *regelui Carol* se puse o coroană tăiată din oţelul tunurilor luate dela vrăşmaşi, iar pe a *reginei Elisabeta*, «mama răniţilor» din timpul războiului, una simplă de aur.

În urmă se regulă şi succesiunea la tron. Suveranii neavând moştenitori direcţi la tron, s'a intervenit pe lângă membrii familiei Hohenzollern în această privinţă. Fratele regelui Carol, *Leopold*, şi fiul mai mare al acestuia, *Wilhelm*, renunţară. În urmă se proclamă (Mart. 1889) ca moştenitor prezumtiv al doilea fiu al lui Leopold, *Ferdinand*.

Principele Ferdinand s'a căsătorit în Dec. 1892 cu principesa *Maria de Edimburg*, înrudită cu familia imperială a Rusiei şi cu cea regală a Angliei. Fructele acestei căsătorii fură: *principele Carol*, născut în 3 Octomvrie 1893, prin-

cipesele *Elisabeta* şi *Maria, principele Nicolae* şi mica principesă *Ileana*. În Octomvrie 1909 principele Carol a fost

Familia regală şi princiară

înaintat sublocotenent în vânători, iar în Iunie 1912 în urma unui strălucit examen, a fost declarat absolvent al cursu-

rilor liceale. Simbol al trăiniciei dinastiei este *Castelul Pe-*

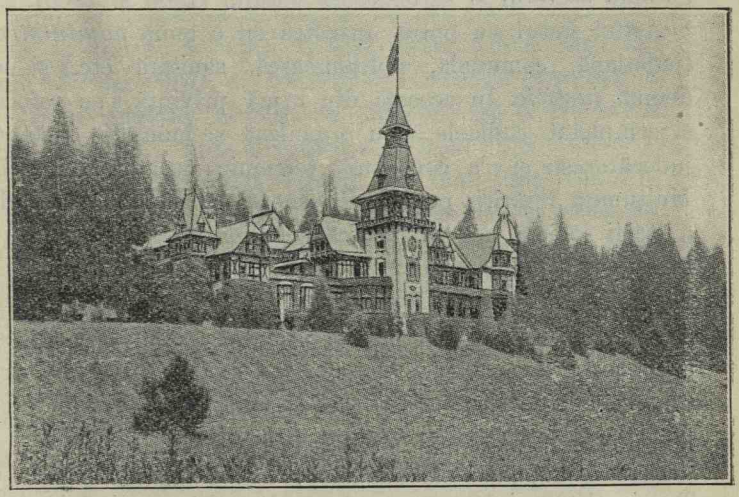

Castelul Peleş

leş dela *Sinaia*, minunata reşedinţă de vară a suveranilor, construit între anii 1875—1883.

III

Reformele din timpul lui Carol I

1. Dezvoltarea politică şi militară: organizaţia internă, situaţia externă, armata şi flota. — După războiu şi mai ales dela înfiinţarea regatului, România a tins să se întărească politiceşte înlăuntru şi să câştige o frumoasă poziţie în afară.

În primul rând s'a căutat a se da ţării guverne puternice, lungi şi strict constituţionale, cum au fost mai ales guvernele prezidate de *I. C. Brătianu* (1876—1881 şi 1881—1888), cel prezidat de *L. Catargì* (1891—1895) şi cel prezidat de de *D. A. Sturdza* (1901—1906). Pe de altă parte s'a urmărit a se pune parlamentarismul pe baze mai serioase, prin modificarea colegiilor electorale (1884) — când s'a micşorat censul şi s'a dat însemnătate elementelor intelectuale — şi prin

îmbunătăţirile procedurilor şi listelor electorale, pentru a se garantà secretul şi seriozitatea votului (1903 şi 1906).

Astfel statul s'a putut înzestrà cu o bună *administraţie* (judeţiană, comunală, poliţienească, sanitară etc.) şi cu o demnă *justiţie*. În această din urmă privinţă s'au reformat şi completat codicele, s'au organizat şi îmmulţit instanţele judecătoreşti şi s'a constituit temeinic corpul advocaţilor. Mulţumită întăririi politice interne a urmat şi o consolidare a stării sociale, aşà că încercările unor mişcări anarhice pe la sate (1907) şi pe la oraşe (1909) n'au putut prinde.

În politica externă România s'a apropiat de *tripla alianţă* (1883), fără a jignì însă pe celelalte state. Ca urmare a acestei apropieri: ea a câştigat în «chestia Dunării», căpătând dreptul exclusiv de supraveghiere a fluviului dela Porţile-de-Fier până la Galaţi (1883); a putut fi scutită de un conflict armat cu Bulgaria şi cu Grecia pe chestia Românilor din Turcia (1900 şi 1905); s'a putut dezvoltà paşnic înlăuntru; şi mai ales şi-a putut face un loc meritos în Europa.

Neapărat că toată această situaţie s'a răzimat şi se razimă pe dezvoltarea militară a ţării. După botezul în războiu, armata a luat o dezvoltare foarte mare. S'au îmmulţit unităţile şi categoriile militare şi s'a reformat modul recrutării şi organizării. În caz de mobilizare armata română are un efectiv de $^1/_2$ milion soldaţi. Totdeodată s'a îmbunătăţit armamentul.

Dezvoltarea armatei s'a activat şi prin înfiinţarea a numeroase *stabilimente şi institute militare* (arsenale, pulberării, cazărmi, spitale, şcoli militare, ş. a.).

În legătură cu apărarea ţării sunt apoi de amintit şi însemnatele *fortificaţiuni* ale Bucureştilor şi acelea depe linia Focşani-Nămoloasa-Galaţi.

Nu trebuie uitată însfârşit nici *flota*, care s'a organizat după războiu (1886) şi a cărei stare s'a îmbunătăţit treptat.

2. Progresele economice : căi de comunicaţie, institute de credit, convenţii comerciale. — România a propăşit mult şi pe cale economică.

Mai întâiu s'a dezvoltat reţeaua de *drumuri de fier* (azi peste 3300 km.). răscumpărându-se de către stat liniile concesionate la diferite societăţi streine (între altele societăţii germane *Stroussberg)* şi creindu-se *Direcţia generală a căilor ferate române* (1880). Ba încă se legă şi Dobrogea de ţară mamă cu o linie directă peste *Podul regele Carol I*, dintre Feteşti şi Cernavoda (1885), cel mai lung din Europa. Odată cu drumurile de fier s'au dezvoltat şi *poşta, telegraful* şi *telefonul*, iar în cel din urmă timp s'a pus începuturile *telegrafiei fără fir*. Un mare şi splendid *Palat al poştelor, telegrafului şi telefonului*, adăposteşte biurourile şi oficiile direcţiei centrale. La rândul lor şi *şoselele* se îmmulţiră şi îmbunătăţiră. Peste tot ele ocupă azi o întindere de de aproape 30 mii km.

Auxiliar indispensabil al căilor de comunicaţie pe uscat este *serviciul de navigaţie fluvială şi maritimă*. Cel dintâiu a luat avânt de când întreţinerea gurilor fluviului s'a dat «comisiunii dunărene» dela Sulina (1879) şi de când s'a regulat «chestiunea Dunării». Serviciul maritim de pe Marea Neagră datează dela înaugurarea podului de peste Dunăre şi a luat o dezvoltare foarte mare. În legătură cu navigaţia sunt de amintit şi *docurile din Galaţi şi Brăila* (1892), precum şi *portul maritim Constanţa*.

Îmbunătăţirea stării economice a ţării este ajutată şi de diverse bănci sau *institute financiare*. Astfel sunt: *Banca Naţională, Casa de depuneri şi consemnaţiuni, Creditul fonciar rural* şi *cel urban, Casa Rurală* din ultimul timp, etc., Mai sunt apoi o mulţime de bănci mai mici, precum şi societăţi de asigurare. Iar în ultimul timp au luat o uimitoare dezvoltare numeroasele *bănci populare* de prin sate, care încep a se înfiinţà şi pe la oraşe.

Crescând bogăţia ţării s'a îndreptat şi starea ei financiară. În primul rând s'au alcătuit *budgete* regulate, puse în concordanţă cu toate resursele şi cheltuelile statului şi soldate mai toate cu excedente. Azi budgetul ţării se ţifrează la peste 400 milioane lei. Totdeodată s'a bătut prima *monedă*

naţională şi s'a întrodus mai apoi *valuta de aur*, suprimându-se agiul. Când trebuinţele publice au reclamat cheltuieli peste venituri, s'a recurs şi la împrumuturi (interne şi externe), constituindu-se o *datorie publică* (azi de aproape 1 ½ miliard lei). Reorganizarea *Curţei de Conturi* a pus financele pe un drum mai sigur.

Toate aceste mijloace de ridicare economică deteră o mare dezvoltare *agriculturii, exploatării silvice, extragerii minelor* (în deosebi a petrolului), *pescăriilor, comerciului şi industriilor*. Mai ales dela înfiinţarea *Ministerului agriculturii, comerciului, industriei şi domeniilor (1883)*—bifurcat în ultimul timp prin creiarea *Ministerului industriei şi comerciului* (1908)—şi dela înfiinţarea a *Domeniului Coroanei*(1884), aceste ramuri de bogăţie luară un deosebit avânt. În deosebi au dat un puternic impuls în această direcţiune : legea de încurajare a *industriei naţionale* (1887) şi *legile agrare* din ultimul timp (1907). *Expoziţiile*, fie regionale, fie internaţionale, ajutară mult înflorirea agricolă, comercială şi industrială. Acum în urmă *Expoziţia jubilară* din Bucureşti (1906) a pus în lumină tot progresul României în timpul domniei lui Carol.

Convenţiile comerciale la rândul lor făcură acelaşi lucru. Cele mai însemnate din aceste convenţiuni sunt cele încheiate cu vecinii, îndeosebi cu Austro-Ungaria. Prima, mai mult cu tendinţe politice, a fost încheiată cu acest din urmă stat în 1875. Prin *tariful vamal* din 1886—care a dat naştere chiar unui războiu vamal cu Austro-Ungaria—cât şi prin cel din 1904, s'a pus o bază mai protecţionistă acestor convenţiuni. De aceia ultima convenţie cu Austro-Ungaria (1909—1910) e cu mult mai avantajoasă ţării.

3. Starea culturală : autocefalia bisericei, învăţământul, mişcarea literară şi artistică. — Paralel cu dezvoltarea ţării pe celelalte terenuri este şi dezvoltarea ei culturală (laică şi religioasă).

Legea sinodală din 1872 redând sie-şi biserica română, s'a început în primul rând repararea locaşurilor sfinte căzute în

ruină, atât a celor istorice, cât şi a celor mai puţin însemnate, de prin oraşe şi sate. «Comisiunea monumentelor istorice» în deosebi conduce lucrările mai importante de asemenea natură. În cele din urmă, în 1885, se obţinù definitiv *autocefalia* bisericei noastre dela Patriarhia din Constantinopol. Mitropolitul Ungro-Vlahiei luă titlu de *Mitropolit Primat*, iar *Sfântul Sinod* devenì singura autoritate bisericească română. Apoi se întocmiră seminariile şi se întemeiă *Facultatea de teologie*. Pe de altă parte se organiză clerul mirean (1894) şi se creiă *Casa Bisericei* (1902). Iar acum în urmă s'a instituit şi *consistoriul superior bisericesc*, for consultativ pe lângă Sf. Sinod, la care iau parte reprezentanţi aleşi atât de ai clerului mirean, cât şi de ai celui monahal.

Învăţământul legiferat 1864 încă a luat un mare zbor prin înfiinţarea a numeroase şcoli: primare, secundare, normale, comerciale, profesionale, speciale, precum şi prin completarea universităţii. Pe lângă acestea, mai sunt a se numărà: *Azilul «Elena Doamna»*, dezvoltat sub înalta ocrotire a reginei Elisabeta; *şcoala normală «Carol I»*, înfiinţată de domnul Carol (1867); şi toate şcoalele particulare.

În cele din urmă s'a simţit trebuinţa de reformare a învăţământului. În 1893 se reorganiză învăţământul primar şi normal-primar, iar 1898 cel secundar şi superior. Totdeodată s'a modificat şi completat şi învăţământul profesional agricol şi comercial (1899—1891). La 1891 s'a creiat şi *Casa Şcoalelor*, pentru a administrà toate fondurile scolastice, a ridicà localuri şi a le înzestrà cu mobilierul didactic necesar.

Ca anexe ale învăţământului se pot amintì şi: *Institutul Meteorologic, Institutul de Bacteriologie, Fundaţia universitară «Carol I»* (1891), *Muzeul de antichităţi. ş. a.*

Ridicarea nivelului cultural a dat mai mare impuls anterioarii mişcări literare, ştiinţifice şi artistice, în toate genurile

La dezvoltarea de acum a literaturii şi ştiinţii a contribuit mai ales *Academia Română*, pusă sub înalta ocrotire a regelui Carol. O altă societate literară, care deşì privată şi fără statute dete totuşi o direcţie nouă culturii şi litera-

turii, fu «*Junimea*» din Iaşi, manifestată puternic odată cu apariţia revistei sale «*Convorbiri Literare*» (1867). S'ar puteà înfine amintì şi *Ateneul Român, Societatea geografică, Societate ştiinţifică şi literară din Iaşi* cu organul ei «*Arhiva*» şi altele. Şi nu mai puţin au stimulat această producţie şi revistele şi ziarele, cari s'au îmmulţit foarte.

Iar pentru dezvoltarea mişcării artistice au lucrat: *Teatrele Naţionale Conservatorele de muzică şi declamaţie* şi *Şcoalele de Arte-Frumoase.*

Atât mişcarea literară cât şi cea artistică sunt în deosebi încurajate de către regina Elisabeta, al cărui nume de poetă e *Carmen Sylva* şi principesa Maria, ea însăşi artistă de mare preţ.

IV

Starea actuală a Românilor afară din regat

1. Românii din Ungaria: starea lor politică, culturală şi economică. — *Dualismnl* din 1867 aduse pe Românii din Ardeal, Banat, părţile crişane şi Maramureş sub directa stăpânire a Ungurilor. Faptul acesta avù urmări însemnate asupra soartei lor.

La început «legea naţionalităţilor», dată cu prilejul dualismului, păreà că favorizează propăşirea lor. În ţinuturile româneşti se făgăduià respectarea limbii româneşti în biserică şi în şcoală şi în viaţa publică. Ca urmare şi subt ocrotirea bisericei, şcolile de tot felul se îmmulţiră. Apoi sub influenţa României schimbul cultural între fraţi începù a se face pe o scară mai mare. Se întemeiară chiar mai multe societăţi culturale, dintre care mai ales e de amintit «*Asociaţia transilvană pentru cultura şi literatura poporului român*», numită mai pe scurt «*Astra*». Presa de asemeni se dezvoltă, fie ca ziare politice, fie ca reviste literare, religioase, etc. Nu fu nesocotită nici dezvoltarea economică, întemeindu-se mai multe societăţi, corporaţiuni şi institute de credit, cum e «*Albina*» din Sibiu.

Pe de altă parte şi politiceşte au căutat Românii să se afirme trimiţând reprezentanţi în parlamentul din Pesta.

Aceste bune începuturi însă fură trecătoare.

«Legea naţionalităţilor» a căzut în desuetudine. Pe de altă parte s'a înjghebat o lege electorală, care să îngreuieze Românilor intrarea în parlament, aplicată şi aceasta prin tot felul de violenţe, conrupţii şi ingerinţe. În acelaşi timp s'au luat diverse măsuri de maghiarizare. Astfel s'a declarat obligatorie limba maghiară în şcolile româneşti, întroducându-se în unele chiar limba de predare maghiară; s'au creiat aziluri maghiare pentru copiii mici şi s'au născocit fel de fel de condiţiuni grele pentru funcţionarea învăţământului romă-

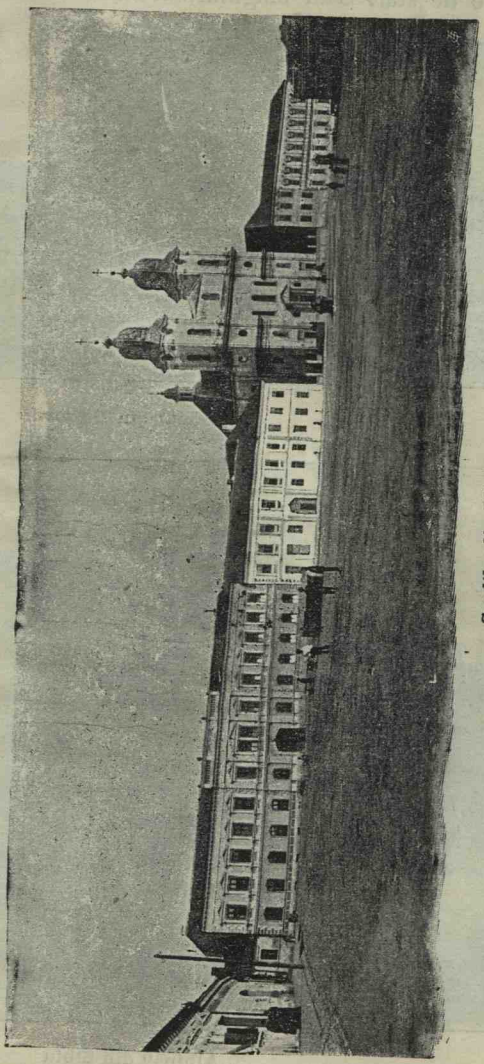

Şcolile din Blaj

nesc. Limba română apoi n'a mai fost îngăduită în nici o instituţie de stat. S'au maghiarizat chiar numele Românilor din

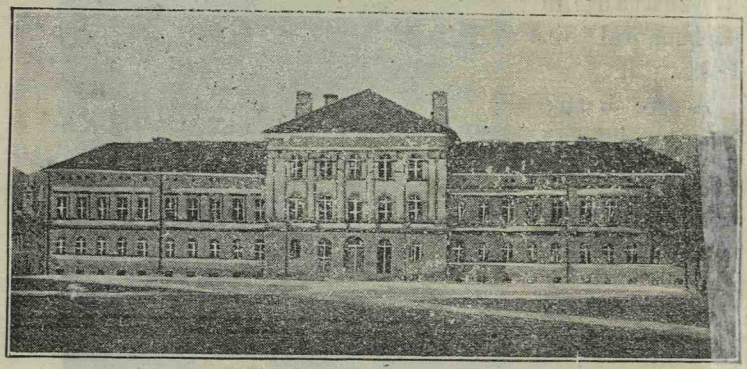

Gimnaziul din Braşov

„Albina" din Sibiu

funcţiuni, ba încă şi numirile de localităţi. Culorile naţionale ale portului românesc, cântecele naţionale, obiceiurile

naţionale au fost oprite sau batjocorite. Iar contactul intelectual cu România liberă aproape s'a întrerupt prin opri-

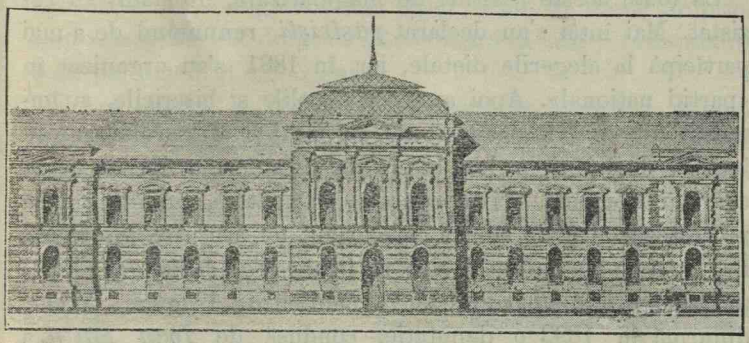

Seminarul din Arad

rea publicaţiilor româneşti din regat de a pătrunde în Ungaria. Pe de altă parte s'a început ruperea masselor

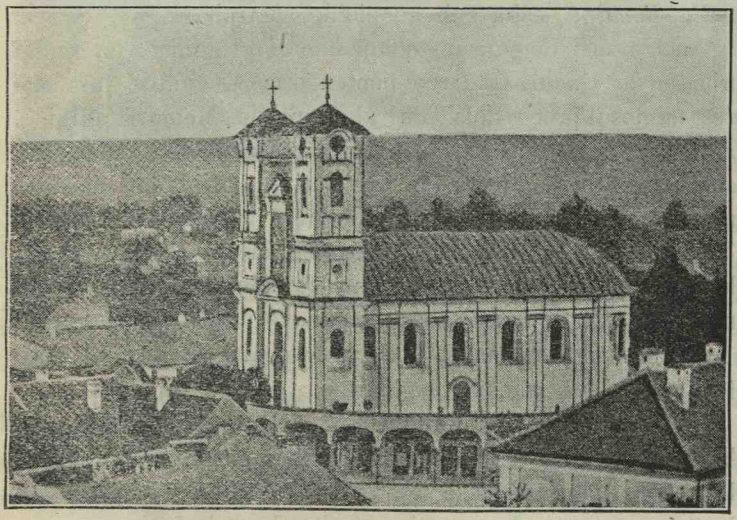

Biserica din Lugos

populaţiei româneşti prin colonizări maghiare. În fine acum în urmă s'a atacat şi autonomia bisericilor, impunând limba

maghiară ca limbă de predare a religiei în şcoli (1909) şi înfiinţând pentru parohii române o eparhie maghiară (1912).

La toate aceste asalturi de maghiarizare, Românii au rezistat. Mai întâi s'au declarat *pasivişti*, renunţând de a mai participà la alegerile dietale, iar în 1881 s'au organizat în «partid naţional». Apoi au sporit şcolile şi bisericile, au îmmulţit numărul societăţilor de tot felul şi al ziarelor şi s'au îngrijit de întărirea lor economică. În presa lor, ca şi în cea din România, ori în cea din străinătate, au început să protesteze cu tărie contra măsurilor de asuprire maghiară. În România s'a înfiinţat şi o societate *Liga culturală* (1891) pentru sprijinul mai ales al Românilor din Ungaria. În cele dinurmă în 1893 o deputaţie, condusă de *Ioan Raţiu* a prezintat împăratului-rege un *Memorandum* asupra situaţiei Românilor, iar în 1895 au organizat un congres al tuturor naţionalităţilor nemaghiare. În tot acest timp o bogată literatură s'a produs. Lucrarea cea mai însemnată este *Encilopedia Română*, eşită sub auspiciile «Astrei».

Dar Ungurii răspunseră cu mai mari prigoniri: intentând procese de «înaltă trădare» pentru orice — cum a fost mai ales faimosul proces dela Cluj al deputaţiei Memorandului—, întemniţând mai pe toţi fruntaşii şi ziariştii, confiscând prin amenzi fondurile diverselor publicaţiuni, dizolvând partidul naţional, etc. Românii atunci hotărâră a redevenì *activişti* (1900) şi astfel iau parte la luptele electorale, pentru ca deputaţii lor să poată protestà în faţa lumii întregi contra maghiarizării. Şi faptul acesta poate va aduce pe Unguri la sentimente mai omeneşti, vorbindu-se chiar în ultimul timp de o «împăcare româno-maghiară».

2. Bucovinenii sub Austriaci. — Bucovinenii duc sub Austriaci o viaţă mai liniştită, dar mai puţin vie din punct de vedere naţional. Ei a avut, dela «răpire» şi până azi, două epoce: una de amorţire şi alta de redeşteptare.

În primele decenii Bucovina a fost alipită la Galiţia. Fruntaşii români au luptat contra acestei alipiri. Dar numai prin constituţia imperială din 1861 ei au obţinut: ca ţara lor să

fie recunoscută definitiv separată, cu titlu de *ducat*; să i se dea autonomie administrativă, sub conducerea unui «prezident al ţării»; şi să aibă o reprezentanţă proprie, cu o dietă legislativă. I s'a îngăduit mai apoi chiar o marcă proprie. Totdeodată s'a dat drept ca Bucovinenii să aibă reprezentanţi şi în parlamentul din Viena.

Epoca alipirii de Galiţia, e o *epoca de amorţire* pentru Bucovineni. Episcopul din Rădăuţi a fost pus în legătură canonică cu mitropolia sârbească din Carlowitz. Averile bi-

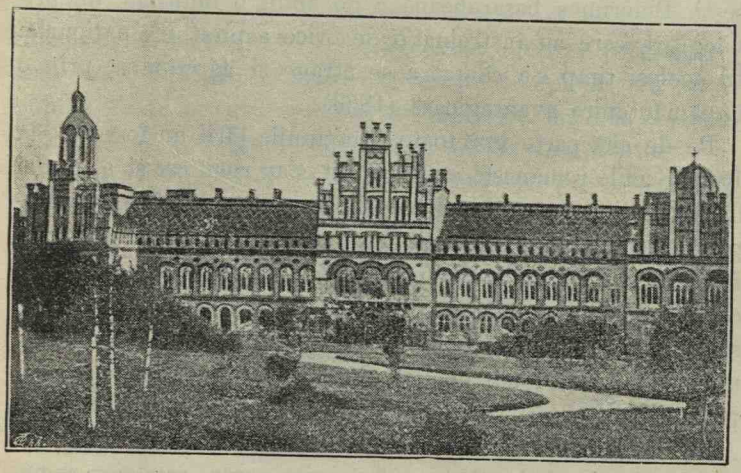

Reşedinţa mitropolitană din Cernăuţi

sericeşti s'au secularizat, constituindu-se un «fond religionar» administrat de stat. Clasa boierească a început a fi germanizată, iar populaţiei de jos i s'a pus la dispoziţie şcoli nemţeşti. În fine pământul ţării a început a fi colonizat pe o scară mare cu Poloni şi Ruteni, iar oraşele şi târgurile a fi năpădite de Evrei.

Dela acordarea autonomiei însă a început un timp de *redeşteptare naţională* In 1873 s'a înfiinţat *Mitropolia românească* din Cernăuţi. Apoi s'au început îmmulţirea şcolilor. Iar în 1875 — cu prilejul centenarului «răpirii» — s'a înfiinţat *universitatea* din Cernăuţi cu 3 facultăţi, printre care cea

teologică în româneşte. În afară de acestea, au luat fiinţă şi o mulţime de societăţi culturale, ca: «*Societatea pentru cultura şi literatura română în Bucovina*», precum şi mai multe reviste şi foi politice, care au produs o apreciată mişcare literară românească.

3. Starea Basarabiei sub Ruşi. — Basarabia sub Ruşi a fost cu desăvârşire îngenunchiată prin *rusificare*.

Mai întâiu un mare număr de Români au fost strămutaţi înlăuntru Rusiei, iar în locul lor au fost aduse elemente ruseşti. Boierimea basarabeană a dobândit o mulţime de privilegiuri, care au înstreinat'o de orice aspiraţiune naţională. În acelaşi timp s'a căutat a se atrage şi ţărănimea, prin o împământenire avantagioasă (1863).

Pe de altă parte însă toate funcţiunile ţării au fost date la Ruşi. Şcolile româneşti, câte au fost, s'au rusificat şi s'au mai înfiinţat altele ruseşti, mai ales licee, pentru rusificarea completă a populaţiei orăşeneşti. Bisericile existente au fost transformate în biserici muscăleşti, îngăduindu-se doar mai târziu ca în satele cu populaţie curat românească serviciul divin să se facă şi în româneşte (moldovoneşte). Pe măsură însă ce seminarul rusesc al mitropoliei din Chişineu scoate mai multe promoţii de preoţi ruşi, limba română dispare din biserici.

Totdeodată ocârmuirea rusească a interzis orice manifestare culturală naţională, oprind orice carte sau ziar românesc, fie tipărit în Basarabia, fie adus din regat. De aceea mişcarea culturală basarabeană se mărgineşte doar la câteva publicaţiuni religioase, tipărite în amândouă limbile.

Se poate însă, ca noua eră constituţională din Rusia să aducă şi pentru Basarabia un vânt de «redeşteptare», mai ales că acum în urmă, cu prilejul serbării centenarului anexării (Maiu 1912), autorităţile s'au ferit de a însângerà prea mult raporturile naţionale cu Românii, dându-se comemorării mai mult un caracter religios.

4. Macedo-Românii.. — Macedo-Românii sau Aromânii — anume acei din Turcia, cari constituie o massă etnică mai de preţuit — au fost ameninţaţi în cursul timpului cu *grecizarea*, iar mai în urmă şi cu *bulgarizarea*.

La aceasta a contribuit în primul rând — fără a mai amintì presărarea Aromânilor printre celelalte neamuri — însăşi viaţa lor economică. Ocupându-se mai mult cu păstoria şi comerţul, ei au venit în des contact cu vecinii de altă limbă şi de alt neam, mai ales cu Grecii. Apoi autoritatea spirituală a bisericei greceşti, exercita asupra lor de veacuri, a desăvârşit *greco-mania* celor mai mulţi. Din parte-le, streinii — Grecii — au întreprins, graţie indiferentismului turcesc şi ascendentului lor intelectual, o întinsă propagandă prin orice mijloace, pentru o grecizare completă. S'a întrebuinţat chiar teroarea bandelor de «antarţi». Iar dela o vreme s'au ridicat şi Bulgarii cu bandele lor de «comitagìi».

De câtva timp însă Macedo-Românii au fost aduşi şi ei la o viaţă naţională. România a intervenit îndrumând o trezire naţională aromânească, susţinută şi de *Societatea Macedo-Română* din Bucureşti. S'au înfiinţat şcoale mai prin toate satele macedo-române. S'au deschis şi şcoale mai superioare prin oraşele aromâneşti mai însemnate (Bitolia, Salonic, Ianina). S'au câştigat şi câteva biserici, în care să se slujească în limba naţională (dialectul macedo-român). Ba chiar o mişcare literară a luat naştere. Pe lângă acestea la Salonic s'a înfiinţat o bancă românească.

Recenta schimbare politică din Turcia va ajutà, pe cât e de nădăjduit, această acţiune de redeşteptare. Drepturile constituţionale acordate şi Macedo-Românilor, lupta reprezentanţilor acestora în parlamentul otoman şi bunele relaţiuni dintre imperiul turcesc şi regatul român, nu vor întârzià să-şi dea roadele în această privinţă, deşì în ultimul timp starea internă şi externă a imperiului turcesc e foarte grea, ceeaca împiedică şi îmbunătăţirile ce Românii aşteaptă.

VERIFICAT 1987
VERIFICAT 2007
BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ BUCUREŞTI